

PÓLYI CSABA¹

Brazília geopolitikai felértékelődése a Lula-kormányzat alatt

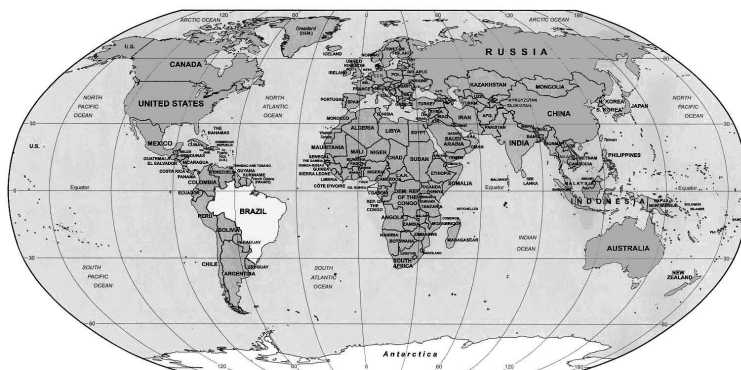
Brazil during Lula's Presidency: raising geopolitical importance

The position and role of Brazil is rising in the processes of global economics and politics. In the past years, one of the major actors of the WTO Doha round is object and partially subject (Amazonas) of the discussions over environmental protection and global warming, and is as well one of the main leaders in the international fight against poverty and starvation. On bilateral basis, it has strengthened its relations with the United States of America, the decisive states of the EU, Japan, the members of the BRIC and with the neighbouring South-American countries. On regional level, it supports the enhancement and expansion of MERCOSUR (Venezuela) and it has made possible the Union of South-American Nations. It is on course a strategic partnership agreement with the European Union, as well as it has continued formalizing the collaboration of South-America with African and Arab countries. Brazil is an active participant of multilateral forums and of the UN peacekeeping force. The political stability,

the diversified growth of the Brazilian economy and international trade, the dynamic expansion of the national market, the strengthening of the middle class and the moderation of poverty by means of social politics are the issues which create the steady basis for the above mentioned matters.

Brazília kontinentális méretű ország, amely 8,5 millió km² területével és 189,6 millió lakosával a világ ötödik legnagyobb és legnépesebb országa. Dél-Amerika területének 47,8%-át foglalja el, ahol 7,5 ezer km-es tengerpartjával és 16,9 ezer km-es szárazföldi határán 9 országgal szomszédos. [1]

1. ábra. Brazília a világtérképen

¹ A Tanulmány a Budapesti Gazdasági Főiskolán a MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE tiszteletére 2010. november 4-5-én tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

Brazília gyakorlatilag két köztársasági elnök (FERNANDO HENRIQUE CARDOSO 1994–1998, 1998–2002 és LUÍZ INACIO LULA DA SILVA 2002–2006, 2006–2010) alig több, mint másfél évtizede alatt a XXI. század egyik meghatározó államává vált mind gazdasági (a világ 8. legnagyobb gazdasága), mind politikai értelemben (regionális dél-amerikai hatalom, stratégiai partnerség az Európai Unióval – valamint bilaterális alapon a meghatározó európai országokkal külön-külön is – és az Egyesült Államokkal, a BRIC államokkal, valamint az arab világ, Ázsia és Afrika felé is). Gazdasági növekedésének közép- és hosszú távon se területi, se lakossági, se ásványi (érclelőhelyek, urán) és energetikai (a közelmúltban feltárt mélytengeri kőolaj és földgázlelőhelyek a világ első 10 országa közé emeli) korlátai nincsenek, de a világ édesvíz-készletének 13%-a is itt található. Az amazonasi esőerdők megőrzésével, hasznosításával jelentős befolyással bírhat a klímaváltozásra is.

Latin-Amerika és Brazília helyzete a nemzetközi pénzügyi válság előtt

Latin Amerika vezetői 2008 januárjában a davosi világgazdasági konferencián [2] alapvetően nyugodtan szemlélték az USA gazdaságának pénzügyi nehézségeit és a világgazdasági növekedés lassulását előrevetítő jeleket. A legtöbben úgy vélték, hogy az 1991-es és a 2001-es recesszióhoz képest más helyzetben vannak, és ezért elválhatnak az USA fő gazdasági tendenciáitól (decoupling). Ezt az értékelést erősítette a PricewaterhouseCoopers tanulmánya [3], amit a Világgazdasági Fórum latin-amerikai találkozóján (Cancun, 2008. május) ismertetett. Eszerint 2007-ben a fejlődők adták a világexport 45%-át és a valutatartalékok 75%-át birtokolták. A brazil, mexikói, indiai, kínai, török, orosz és dél-afrikai vállalatvezetők véleménye szerint „BRIC” országokként emlegetett négyes (Brazília, Oroszország, India és Kína) kimagasló gazdasági fejlődését a régióon belüli kereskedelem és a beruházások robbanásszerű fejlődése eredményezte.

JOSE LUIS MACHINEA, az ENSZ Latin-amerikai Gazdasági Bizottsága, a CEPAL4 vezetőjének, nyilatkozata szerint Latin Amerika 2007-ben 105,9 milliárd USD külföldi tőkebefektetés (46% emelkedés az előző évhez képest) mellett 5,7% GDP növekedést produkált.

A térség gazdasági teljesítménye nagyon sokat javult és megjelentek saját nevelésű multinacionális vállalataik (az ún. multilatinas). JAVIER SANTISO [5] elemzése szerint az 50 legnagyobb latin-amerikai vállalat eladásai 2007-ben 29%-kal növekedtek és elérték az 541,6 Mrd USD értéket. A legnagyobb bevételt elérő cég a brazil kőolajipari Petrobras (96,3 Mrd USD), a második pedig a szintén brazil bányavállalat, a Vale (36,56 Mrd USD). Őket három mexikói nagyvállalat követte: a America Movil telefontársaság (28,45 Mrd USD), a cementipari CEMEX (21,68 Mrd USD) és a nagykereskedelmi Wal Mart México (20,61 Mrd USD). Az ötvenes listából 23 brazil, 16 mexikói, 6 chilei, 3 argentin, valamint 1-1 perui és venezuelai. Brazília adta az ötvenes lista teljes eladásainak 55,3%-át, Mexikó (30%), Chile (7,9%) és Argentína (4,3%). A vállalatok 24,3%-a a kőolaj- és földgáziparhoz, 16,2%-a pedig a telekommunikációs szektorhoz tartozik. Mint a számok is jelzik, Brazília megkülönböztetett helyzetet foglal el a régióban.

1. táblázat
A világ legnagyobb gazdaságai 2009-ben [19]

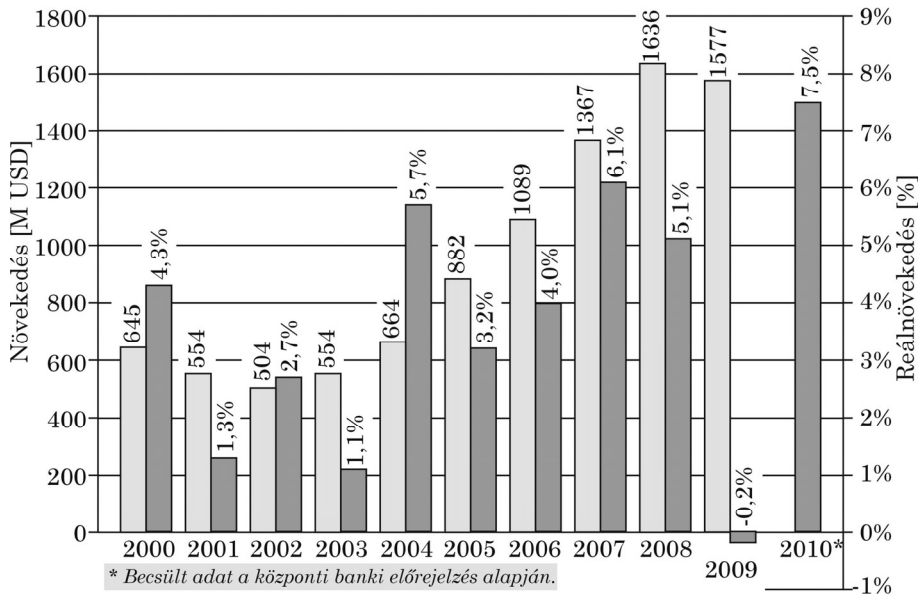
	A világ legnagyobb gazdaságai	GDP [Mrd USD]
1.	USA	14,3
2.	Japán	5,1
3.	Kína	4,9
4.	Németország	3,4
5.	Franciaország	2,7
6.	Egyesült Királyság	2,2
7.	Olaszország	2,1
8.	Brazília	1,6
9.	Spanyolország	1,5
10.	Kanada	1,3
11.	India	1,2
12.	Oroszország	1,2
13.	Ausztrália	1,0
14.	Mexikó	0,9
15.	Dél-Korea	0,8

A brazil gazdaság a LUIZ INACIO LULA DA SILVA szakszervezeti vezető 2002-es választási győzelme okozta sokkot meghaladva folyamatos növekedésben van. A diverzifikált külkereskedelmének köszönhetően a 2005 óta évente a 40 Mrd USD-t meghaladó külkereskedelmi többlete 200 Mrd USD fölé emelte az ország devizatartalékait. Brazília a világ egyik vezető exportőre lett élelmiszerekből (hús, szója) és árványi ércekből (vasérc). 2007 novemberében hatalmas kőolajlelőhelyet talált a Petrobras mélytengeri kutatással (Tupi), amit később újabbak követtek. Miközben 2006-ban Brazília 19 Mrd USD külföldi tőke fogadása mellett 28 milliárdot ruházott be külföldön, addig ez a szám 2007-ben mindkét irányban 35 milliárd USD szinten mozgott. A brazil GDP 2007-ben 5,4%-kal nőtt (2006-ban 3.8%). A nemzeti statisztikai intézet, az IBGE [7] szerint a világ 10. legnagyobb gazdaságának bruttó nemzeti terméke elérte az 1,24 billió USD-t. A növekedést jelentős mértékben a belföldi fogyasztás erősítette, az egy főre jutó GDP 4%-os emelkedést mutat. A külső és belső államadósság a 2003-as szinthez (a GDP 52,36%-a) képest az elmúlt években fokozatosan csökkent, és 2007-ben már csak a GDP 43,7%-át jelentette. Az állami költségvetés elsődleges többlete a GDP 4,22%-a volt 2007-ben, miközben az adóbevételek – Latin Amerikában Chile mellett kirívóan magas szinten – a GDP 34,9%-ra emelkedtek. A konzervatív központi banki monetáris politika megfékezte az inflációt és ezek elismerésén a Standard & Poor's a szuverén brazil államadósságot 2008. április 30-

án a BBB- kategóriába sorolta. Ezzel az ország – a BRIC országok közül utolsóként – belépett a beruházásra javasolt országok csoportjába.

2. ábra.

A brazil GDP reálnövekedése, 2000–2010 (százalék és USD) [1], [20]

Brazília külkereskedelmi kapcsolatai az elmúlt években kiteljesedtek és egy kiegyensúlyozott képet mutatnak. A brazil Fejlesztési, Ipari és Külkereskedelmi Minisztérium, az MDIC [8] jelentése szerint a 2007-es adatok azt mutatják, hogy az importban első helyen az ázsiai országok állnak 25,4%-kal (Kína egymaga 10,5%), őket az Európai Unió követi 22,2%-kal. A latin-amerikai országok összesen a brazil import 17,1%-át adták (ezen belül a MERCOSUR 9,6%), s így az USA 15,7%-kal csak a negyedik helyen áll. Afrika 9,4%, a Közel-Kelet 2,7% és Kelet-Európa csak 2,3%-os részesedéssel bírnak. A brazil export elsődleges célpontja 2007-ben az Európai Unió tagállamai voltak (25,2%), második helyen Latin-Amerika 22,7%-kal és az USA csak harmadik helyen volt 15,8%-kal. Őt követi nagyon szorosan Ázsia 15,5%-kal (Kína részesedése 6,7%), majd Afrika 5,3%-kal, Közel-Kelet 4%-kal és Kelet-Európa 2,7%-kal. A külföldi közvetlen tőkeberuházások soha nem látott mértékben növekedtek és megközelítették a 35 Mrd USD-t (Hollandia, USA, Luxemburg, Spanyolország és Németország a legnagyobb befektetők).

2. táblázat.
Brazil termékek rangsora a világtermelésben és az exportban [21], [22]

Termékek	Termelés	Export
Repülő	4.	4.
Gyapot	5.	4.
Cipő	3.	5.
Disznóhús	4.	4.
Bőr	2.	4.
Narancslé	1.	1.
Kukorica	4.	2.
Szójaolaj	4.	2.
Autó	5.	12.
Alumínium	6.	6.
Acél	9.	10.
Dohány	2.	1.
Vasérc	2.	2.
Szója	2.	2.
Csirkehús	3.	1.
Szójadara	4.	2.
Etanol	2.	1.
Kávé	1.	1.
Cukor	1.	1.

Az IBGE adatai szerint a mezőgazdaság 5,3%-os, az ipar 4,9%-os és a szolgáltatási szektor pedig 4,7%-os emelkedést regisztrált. A növénytermesztésen belül a búza (62,3%), a gyapot (33,5%), a kukorica (20,9%), a cukornád (13,2%) és a szója (11,1%) kiemelkedő termelési eredményeket mutatott. Az iparon belül a feldolgozóipar (5,1%) és az építőipar (5%) került az élre. A kitermelőipar növekedése 3% volt. A szolgáltatói szektoron belül a pénzügyi és biztosítási szolgáltatások nőttek (13%) a legnagyobb mértékben, az információs (8%) és a kereskedelmi (7,8%) szolgáltatások előtt. Az ipari termelés az elmúlt évhez képest megduplázta a növekedését, ezen belül a beruházási javak termelése 19,5%-kal, a tartós fogyasztási cikkek előállítására 9%-kal bővült. A nemzeti fejlesztési bank, a BNDES 66,7 Mrd real hitelt nyújtott 2007-ben. A lekötött hitelállomány 88,9 Mrd real volt, aminek 43%-a infrastrukturális beruházásokra és 42%-a ipari beruházásokra lett biztosítva.

Latin-Amerika és Brazília helyzete napjainkban

Az eredmények részben az optimista latin-amerikai vezetőket igazolták, mivel Latin-Amerika és a Karib-térség, de különösen Dél-Amerika számos országa határozottan jól viselte a nemzetközi pénzügyi válság megpróbáltatásait és ma már szilárd növekedési perspektívát mutatnak. A recesszió a régióban meglepően rövid lefolyású volt, ahol ki kell emelni Mexikó gyenge teljesítményét. A korábban folyamatos válsághelyzetekkel küzdő régió ideai 5-6%-os növekedési perspektívái meglepték még a szakembereket is, jóllehet már a 2003 és 2008 között mutatott kiegyensúlyozott növekedés is jelezte a makrogazdasági helyzet megváltozását, a gazdasági-pénzügyi immunrendszer elmúlt 10 éves folyamatos megerősödését.

Korábban a latin-amerikai gazdasági válságok alapvetően három tényezőtől táplálóztak: a gyenge nemzeti valuta, a törekeny bankrendszerek és a fiskális politika gyengeségei. Most első alkalommal fordult elő, hogy az erős válsághatásokat a térség országainak egy jelentős részében kontraciklikus fiskális és monetáris eszközökkel mérsékeltek. A pénzügyi globalizációban egyre határozottabban részt vevő országok ezzel megakadályozták, hogy a külső válság átterjedjen és belső pénzügyi-gazdasági válságot gerjessen, mint az korábban történt. A makrogazdasági politika formálásának ez a képessége a 80-as évek szomorú tapasztalatainak asszimilálásán alapul és tükrözi az elmúlt negyedszázad intézményépítési és fejlesztési erőfeszítéseinek eredményeit is. Az inflációt kézben tartó monetáris politika stabil keretei és a nemzeti bankok megerősödött függetlensége és szakmai tudása fontos elemei ennek a folyamatnak. Tanulmányozásra érdemes példák az inflációs célkitűzésekkel dolgozó országok, mint Brazília, Chile, Kolumbia, Mexikó és Peru.

Ki kell emelni a rugalmas árfolyam-politika alkalmazását a pénzügyi válság kezelésében, mivel a pénzügyileg globalizálódott fejlődő országok a központi banki megbízhatóság és intézményi kapacitás alapján képesek voltak ellenőrzött módon megvalósítani a valutájuk leértékelődését 2008 végén és a gazdasági tevékenység finanszírozására a hazai pénzben történő hitelyűjtást ösztönözni. Ez természetesen azért volt alkalmazható, mert az országok egy jelentős része az évtized elejétől szigorúbb fiskális politikával, nemzetközi pénzügyi tartalékok felhalmozásával és az eladósodás tudatos csökkentésével új makrogazdasági stabilitásra tett szert. Ide sorolandó Brazília is, ahol 2000-ben FERNANDO HENRIQUE CARDOSO elnökségének második ciklusában elfogadták a fiskális felelősség minden szintre (szövetségi, állami és önkormányzati) kiterjedő megszigorítását (Ley de Responsabilidad Fiscal). Ez a jogi eszköz kikötötte, hogy az eladósodás növekedése csak hosszú távú közérdekű beruházások finanszírozására szolgálhat, korlátokat és célokat szabott a fiskális eladósodásnak, az elsődleges többletnek és az adósságszolgálati rátáknak. Az adósságkezelésre kidolgozott reformlépésekkel Brazília elérte, hogy adóssága rendezett és finanszírozható állapotba került. Kolumbia hasonló módon 2003-tól vezette be a fiskális felelősséget és átláthatóságot szabályozó törvényét.

A latin-amerikai válságkezelés fontos eleme volt a nemzeti valutatartalékok nagyon jelentős emelkedése, ami a 90-es évek ázsiai pénzügyi válságának tapasztalatain alapult és erőteljesen mérsékelte a válság idején fellépő banki és pénzügyi pánikot. Ezek az országok elegendő tartalékkal rendelkeztek, hogy finanszírozzák a rövid távú adósságszolgálatukat. Brazília 200 milliárd USD-t meghaladó tartalékok birtokában nézhetett szembe a kihívásokkal, amelyek gyakorlatilag nettó hitelezői állapotot biztosítottak az országnak.

A válság leküzdésében nem elhanyagolható tényezőként kell megemlítenünk a latin-amerikai, köztük elsősorban a dél-amerikai régió országai külkereskedelmének növekvő diverzifikálódását és a nyersanyag- és energiaforrásaik iránti növekvő keresletet, amit a dinamikusan növekvő kínai gazdaság igényei gerjesztenek. Ez egyben azt is jelenti, hogy meggyengült az USA és LAM egyes országainak a gazdasági expanziós és recessziós ciklusok idején tapasztalt erős szinkronizáltsága. A feltörekvő ázsiai országokkal és kiemelkedően a Kínával kiépült kereskedelmi kapcsolatok hatására egy sor dél-amerikai ország növelte termelését és kihasználta a hagyományos nyersanyag- és élelmiszer-export- termékeinek külpiaci áremelkedését. Ezek országok jelentik a régió lakosságának és GDP-jének közel 90%-át.

A közelmúlt kutatásai [6] azt jelzik, hogy a fejlődő országok jobban viselték a pénzügyi válság megpróbáltatásait, mint a fejlett világ. Az alacsony GDP/fő jövedelmű (LIC) országok 2009-ben 4,7%-os, a közepes jövedelmű (MIC) országok 1% körüli növekedést mutattak, miközben a magas jövedelmű (HIC) országok 3,4%-os visszaesést szenvedtek el. Latin-Amerika országainak viselkedése alapvetően a MIC országokhoz hasonló, a régió átlagában 2%-os visszaesést mutatott, aminek egyik oka Mexikó GDP-jének 6,5%-os visszaesése (nélküle a régió átlaga -0,3%).

Brazília gazdasági mutatóinak alakulása

ERICA FRAGA [7], a *The Economist* elemzője szerint a brazil gazdaság jól teljesített, de a kedvező feltételek mellett többre lett volna képes. Elmaradt eddig a LULA elnök által beígért gazdasági (adóreform) és a politikai rendszer további reformja is. A gazdasági lap által szervezett konferencián LULA elnök felvetette, hogy a BRIC partnerekkel megvitatta a felhalmozott devizatartalékok jobb felhasználásnak lehetőségét.

Brazília 2009-ben 153 milliárd USD-vel a 24. volt a rangsorban és a világexport 1,2%-át adta (az előző évhez viszonyítva 22,7% és 2 pozíció volt a visszaesés). Az importőrök rangsorában 2009-ben 26. volt 134 milliárd USD-vel és a világimport 1,1%-át adta (26,7% csökkenés és 2 pozíció visszaesés az előző évhez képest) [8]. A nemzetközi válság leküzdésében fontos szerepet kapott az ország diverzifikált külkereskedelmi kapcsolatrendszerre, amely mind az export, mind az import vonatkozásában jelzi Ázsia (ezen belül elsősorban Kína) jelentőségének növekedését.

*3. táblázat.
Brazília fontosabb makrogazdasági mutatóinak alakulása²*

		2007	2008	2009
A GDP értéke folyó áron	Mrd USD	1333,8	1573,3	1570,2
Az export értéke		160,649	197,942	152,995
Az import értéke		120,617	173,179	127,647
A folyó fizetési mérleg egyenlege		1,551	-28,3	-24,334
Közvetlen működő tőke import (flow)		34,335	44,457	25,949
Közvetlen működő tőke export (flow)		7,067	20,456	10,084
A GDP növekedése változatlan áron	%	5,7	5,1	-0,2
Az egy főre jutó GDP folyó áron	USD/fő	7108	8298	8198
Az infláció	%	4,46	5,9	4,31
Munkanélküliségi ráta	%	9,3	7,9	6,8
A költségvetés egyenlege a GDP %-ában	%	6,6	0,2	3

*4. táblázat.
Brazília importjának beszerzési piacai 2008/2010 (százalékos részarány) [22]*

	2008	2009	2010 január-május
Ázsia	27,2	28,3	30,4
Európai Unió	20,9	22,9	21,5
Latin-Amerika	16,4	17,8	17,2
Amerikai Egyesült Államok	14,9	15,8	15,0
Afrika	9,1	6,6	7,1
Közél-Kelet	3,6	2,5	2,4
Kelet Európa	3,1	1,6	1,5

² A 2007-2008-as adatok a Banco Central 2008 júliusában kiadott éves jelentéséből származnak. A 2009-es, nem konszolidált adatok a Statisztikai Hivatal (IBGE) és különböző kormányzervek előzetes jelentéseiben találhatóak meg.

*5. táblázat.
Brazília termékeinek fő exportpiacai 2008/2010 (százalékos részarány) [22]*

	2008	2009	2010 január-május
Ázsia	18,9	25,8	26,6
Latin-Amerika	25,9	23,3	24,3
Európai Unió	23,4	22,2	21,8
Amerikai Egyesült Államok	14,0	10,3	10,1
Afrika	5,1	5,7	4,2
Közel-Kelet	4,1	4,9	4,6
Kelet Európa	2,8	2,2	2,9

Az ország tőkevonzó képessége sokat erősödött az elmúlt évtized során, miután a makrogazdasági stabilitás a real-programmal megteremtődött. LULA elnök folytatta elődje, CARDOSO konzervatív monetáris és fiskális politikáját, amit a nemzetközi pénzügyi hitelminősítők a beruházási fokozat megadásával honoráltak. A második LULA-kormány által meghirdetett nagyszabású infrastrukturális fejlesztési projekt (PAC) a hazai vállalkozók mellett tovább erősítette a nemzetközi tőkeberuházásokat. Ezzel párhuzamosan és a nemzeti fejlesztési bank, a BNDES támogatásával megerősödött a brazil cégek nemzetköziesedése, jelentős beruházások révén a szomszédos országokra koncentrálódva.

*6. táblázat.
Tőkeberuházások 2000/2010 [Mrd USD] [22]*

	Külföldi tőkeberuházás Braziliában	tőkeberuházás külföldön
2000	32,8	3,2
2001	22,5	2,8
2002	16,6	3,1
2003	10,1	2,0
2004	18,1	11,1
2005	15,1	4,0
2006	18,8	29,3
2007	34,6	29,6
2008	45,1	34,1
2009	25,9	15,2
2010 jan.-ápr.	7,9	11,8

A brazil kormány külpolitikája

Braziliában a geopolitikával foglalkozó kutatások [9] már az 1920-as években beindultak és mai napig erős befolyást gyakorolnak a külpolitika alakítására. A polgári kormányzáshoz való visszatérés, 1989 óta Brazília nemzetközi szerepvállalásának erősödését feltérképező felelős pragmatizmus irányába mozdult el a gondolkodás. LULA elnöksége alatt a legtöbb kezdeményezés a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások (WTO dohai forduló), a kiemelkedően fejlődők csoportjával (BRIC, IBAS) való politikai-gazdasági egyeztetés és a dél-amerikai együttműködés területén történt.

A kormány külpolitikai irányvonalát támogatók mellett természetesen kritikai hangok is megjelennek. ROBERTO ABDENUR [10] volt washingtoni brazil nagykövet a *Veja* folyóiratnak adott interjújában az amerikai kapcsolatok elhanyagolása miatt bírálta a kormányt és azt mondta, hogy még a katonai diktatúra alatt sem volt olyan amerikaellenesség és ideológiai (jelen esetben baloldali) befolyásoltság a külpolitikában, mint most. A legfontosabbnak tekintett partnerek (USA, EU) elhanyagolására panaszkodnak egyes gazdasági körök is, amelyek több kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodás megkötését hiányolják és szembeállítják a jelenlegi kurzust FERNANDO HENRIQUE CARDOSO kormányának USA-politikájával. Ezzel szemben az amerikai-brazil kapcsolatok szakértőjeként számon tartott LUIZ ALBERTO MONIZ BANDEIRA [11] politológus ezt egyszerűen a nemzeti érdekek egészséges képviselőjének tekinti.

LULA elnök külpolitikáját elemző tanulmányában TULLO VIGEVANI és GABRIEL CEPALUN [12] kiemeli, hogy határozott törekvés mutatkozik az elődöktől való elhatárolódásra a változás kulcsszóval. Megítélésük szerint a jelenlegi kurzus külpolitikai stratégiáját úgy nevezhetnénk, hogy az „autonómia erősítése diverzifikációval”. Ez lényegében a nemzetközi elvek és normák mentén kiépülő Dél-Dél tengely, a kiemelkedő fejlődő országokkal való erőteljesebb kapcsolatépítés, ami gyengíti a fejlett országokkal kapcsolatban meglévő aszimmetriát.

A szerzők szerint LULA elnök második periódusában pontosította a külpolitikai hangsúlyait, melyek a következők: a Dél-Amerikai Nemzetek Uniójának elmélyítése (UNASUL, a korábbi CASA); a kapcsolatok intenzívebbé tétele a kiemelkedő fejlődőkkel, mint India, Kína, Oroszország és Dél-Afrika; kiemelkedő szerepvállalás WTO-ban és a Dohai forduló tárgyalásain, valamint néhány más gazdasági konferencián; a fejlett országokhoz fűződő baráti kapcsolatok megőrzése és továbbfejlesztése, beleértve az Egyesült Államokat is; az afrikai országokhoz fűződő kapcsolatok újrakezdése és szorosabbá tétele; az ENSZ reformjáért folytatott kampány, tekintettel az állandó BT-tagság iránti igényére; és az államok és népek közötti nagyobb egyensúlyt lehetővé tevő szociális célok melletti kiállás.

A dél-amerikai regionális együttműködés és az UNASUL létrehozása

SAMUEL PINHEIRO GUIMARÃES [13] külügyi főtitkár megfogalmazása szerint Dél-Amerika szükségszerűen és menthetetlenül a brazil külpolitika centrumában helyezkedik el, központi eleme a MERCOSUR és ezen belül Argentína. Megítélése szerint a két ország politikai és gazdasági stratégiája szükségszerűen irányul a köztük lévő integráció elmélyítésére és ezen keresztül a dél-amerikai együttműködés elősegítésére. Minden olyan kísérlet, amely más prioritást akar kijelölni a brazil külpolitika számára, az a kudarc komoly veszélyét rejti magában.

LULA brazil elnök a szomszédos kapcsolatok fontosságának szem előtt tartásával intenzív elnöki diplomáciát folytatott a térségben, legalább egy alkalommal hivatalos látogatást is tett ezekben az országokban. Legsúlyosabb az egyeztetés Argentínával, akivel negyedévente legalább egy elnöki megbeszélésre került sor. Az elmúlt években a brazil–argentín együttműködés látványosan nőtt, 2007-ben a kereskedelmi forgalom 25 milliárd USD volt (25%-kal nőtt az előző évhez képest), 4 milliárdot meghaladó brazil többlettel. Brazília az elmúlt 5 évben a harmadik legnagyobb befektető lett Argentínában mintegy 8 milliárd USD-ral. 2007. december 17-én megállapodás született a Brazil-Argentín Kétoldalú Együttműködési és Integrációs Mechanizmus [14] létrehozásáról. A 2010-es előrejelzések már a válság meghaladása utáni állapotban mintegy 34 milliárd USD-re teszik a várható kétoldalú forgalmat.

A dél-amerikai régió irányába már FERNANDO HENRIQUE CARDOSO elnöksége alatt is történtek kapcsolatfejlesztési lépések a biztonság és a demokratikus stabilitás jegyében. MIRIAM GOMES SARAIVA [15] értékelése szerint LULA kormánya alatt a brazil diplomácia egy világosabb programot kezdett el a regionális befolyása erősítésére, amely a regionális biztonság erősítését, a demokrácia védelmét és a regionális integráció elősegítését célozta, de összhangban a nemzeti fejlesztési politika érdekeivel.

Így aztán érthető, hogy Brazília adott helyszínt a dél-amerikai államfők rendkívüli csúcstalálkozójának 2008. május 23-án Brazíliavárosban, ahol a 12 dél-amerikai ország (Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Kolumbia, Ecuador, Guayana, Paraguay, Peru, Suriname, Uruguay és Venezuela) vezetője aláírta a Dél-Amerikai Nemzetek Uniója [16] (União de Nações da América do Sul – UNASUL) alapító okiratát. A szervezet létrejöttét 2004-ben határozták el a dél-amerikai államfők 3. találkozóján a bolíviai Cuzcoban, majd a mostani elnevezését 2007. áprilisban a venezuelai Margarita szigetén tartott dél-amerikai energia-tanácskozáson fogadták el. Az új integrációs szervezet 12 tagállammal,

17,73 millió km² területtel, 379,5 millió lakossal, 1920,7 Mrd USD összesített GDP-vel és 430,8 Mrd USD exporttal rendelkezik.

A résztvevők egyértelmű sikernek tekintik a szervezet létrehozását, ami lehetővé teszi, hogy az új multipoláris világban Dél-Amerika önálló globális szereplő lehessen. A sajtó és a politikai elemzők véleménye szerint a szervezetet megosztják az egyes tagállamok között lévő feszültségek (konkrétan az ecuadori–kolumbiai határincidens) és az ideológiai természetű eltérések (CHAVEZ bolíviai programja). LULA brazil elnök ugyanakkor többször kihangsúlyozta, hogy egy integrációs folya-

matról van szó és összehasonlításként az Európai Unió által megtett út állomásait hozta fel példaként. LULA elnök [17] szerint az UNASUL megváltoztatja a világ és a régió hatalmi sakkjátláját, de nem egyetlen ország, hanem valamennyi résztvevő ország javára. A szervezetnek innovatív projektekkkel kell előállni a kiemelt területeken (pénzügyi és energetikai integráció, az infrastrukturális összeköttetés javítása és a szociálpolitikák terén).

LUIZ MONIZ BANDEIRA [18] politológus szerint a szervezet létrehozása a legjobb módja annak, hogy Dél-Amerika elkerülje az alávetettséget. Brazília tudatában van, hogy nagysága és gazdasági ereje miatt sok félelem élt és él ma is a kezdeményezéseivel szemben. Az UNASUL létrejötte természetes lépése a 12 tagállamnak, hiszen Dél-Amerika azon kevés földrajzi régióhoz tartozott, amely nem rendelkezett önálló szervezettel, mind Közép-Amerika, mind a Karib térség évtizedek óta létrehozta a maga fórumait. Az új szervezet nem kíván sem a MERCOSUL, sem az Andok Paktum helyébe lépni, így Argentína is legyőzte féltelmeit. Brazil értékelés szerint az UNASUL a latin-amerikai integrációs folyamat hiányzó láncszeme volt, amely most átfogja az eddig kívül maradókat is (pl. Chile, Suriname).

Összegzés

A FERNANDO HENRIQUE CARDOSO elnöksége (1994–1998, 1998–2002) alatt megteremtett makrogazdasági stabilitás (új pénz – real, infláció megfékezése, fiskális fegyelem törvénye, adósságkonsolidáció) alapjaira építve LUÍZ INACIO LULA DA SILVA (2002–2006, 2006–2010) lényegében folytatta elődje konzervatív monetáris és fiskális politikáját, megerősítve a Központi Bank szerepét is.

LULA baloldali kormánya az innovatív szociálpolitikára (családtámogatás – bolsa familia) és a minimálbérek jelentős emelésére (közel 80% a két ciklus alatt) építve egyfajta társadalmi békét teremtett Braziliában.

A Kongresszus két házában létrehozott kormányzati többség (12 párt koalíciója) alapján belpolitikai stabilitás mellett kormányzott és az ideiglenes elnöki rendeletek révén aktív alakítója volt a növekedésorientált gazdaságpolitikának.

Az ország nyersanyag- és energiabázisán megvalósuló külföldi tőkeberuházások jelentősen modernizálták és növelték az ország termelési potenciálját, hozzájárulva a GDP bővüléséhez, a világ 8. gazdasági hatalmává váláshoz.

A kínálkozó külgazdasági lehetőségeket jól használta ki a brazil tőke külföldi beruházásait ösztönző állami politika, a BNDES fejlesztési bankon keresztül nyújtott hitelezéssel. Az elmúlt évtizedben piacra lépő ún. multilatinas közel fele brazil tőkére épül.

LULA DA SILVA elnökségének második periódusában a belpolitikai stabilitás és a gazdasági növekedés bázisán erőteljes elnöki diplomácia bontakozott ki Brazília nemzetközi szerepvállalásának fokozására. TULLO VIGEVANI és GABRIEL CEPALUNI szerint az elődöktől való elhatárolódásra a változás kulcsszóval történik és a jelenlegi kurzus külpolitikai stratégiáját az „autonómia erősítése diverzifikációval” határozzák meg. Ez lényegében a nemzetközi elvek és normák mentén kiépülő Dél-Dél tengely, a kiemelkedő fejlődő országokkal való erőteljesebb kapcsolatépítés, ami gyengíti a fejlett országokkal kapcsolatban meglévő aszimmetriát.

Az elnöki diplomácia jelentős külpiaci lehetőségeket tárt fel és hozzájárul a

brazil külkereskedelem diverzifikálásához. A kiegyensúlyozott külkereskedelem csökkentette a fejlett világtól való korábbi erőteljes függést és ezzel a legutóbbi pénzügyi válság negatív következményeit az ország számára.

Az események azt mutatják, hogy Brazília egyre határozottabban vállalja fel a dél-amerikai régióban és a MERCOSUR-ban a vezető szerepet és tesz kezdeményezéseket. Ilyennek nevezhető a Dél-Amerikai Államok Uniójának (UNASUL) létrehozása, amely konzultatív szervezetként és önálló jogi személyiséggel lehetővé teszi majd Dél-Amerika önálló globális szereplőként való megjelenését a multipoláris világban.

Mindeközben Brazília nem feledkezik meg a hatalmi centrumokhoz fűződő kapcsolatok ápolásáról sem és ennek jegyében építi stratégiai partneri kapcsolatát az Európai Unióval és működik együtt az Egyesült Államokkal az új energiaforrások terén.

Hivatkozások

- [1] Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística (IBGE). <http://www.ibge.gov.br>
- [2] Fórum de Davos chega ao fim com perspectivas sombrias para 2008. <http://noticias.uol.com.br>, January 26, 2008.
- [3] A világgazdaság új motorjai. <http://www.pwc.com>, 2008. május 26.
- [4] Estudio económico de América Latina y el Caribe, 2007-2008. <http://www.cepal.org>, 27 de agosto, 2008
- [5] JAVIER SANTISO: „La emergencia de las multilaterales”. Revista de la Cepal No. 95 (2008) 7-30. o.
- [6] Reporte para las Reuniones de Primavera de 2010 del FMI y el Banco Mundial, „Del Colapso Global a la Recuperación: Ajuste Económico y Perspectivas de Crecimiento para América latina y el Caribe” <http://www.cebem.org/publicaciones.php?seccion=65&ID=1541>
<http://www.bancomundial.org/alc>
- [7] Brasil crescerá mais com estrutura chilena, diz „Economist”. <http://ultimosegundo.ig.com.br>, Marco 12, 2008
- [8] Conhecendo o Brasil, 2010. Junho. Ministerio de Desenvolvimento e Comercio Exterior. <http://www.mdic.gov.br/sitio/interna/interna.php?area=5&menu=2701>
- [9] SZILÁGYI ISTVÁN: „A brazil geopolitikai iskola”. Politikatudományi Szemle, No. 3 (2007) 69-85. o. www.cceol.com
- [10] OTÁVIO CABRAL: Nem na ditadura, Entrevista com Roberto Abdenur. <http://veja.abril.com.br>, 7 de fevereiro de 2007
- [11] PAULO PAIVA: Moniz Bandeira: Política externa do governo Lula defende os interesses nacionais. <http://www.inesc.org.br>, 27 de fevereiro de 2007
- [12] VIGEVANI, TULLO e CEPALUNI, GABRIEL: „A Política Externa de Lula da Silva: A Estratégia da Autonomia pela Diversificação”. Contexto Internacional, Vol. 29. No. 2. (2007) 273-324. o.
- [13] SAMUEL PINHEIRO GUIMARÃES: El mundo multipolar y la integración sudamericana <http://www.defesanet.com.br>, 11 de junho de 2008.

- [14] Declaração da Casa Rosada. Visita do Presidente Luiz Inácio Lula da Silva à Argentina. Ministerio das Relações Exteriores do Brasil, Nota n° 81. 23 de fevereiro de 2008.
- [15] MIRIAM GOMES SARAIVA: „As estratégias de cooperação Sul-Sul nos marcos da política externa brasileira de 1993 a 2007”. Revista Brasileira de Política Internacional, Vol.50. No. 2. (2007) 42-59. o.
- [16] Tratado Constitutivo da União de Nações Sul-Americanas. Ministerio das Relações Exteriores do Brasil, Nota n° 265. 23 de maio de 2008.
- [17] Lula afirma que Unasul vai influenciar relações políticas internacionais. <http://www.agenciabrasil.gov.br>, 23 de maio de 2008.
- [18] Entrevista a LUIZ MONIZ BANDEIRA „Es inevitable que EEUU pierda su hegemonía”. <http://www.laondadigital.com>, No. 391 27/05/08 – 02/06/08
- [19] FMI, World Economic Outlook Database, April 2010. [20] Banco Central do Brasil, <http://www.bcb.gov.br/>
- [21] EMBRAER, ABICALÇADOS, ANFAVEA, ACICB, GTIS, IISI, RFA, USDA, OICA, U. S. Geological Survey.
- [22] Knowing Brazil in Numbers. Ministério do Desenvolvimento, Indústria e Comércio Exterior, 2010 June http://www.desenvolvimento.gov.br/arquivos/dwnl_1278014345.pdf

MOSINA ILDIKÓ¹

Kína fejlődési modelje

China's development model

China has developed enormously in the last 30 years. Its economic growth has been steady since the announcement of the "reform and opening up" policy. Thanks to the reforms, China has stepped on an export-oriented development path, which has earned the country the position of the world's largest exporter.

Owing to these successes, the global opinion has been formed that a "Chinese Model" exists. But does it really exist? What will the future bring? I tried to answer these questions and examined China's development from the early beginning until nowadays, till the economic crisis. In contrast to the quantitative development, quality is much more important in the 21st century for China, in order that it can build a knowledge-based economy and innovative society. This represents a "new Chinese model" that focuses on a much more human-oriented, sustainable development.

Kína az elmúlt néhány évtizedben gazdaságilag, politikailag, nemzetközi tekintélyét és befolyását tekintve egyaránt megerősödött. Mindezek a változások azonban nem csak a gazdasági és a politikai, hanem a szellemi, tudományos eredmények terén is megmutatkoztak.

A modern korban nincs még egy olyan ország, amely három évtizeden keresztül 10% feletti éves GDP növekedést tudott volna felmutatni. Ez a rendkívüli növekedési ütem egy tudatosan kidolgozott modernizációs stratégia és az ennek végrehajtását elősegítő, központilag irányított gazdaságpolitika eredménye, amely fő céljának az ország iparosítását, exportorientált, nemzetközileg is versenyképes kínai ipar kiépítését tekintette. A reformok azonban ezidáig főként a gazdaságot érintették, a politikai rendszer újjászervezése egyelőre várat magára.

Az 1978-tól kezdődő reformok sikerességét, a jól megválasztott modernizációs stratégiát tükrözi, hogy míg 1978-ban 148 dollár volt az egy főre eső GDP, addig 2005-re ez a szám 1700 dollárra rúgott, 2010-re pedig megközelítette a 4300 dollárt.²

Kína nemzetközi nyitása, az exportorientált modernizációs stratégiája nem csak azt jelentette, hogy a kínai termékek tömegesen megjelentek a világpiacon, hanem egyben azt is, hogy a világ legnépesebb piaca vált elérhetővé. Kína a liberalizációval elérte, hogy a világgazdaság egyik dinamikus és meghatározó kereskedelmi és

¹ A szerző 2011-ben végzett a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Karának Nemzetközi Tanulmányok mesterszakán

² Meisel Sándor – Somai Miklós – Vígvári Gábor – Völgyi Katalin: Kína változó szerepe a világgazdaságban és a WTO-ban

<http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/4-04-Meisel%20et%20al.pdf> letöltés ideje: 2011.03.13., 15:41

befektetési célpontja is lett. Az egyre erőteljesebb integrálódása a világgazdaságba pedig egész Ázsiában előmozdította és felgyorsította a liberalizációs folyamatokat.

A nyitás csúcspontja a WTO-hoz való csatlakozás volt 2001-ben. Ez a történelmi esemény hozzásegítette Kínát ahhoz, hogy a világ gazdasági motorjává váljon. Így 2011-ben elmondhatjuk, hogy Kína a világon a legnagyobb exportőr, hatalmas devizatartalékokkal rendelkezik, az éves GDP növekedés rendre 10% körül van, tehát méltán megérdemli, hogy a világ felfigyeljen rá. Az elmúlt néhány évben rendre jelennek is meg tanulmányok, könyvek, cikkek, értekezések a „kínai modelről”. De vajon létezik-e egyáltalán „kínai model”? Tehetjük fel a kérdést, hiszen amellett, hogy Kína hatalmas fejlődést mutatott az elmúlt harminc évben, és különösen az ezredforduló után számottevőek az eredmények, azonban a sikernek komoly ára is volt. Kína talán sosem szembesült olyan környezetvédelmi és társadalmi problémákkal mint ma. Az erőltetett iparosítás igen nagy terhet rótt a környezetre, ezáltal az emberek életminőségére. A tengerparti területek fejlesztésével, és a fokozott urbanizáció következtében igen éles jövedelmi szakadék alakult ki a keleti és a nyugati régió, valamint a városi és a vidéki lakosság között. A gazdaságban elburjánzott a korrupció. A szigorú születésszabályozás, illetve az abortuszhoz való túlságosan liberális hozzáállás hozzájárult ahhoz, hogy ma már a leggyorsabban öregedő társadalmak élén áll. Mindezek a negatív hatások bizonyos szakértők körében kétséget ébresztenek - véleményem szerint joggal -, hogy ez valóban egy tudatosan kialakított gazdaságpolitikai koncepció volt-e, amit Kína az 1970-es évek vége óta követ, vagy pedig egy kísérletezés, amely részben igen pozitív, részben viszont meglehetősen negatív következményekkel járt.

Létezik-e „kínai model”? Van-e létalapja a Joshua Cooper Ramo által megalkotott pekingi konszenzusunak, amelyet a washingtoni konszenzussal szemben hoz fel? Ramo azt mondja, a washingtoni konszenzus elbukott, a fejlődő országok csalódtak benne, több hátránnyal jártak a John Williamson és a Bretton Woods-i szervezetek, az IMF, a Világbank és az Egyesült Államok pénzügyminisztériumának pontjai, mint előnnyel. Hiába nyilatkozta Williamson, hogy ő a latin-amerikai államok számára próbált megoldási javaslatot tenni, de az elméletét félreértelmezték, és minden fejlődő ország számára követendő programnak állították be. A lényegen nem változtat a magyarázkodás: egyes államok, amelyek a washingtoni pontokat követték, komoly fizetési mérleg problémákkal küzdöttek, és szinte teljesen eladósodtak. Így természetes reakciónak könyvelhető el a fejlődők részéről, hogy a kínai gazdaságpolitikai stratégiával szimpatizálnak. Annál is inkább, mert a 2009-2010-es válságból egyedül Kína tudott viszonylag kevés veszteséggel kilábalni, elkerülték a súlyos pénzügyi veszteségek, és meg tudta tartani a fejlődési ütemét.

A kínai vezetők azonban a sikerek ellenére óva intik a közvéleményt attól, hogy a pekingi konszenzus terminológiát használják, vagy egy „kínai modelről” beszéljenek. A visszafogottság és a mértékletesség jellemzi őket továbbra is, ami talán Konfuciusz tanításaiból ered. Bár Kína pontosan, reálisan látja a helyét a világban, mégsem hagyja, hogy az önteltség gátat szabjon a további fejlődésnek. A kormány és a szakértők véleménye ugyanis egybehangzó ezen a téren: Kína még nem ért az út végére, még nem állapodhat meg, számos területen szükségesek még a reformok, a jelenlegi helyzet nem kielégítő, a cél egy „harmonikus társadalom” kialakítása, amelyben nincsenek feszültségek. A megváltozott nemzetközi környezet is arra

kényszerítette a kormányt, hogy revideálja korábbi stratégiáját, és az eddigi exportorientált, extenzív fejlődési mód helyett egy sokkal humánusabb, a társadalmi igényeknek megfelelő, a belső keresletre összpontosító programtervet állított össze.

Tehát, ha arra a megállapításra jutunk, hogy létezik „kínai model”, akkor felmerül a kérdés: mi várható ezután? Hogyan alakul át a korábbi fejlődési model egy a 21. század követelményeinek és kihívásainak megfelelő, ahhoz alkalmazkodó stratégiává? Képes lesz-e a kormány beteljesíteni azt az utat, amelyet Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) 1978-ban a „reform és nyitás” politikájával elindított? Egyáltalán kiállja-e az idő próbáját a Kínai Kommunista Párt? Meg tudja-e őrizni a párt a legitimitását egy ilyen dinamikusan változó nemzetközi és hazai környezetben? Vajon fenntartható-e a szocialista politikai rendszer egy kapitalista gazdasággal párhuzamosan? Tartós lesz-e a két rendszer házassága, vagy esetleg egy „sajátosan kínai jellegű szociáldemokrata model” jön létre, amelyben a piacgazdaság mellett megmarad az állam irányító, a gazdasági és pénzügyi folyamatokba beleavatkozó szerepe? A piacgazdaság kiépülése maga után vonja-e a politikai liberalizációt? Elindul-e Kínában a demokratizálódás?

Az általam feltett számtalan kérdés tükrözi a téma fontosságát és aktualitását. Hiszen ez az a pillanat, amikor a nyugati közgazdászok tucatja próbálja meg kitalálni, hogy mit lép Kína, milyen változtatásokat vezet be, elemzi a közzétett statisztikákat, és vonja le a következtetéseket. Ha valóban létrejön / létrejött egy „kínai model”, alkalmazható-e az más fejlődő országokra, amelyek például hasonló körülményekből indulnak el, mint annak idején Kína, az 1970-es években. Jónéhány fejlődő ország már ma is példaképnek tekintti Kínát, és ha lehetséges lenne, biztos vagyok benne, hogy alkalmazná is a modeljüket. Van-e mindennek létalapja, mi lesz a „kínai model” jövője?

1. Kína fejlődési modelje

A Kínai Népköztársaság és a Kínai Kommunista Párt vezetői mind a mai napig „sajátosan kínai színezetű szocializmusról”, valamint „szocialista piacgazdaságról” beszélnek a nyilatkozataikban. Azonban a jelenlegi kínai társadalmi-, gazdasági-, politikai-ideológiai rendszer már semmiképpen nem nevezhető szocialistának, hiszen ténylegesen kapitalizmus folyik az országban, csak annak egy sajátos, kelet-ázsiai formája, amely jelentősen eltér a nyugat-európai vagy amerikai változattól.³

1.1. A fogalom meghatározása

Tálas Barna a következőképpen definiálja a „kínai modelt”:

„... a „kínai model” egy, a világméretű modernizációs folyamatba illeszthető felzárkózási model, amely a világ legnagyobb népességű, legrégebb folyamatos civilizációval rendelkező, független országában, sajátos történelmi körülmények közepette alakult ki a kapitalista világfejlődés globalizációs szakaszában, s amely

³ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világ gazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 314.

minden eddigi felzárkózási kísérletnél nagyobb eredményeket mutatott fel viszonylag rövid idő alatt a kínai nép és a világ előtt.”⁴

A megfogalmazást pontosítva Tálás Barna megállapítja, hogy „a jelenlegi kínai társadalmi-gazdasági és politikai-ideológiai rendszer lényege nem más, mint egyfelől a többféle és vegyes tulajdonformákra épülő, a területi, vállalati és egyéni kezdeményezéseknek, valamint a külföldi befektetéseknek is viszonylag tág teret biztosító, s alapjában véve a tőkés piacgazdálkodás elveihez és módszereihez igazodó központosított gazdaságirányítás, másfelől a tekintélyvel alapuló, többnyire egypárt-rendszerű (vagy éppen egy kiemelkedő személyhez kapcsolódó) politikai hatalomgyakorlás.”⁵

Juhász Ottó véleménye szerint „A kínai növekedési model alapvető jellemzője az elkésett és torz szerves tőkés fejlődési szakasz hiányainak pótlása az egypárti, centralizált politikai rendszer keretei között. E rendszerben a piacot az állam szabályozza elsődlegesen gazdasági eszközökkel, szükség szerint gazdaságon kívüli eszközökkel is.”⁶

A belső stabilitás erősítése érdekében, valamint az ideológia megkérdőjelezhetetlensége végett a kormánzatnak szociális érzékenységet kell mutatnia – magyarázza Juhász Ottó a „sajátosan kínai színezetű szocializmus” lényegét.

Amennyiben a kínai sajátosságoktól és a Kínai Kommunista Párt (KKP) vezető szerepétől eltekintünk, valójában a fejlődési utat kelet-ázsiai modelnek is nevezhetnénk. A múlt század hatvanas, hetvenes éveiben ugyanis ezt az utat járta végig először Japán, majd annak mintájára Dél-Korea, Hongkong, Tajvan és Szingapúr is, tehát a „kis tigrisek”.

A KKP látva a környező országok sikerét, és gyors betagozódásukat a fejlett ipari országok közé, az 1980-as évek közepétől kezdve olyan hosszú távú modernizációs stratégia megvalósításába kezdett, amely segítségével a nemzetközi gazdasági és pénzügyi élet szereplőjévé válhat az ország. Az ún. „négy modernizálás”, a mezőgazdaság, az ipar, a tudomány és a honvédelem eredményes fejlesztéséhez azt a kelet-ázsiai modellt vették alapul, amelynek segítségével először Japán, majd a „kis tigrisek” is rövid idő alatt gyors sikereket tudtak elérni. Kínának csaknem két évtized kellett ahhoz, hogy a modellt a gyakorlatba ültesse, és sikereket könyveljen el.

A kínai piacgazdasági rendszer kiépítése során az állami vállalatokat nem privatizálták, ellentétben a nyugati kapitalista mintával. Ehelyett a politikai elit a kínai és külföldi magánbefektetéseket próbálta ösztönözni. Csupán a csődbe jutott állami vállalatok kerülhettek magánkézbe, viszont azok is a vállalatból kivált vezetők tulajdonába kerültek többnyire.

Egy másik lényeges különbség a nyugati rendszerhez képest, hogy Kínában a föld és az ásványkincsek az állam tulajdonában vannak. A termőföld a helyi lakosok „kollektív tulajdonában” van, akik „szerződéses gazdálkodási joggal” rendelkeznek a föld felett. A földet használók a helyi népi kormánynak „földhasználati díjat” fizetnek. A földhasználati jog átruházható más személyekre, és ebben az esetben bérleti díj

⁴ U.a. p. 311.

⁵ U.a. p. 313.

⁶ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 82.

illeti meg az eredeti joggal rendelkezőt, azaz az átruházót. A földben található ásványkincsek, valamint a szűzföldeken létesített állami gazdaságok, amelyeket „állami igazgatású mezőgazdasági üzemeknek” hívnak, a „köztulajdon rendszer” részét képezik.⁷

A piacgazdasági rendszer teljeskörű kiépítésének egyik sarkalatos kérdése a föld magántulajdonba adása. Mivel a termőföld egyre fontosabb természeti kincs, egy nem megújuló természeti erőforrás, amelynek szűkülése egyre nagyobb problémát jelent a világban, különösen az olyan nagy népességű országokban mint Kína vagy India, nem valószínű, hogy a kínai vezetés lemondana a föld állami tulajdonáról.

A „kínai model” elemzésénél feltétlenül meg kell említeni azt a kulturális, gondolkodásbeli különbséget, ami ezt az ázsiai országot jellemzi. Kína 5000 éves, folyamatos történelemmel, kultúrával rendelkezik. Ez idő alatt számos kihívással nézett szembe az ország, birodalmi háborúk, japán megszállás, kulturális forradalom, stb., de mindegyiket átvészelte, és megtartotta kulturális örökségét. Mindez tükrözi, hogy az állam nagyon erős, a nép hisz a vezetőkben, támogatja őket a hatalmi pozíciójukban, az emberi gondolkodásmód, amelynek alapja a konfucianizmus, kiállta a történelem próbáját, és kohéziót teremtett a nép, az állam és a politika között.

1.2. A kínai fejlődési model kialakulása

A fejlődési model kialakulásának elemzésénél részben Tóth Barna által meghatározott szakaszokat ismertettem, azonban kiegészíttem két további szakasszal (2001. WTO csatlakozás, 2009-2010. globális gazdasági-pénzügyi válság), amelyek véleményem szerint külön taglalandók.

A kínai model kialakulása szempontjából Mao Ce-tung munkásságát csak előzményként említem, a model vizsgálatát 1978-tól, a „reform és nyitás” meghirdetésétől fejtem ki.

1.2.1. Mao Ce-tung munkássága

Mao Ce-tung (Mao Zedong) 1939-ben és 1940-ben írt munkáiban a kínai forradalom új-demokratikus szakaszáról ír, amely átmenetet jelent a szocialista szakaszba. A Kínai Népköztársaság kikiáltása után is fenntartotta a nézetét, és 1957-re befejezettnek nyilvánította a szocializmus alapjainak megteremtését. 1958-ban meghirdette a „nagy ugrás” politikáját, amelynek segítségével öt éven belül a kommunizmusba való átmenetet akarta megvalósítani. A „nagy ugrás” következménye azonban katasztrofális volt, a termelés visszaesett, az éhínség következtében pedig több millió ember vesztette életét. Bár 1965-re Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) közreműködésével némiképp rendeződött a helyzet, Mao Ce-tung 1966-ban meghirdette a kulturális forradalmat, ami tíz év alatt újra tönkretette az országot. A kínai vezető halála után sokan felismerték, hogy a szocializmus építésének sztálini, ill. maói módja nem megfelelő, mégsem ítélték el Maot. Elismerték, hogy Mao néhány

⁷ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 315.

elképzelése hibás volt, de összességében úgy ítélték meg a munkásságát, hogy érdemei meghaladják a téves döntéseit. 1981. júniusában a KKP XI. Kongresszusán, a Központi Bizottság (KB) hatodik plenáris ülésén kimondták, hogy „Mao Ce-tung elvtárs nagy marxista és nagy proletárforradalmár, stratégia és teoretikus volt.”⁸

1.2.2. Teng Hsziao-ping, „reform és nyitás”

Teng Hsziao-ping annak ellenére, hogy soha nem töltött be tényleges hatalmi pozíciót, végig ő maradt a legbefolyásosabb káder a KKP-n belül. Kezdeményezései visszafordíthatatlanná tették a kínai modernizációt. Teng Hsziao-ping a Kínai Kommunista Párt 2. generációs vezető testületének kulcsfontosságú alakja, a „reform és nyitás” politikájának meghirdetője volt. 1978. decemberében a Kínai Kommunista Párt (KKP) XI. Kongresszusán a Központi Bizottság harmadik plenumán a vezetőség kihirdette a kínai színezetű szocializmus elméletét, a „szocialista piacgazdaság” kiépítésének tervét. Meghirdette a „szabadítsuk fel gondolkodásmódunkat és a tényekben keressük az igazságot” nézetet. A Teng Hsziao-ping által örökölt politikai rendszer hátráltatta a további fejlődést, ezért elsődleges feladatának tartotta a gazdasági reformot, amely valamelyest kompenzálja az elmaradt politikai reformokat.

Felvetődik a kérdés: miért a reform volt az egyetlen lehetséges megoldás 1978-ban? A megértéshez szükséges az előzmények ismerete. A Mao Ce-tung által bevezetett Nagy Ugrás (1959-61) elv célja a Szovjetunió túlszárnyalása volt, valamint felzárkózás az USA-hoz, a következménye az lett azonban, hogy 40 millió ember halt éhen Kínában. A Kulturális Forradalom (1966-76) alatt pedig mintegy 100 millió ember vesztette életét. Így a 70-es évek végére Kína lakossága igen nehéz helyzetbe került. Két út volt lehetséges: 1. reform, 2. a párt és a rendszer bukása. Teng Hsziao-ping felismerte a kialakult helyzetet, és a következőt mondta: „Ha nem hajtunk végre reformokat, akkor zsákutcába jutunk.” „Azért kell reformálnunk, mert reformok nélkül nem maradunk hatalmon.”⁹

Tehát Teng Hsziao-ping szerint a reform egyetlen keresztülvivője az akkoriban mintegy 70 millió tagot számláló Kommunista Párt lehetett. Úgy látta, hogy a Párt és a gazdaság megmentéséhez elengedhetetlen a termelékenység növelése, a szocialista piacgazdaság kiépítése, azaz a gazdasági reform. Politikai reformra, nyitásra azonban nem törekedett, minden akkori intézkedés a Párt hatalmának megerősítését szolgálta.

Bevezeti az ún. „enklávé stratégiát” (a különleges gazdasági övezetek létrehozását), amely értelmében a gazdaságilag fejlettebb tengerparti területeken jelentős előrelépés következett be a külföld felé nyitás tekintetében, és ez rákényszerítette a vezetőket arra, hogy más tartományok esetében is teret engedjenek a reformoknak. A

⁸ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 305.

- Határozat a párt felszabadulás utáni történetének néhány kérdéséről. MTI Cikkek a nemzetközi sajtóból. 1981/36. szám -

⁹ http://wajjiao.blog.hu/2008/12/31/kina_1978_2008; letöltés ideje: 2011.03.11., 20:36

gazdaságpolitika súlypontját az önerőre való támaszkodásról a külföldi technológia és tőke behozatalára helyezték át.

Az 1979-89-es időszakot a modernizáció évtizedének tekintik Kínában. A legfontosabb eredmények: árreform, adóreform kiépítése, piaci reformok, bővülő magánkereskedelem, átszervezték a termelési rendszert, a vállalatok vezetését és a közigazgatást, decentralizálták a termelési döntéseket és az állami megrendelés rendszerét, fejlesztették a jogrendszert. Mindezek hatására nőtt az életszínvonal, azonban fokozódott a társadalmi elégedetlenség is.

Kínának ez a nyitása természetesen az élet többi területén is éreztette hatását, a termelési és kereskedelmi szabályok fellazítása maga után vonta a politika, külpolitika és a nemzetközi politika területén történő nyitást is.

Teng Hsziao-ping mondta ki először az „egy ország, két rendszer” elképzelést, amely a hongkongi, tajvani és makaói kérdések rendezésére, és az ország újraegyesítésére vonatkozott. Ennek eredményeként Hongkongot 1997-ben, Makaót pedig 1999-ben visszacsatolták az anyaországhoz.

Mindezek a reformok szükségesek voltak Kína átmeneti időszakában, amely átmenet két területen mutatkozott meg: egyrészt a centralizált parancsuralmi rendszer jelentősen enyhült, másrészt kezdett kibontakozni a (kínai színezetű) piacgazdaság. Mindkettő előírányozta a hatalom újramegosztását és újraértelmezését.

A reform főbb szakaszai és jellemzői: ¹⁰

a) Vidéki szakasz (1978. december – 1984. szeptember)

A falvakban a népi kommunákat a termeléshez kapcsolt családi felelősség rendszere váltotta fel. A korábban a kommunák rendelkezésére álló földeket felparcellázták és a termelőeszközökkel kiegészítve bérbeadták a parasztszaládoknak, akiknek szerződésben vállalt kötelezettsége volt meghatározott mennyiségű gabonát és néhány egyéb mezőgazdasági terményt az állam által megszabott árakon a felvásárló szerveknek eladni. Az ezen felüli terménymennyiséggel szabadon rendelkezettek.

Az iparban elsősorban a vállalatok konszolidálására törekedtek, és a vállalati önállóság kiszélesítésére. Megkezdődött a külkereskedelem decentralizációja és egy hosszútávú exportorientált gazdaságfejlesztési és modernizációs stratégia megvalósítása.

Eközben Kína 1980-ban a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tagjává vált.

1982-ben pedig Peking meghirdette a „minden irányban való nyitás” politikáját, amelynek hatására megkezdődött a diplomáciai, külpolitikai nyitás is. Kína elismerte, hogy bár kitartanak az önálló, független külpolitika mellett, de tudatában vannak annak, hogy a saját nemzeti érdekeiket nem tudják teljesen függetleníteni a globális érdekektől.

1982-ben, a KKP XII. kongresszusán Teng Hsziao-ping kijelentette:

„Hosszú időn át felhalmozott történelmi tapasztalataink összegzésének fő következtetése az, hogy a marxizmus általános igazságait össze kell kapcsolnunk

¹⁰ Ifj. Simon György: Reform és növekedés Kínában, Közgazdasági Szemle, XLVIII. Évf., 2001. július-augusztus (p. 673-692.)

hazánk konkrét valóságával, saját utunkat kell járnunk, sajátosan kínai színezetű szocializmust kell építenünk.”¹¹

A párt vezetői mind a mai napig erre a mondatra hivatkozva építik tovább a Teng által megkezdett reformokat, és alakítják ki saját modeljüket.

b) Városi szakasz (1984. október – 1991. december)

1984-ben határozat született a gazdasági rendszer reformjáról. A kormányzati és a vállalati funkciókat szétválasztották, ezáltal a teljes makroszintű tervezést és irányítást újjászervezték. Leszögezték, hogy a „szocialista tervgazdaság köztulajdon alapuló, tervszerű árugazdaság”.¹²

A társadalmi-gazdasági fejlődés megvalósításához elengedhetetlen az árugazdaság kifejlődése. Tehát a kínai vezetés felismerte, hogy a gazdasági fejlődés, a jólét megteremtése, az életszínvonal emelése csak akkor valósítható meg, ha a szigorú tervgazdasággal szemben kiépítik az árugazdaságot, amely részben továbbra is a központi tervezés ellenőrzése alatt áll.

A határozat kimondja, hogy a kapitalista és a szocialista gazdaság között a tulajdonformákban van a különbség, nem pedig az árugazdaság vagy tervgazdaság meglétében. Az áruviszonyok keretei különbözőek, valamint az a kulcskérdés, hogy a hatalom a nép vagy pedig a kizsákmányoló réteg kezében van-e. A megállapítás egyértelműsíti a sajátos „kínai model” lényegét, tehát a szocialista rendszerrel nem zárják ki az árugazdaság meglétét, de a magántulajdonról egyelőre nem esik szó a határozatban.

Az ipari vállalatok számára biztosították a nagyobb döntéshozatali autonómia, valamint a nyereséggel való rendelkezés jogát. Az átfogó piacépítés, árreform, a tervezés modernizálása, a kormányzati és vállalati funkciók szétválasztása eredményeképpen egyre nagyobb teret kaptak a piaci szabályozás módszerei. A mezőgazdaságban engedélyezték a bérlet átadásának jogát. A külgazdasági nyitás folytatásaként high-tech parkokat, gazdasági és műszaki fejlesztési övezeteket, exportra termelő offshore feldolgozó üzemeket és vámszabad övezeteket hoztak létre.

Az 1989-es Tienanmen téri események után a konzervatív erők a gazdasági liberalizáció visszafogására törekedtek, a '90-es évek elején azonban az új vezetésnek, Csiang Cö-min-nek (Jiang Zemin), sikerült a reformokat megszilárdítani, és bizonyos területeken továbbfejleszteni.

c) Komplex, összehangolt reformok (1992-2000)

A piaci és tervszabályozás hatékony összehangolása érdekében az intézményi reform, az új rendszer kiépítése következett. A piacgazdasági rendszerre való áttérés során az állami vállalatoknál a gyors ütemű privatizáció helyett a piaci viszonyokhoz és a hatékonyabb gazdálkodáshoz való fokozatos hosszászoktatás módszerét

¹¹ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 306.

- Határozat a párt felszabadulás utáni történetének néhány kérdéséről. MTI Cikk a nemzetközi sajtóból. 1981/36. szám -

¹² U.a. p. 307.

választották. Nemzetközileg is viszonylag versenyképes nagyvállalatokat és vállalatcsoportokat hoztak létre.

Ezt a szakaszt a szocialista piacgazdaság alapjainak megteremtéseként is emlegetik, mert ettől kezdve a kínai vezetés nyíltan felvállalta a szocialista piacgazdaság építését, míg korábban csak szocialista árugazdaságról beszéltek.¹³

1994 januárjában megszüntették a jüan korábbi kettős árfolyamát, és egységes hivatalos árfolyamot vezettek be a vállalatközi devizabörzéken kialakult szint alapján. Megkezdődött a pénzügyi-, költségvetési- és adórendszer átfogó reformja, melynek fő célja a költségvetési bevételek növelése és áttekinthetőbbé tétele, valamint a racionálisabb és méltányosabb arány kialakítása a központi és területi költségvetésbe befolyó adóbevételek között. A reform eredményeként kialakult a háromszintű bankrendszer (egyes szakértők két és fél szintűnek hívják, pl. Majoros Pál): a központi jegybank (szabályozza, ellenőrzi és felügyeli a pénzügyi szférát), a politikai jellegű bankok (a pénzügyi eszközök felhalmozása és a termelésbe való befektetése; a pekingi kormány beruházási, külkereskedelmi és mezőgazdasági politikájának végrehajtásában kapnak szerepet; pl. fejlesztési bank, export-import bank, mezőgazdasági-fejlesztési bank), a szakosított állami és vegyes tulajdonú kereskedelmi bankok (pénzügyi tranzakciók végrehajtása).

A mezőgazdaság modernizálása végett az egyéni gazdálkodók önkéntes társulásainak létrehozását támogatták, a mezőgazdasági technika beszerzése, a földek közös megművelése és az értékesítés érdekében.

A több mint két évtizedes reformfolyamatok eredményeként nagy mértékben bővült a termelés volumene, az előállított termékek választéka, minősége és versenyképessége. A külföldi befektetések ösztönzése, a vegyes és külföldi tulajdonban levő vállalatok létrehozása a korszerű technológia megjelenését tette lehetővé. Teng Hsziao-ping az országban tett útjai során olyan kijelentéseket tett, amelyeket a tömegkommunikációs eszközök nap mint nap hangoztattak a nép előtt, népszerűsítették az eszméket. Néhány gondolat:

„csak a gyors fejlődés állja ki a józan ész próbáját”

„a lassú fejlődés nem szocializmus”¹⁴

A KKP 1997 szeptemberében megtartott kongresszusán Csiang Cö-min értékelte az eltelt száz év eredményeit. Úgy fogalmazott, hogy egyedül a Kínai Kommunista Párt tudta a népet győzelemre vezetni, a függetlenség és a szocializmus elérésében. Csak a KKP képes a sajátosan kínai színezetű szocializmus kiépítésére, ezáltal a nemzet felvirágoztatására, a nép boldoggá tételére, valamint a gazdag és erős ország létrehozására.¹⁵

¹³ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 308.

¹⁴ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 308.

¹⁵ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és

1.2.3. WTO csatlakozás, 2001.

Kína világkereskedelmi pozíciójának az ezredforduló idején történt megerősödésében szerepet játszott egyrészt az exportorientált modernizációs politika, másrészt pedig a 2001-es WTO csatlakozás is. A csatlakozás mérföldkőnek tekinthető a gazdasági modernizáció, valamint a világgazdaságba való integráció tekintetében.

A nyolcvanas és kilencvenes években az export fellendülése következtében a WTO-tagok gyakran dömpingellenes és piacvédelmi eljárásokat kezdeményeztek Kína ellen. Kína részben az exportkorlátozó intézkedések, részben viszont a tudatos politikai és gazdasági stratégiai megfontolás miatt döntött a Világkereskedelmi Szervezethez való csatlakozásról. Ezzel kívánta elérni, hogy a világkereskedelemben egyenjogú helyzetet vívjon ki magának. Kína sajátos feltételek mellett csatlakozott. Egyrészt sokkal hosszabb felkészülési folyamatot vállalt, mint a többi WTO-tag, másrészt jóval keményebb feltételek teljesítését is vállalta, végül pedig beleegyezett abba, hogy a csatlakozás nem jelenti automatikusan a piacgazdasági státusz elnyerését (a csatlakozási jegyzőkönyv szerint 15 év a türelmi idő, azonban 2016-tól Kína automatikusan élvezheti a státuszt), tehát más WTO-tagok továbbra is dömpingellenes eljárást kezdeményezhetnek Kínával szemben. A vállalt kötelezettségek részét képezték a mintegy két évtizeddel korábban megkezdett gazdasági, külkereskedelmi liberalizációnak. Kína kettős szerepet vállalt fel a csatlakozással: a világgazdaság egyik főszereplője kívánt lenni, de emellett a fejlődő országok érdekeit is képviselni akarta a szervezeten belül.

Kína a WTO csatlakozás óta aktívan részt vesz a multilaterális kereskedelmi együttműködésben. Minden tag számára biztosítja a legnagyobb kedvezmény elvét. A vámtarifák szintjét jelentősen lecsökkentették, míg 2001-ben az átlagos vámszint 15,6% volt, 2005-re 9,7%-ra csökkent. A vámok szintje azonban továbbra is magasabb maradt az agrártermékek esetében. 2009-ben a mezőgazdasági termékek átlagos vámszintje 15,6% volt, az átlagos vámszint 9,6%, míg az átlagos kötött vámtarifaszint 8,7% (a WTO kötelezettségeknek megfelelően 2010-ig 8,9%-ra kellett csökkenteni).¹⁶

2004 óta Kína eltörölte a kvótákat, megszűnt a kereskedelmi monopóliumok használata, az importengedélyek és importtilalmak részaránya is csökkent. Az importtilalmat Kína a következő esetekben alkalmazza: egészségügyi és biztonsági okokból, nemzetközi egyezmények esetében, illetve néhány olyan termék esetében, amelyeket továbbfeldolgozás vagy reexport céljából visznek be az országba (pl. bizonyos agrártermékek, ásványkincsek, műtrágyák, hulladékok). Az ország komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében is, hogy szabványait a nemzetközi normákhoz igazítsa. Az exportra vonatkozó akadályok lebontása azonban jóval lassabban halad. A szellemi tulajdonjogok terén is igyekszik Kína eleget tenni a WTO követeléseinek, amelyek a védjegyek és szabadalmak védelmére vonatkoznak. Nehézséget okoz, hogy

Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 309.

¹⁶ Meisel Sándor – Somai Miklós – Vígvári Gábor – Völgyi Katalin: Kína változó szerepe a világgazdaságban és a WTO-ban
<http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/4-04-Meisel%20et%20al.pdf> letöltés ideje: 2011.03.13., 15:41

ezen a téren hiányoznak a kulturális, jogi és intézményi garanciák, kiépítésük pedig időigényes feladat.

Kína kereskedelempolitikája egyre liberalizáltabb, az állam azonban továbbra is beavatkozik a piaci folyamatokba azokban a szektorokban, amelyek nemzetgazdasági szempontból kiemelkedőek.¹⁷

A válság Kínában is éreztette hatását, és a külkereskedelmi forgalom jelentős mértékben visszaesett. 2010-ben azonban visszatért a korábbi növekedési ütem, sőt megfigyelhető, hogy az eltelt hat évben először haladta meg az import arányainak változása az export százalékos módosulását. Ez a jelenség részben tükrözi, hogy Kína enyhíteni próbál a túlzottan exportorientált gazdaságán, és a belső kereslet ösztönzésének irányába kezd fordulni, ami maga után vonja, hogy növekszik a behozatal részaránya a gazdaságban a kivitelhez képest.

Érdemes néhány szóban kitérni a kínai külkereskedelem földrajzi orientációjára is. Megállapíthatjuk, hogy a kivitel több mint fele a fejlett ipari országokba irányul, a behozatalban az arány viszont 40% alatt marad. Tehát az export és import áruszerkezete jelentősen eltér egymástól, másrészt a nyersanyag és energiahordozók, amelyek a kínai behozatal számottevő részét képezik, nagyrészt az OECD országokon kívülről érkeznek. Az importban 2000 és 2006 között 10%-kal csökkent a fejlett országok részesedése (48%-ról 38%-ra). Sajátosságnak számít, hogy a kínai külkereskedelem Kínából származó importot is kimutat. Ennek oka, hogy az országban termelő külföldi vállalatok Hongkongot közvetítőként használva, termékeik egy részét visszajuttatják Kínába. Ezzel kihasználják a vámmentes területek közötti kereskedelem lehetőségét. Megfigyelhető továbbá az a tendencia, hogy a magasabb hozzáadott értékű termékek súlya nő az exportban, míg a kevésbé versenyképes, munkaerőigényes termelést fokozatosan a szomszédos ázsiai országokba helyezik át.¹⁸

A kínai WTO csatlakozás értékelése vegyes. Pozitívumként könyvelhető el, hogy a tagság felgyorsította a belső reformokat (a vámtarifákat csökkentették, megszüntették az importkvótákat, a speciális engedélyezési eljárásokat, engedélyezték a külföldi tőke beáramlását). Egyes területeken azonban továbbra is fennmaradtak az importtilalmi rendelkezések (pl. egészségügy, biztonságpolitika, egyes nemzetközi egyezmények kötelezettségei). Az előrelépések ellenére továbbra is sok kritika éri Kínát a közbeszerzések protekcionista jellege, a szellemi tulajdonjogok védelmének hiányosságai miatt. Számos termék esetében továbbra is fennáll az állami kereskedelmi monopólium (pl. rizs, kukorica, kőolaj), valamint a külföldi tulajdonszerzés is gyakran akadályokba ütközik. Kína sokszor önkéntes exportkorlátozásokat is vállal, egyrészt a biztonságos belföldi ellátás és a hazai termelés védelme, másrészt pedig a dömpingeljárás elkerülése érdekében (pl. textilipar).

Kína fokozatosan halad azon az úton, amely a nemzetközi kereskedelem vezető hatalmává teszi, de egyben a nemzetközi kereskedelmi normák betartására is kész-teti.¹⁹ A WTO csatlakozás következményeként az üzleti környezet változása is sokkal

¹⁷ U.a.

¹⁸ Inotai András - Juhász Ottó: A változó Kína, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, p. 273-278.

¹⁹ Inotai András - Juhász Ottó: A változó Kína, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, p. 279-283.

Meisel Sándor – Somai Miklós – Vígvári Gábor – Völgyi Katalin: Kína változó szerepe a világ gazdaságban és a WTO-ban

átláthatóbbá tette az ország gazdasági viszonyait. A kínai export növekedése fokozta a versenyt a világpiacón.

2007-ben, a WTO csatlakozás után öt évvel David Dollar, a Világbank kínai kirendeltségének fődelegátusa az alábbiak szerint értékelte a kínai teljesítményt:

„Az elmúlt öt év eredményei alapján Kína a WTO-hoz történő csatlakozása óta a világ külkereskedelmének 20%-át adja. Kína igazi export nagyhatalommá nőtte ki magát, és ennek köszönhetően bevétele is gyors ütemben nőtt, akárcsak az importja - évente 25%-kal. Kína nemcsak az ázsiai kontinens országainak jelent komoly piacot, hanem a világ szinte minden országának.”²⁰

1.2.4. Gazdasági világválság, 2009-2010

A válság kirobbanása előtt megfigyelhető a kínai gazdaságirányításban a hangsúlyeltolódás a korábban követett extenzív, exportorientált modellel szemben. Ennek első jele 2007-ben mutatkozott meg, amikor a KKP XVII. kongresszusán a korábbiaktól eltérő gazdasági- és társadalmofejlesztési célsomagot határoztak meg. Új feladatként a „... nemzetgazdaság stabil és gyors gazdasági növekedésének követelményét fenntartva, a tudományosan megalapozott, kiegyensúlyozott, fenntartható gazdasági fejlődést, valamint egy demokratikus, egészséges és kulturált viszonyok között, viszonylagos jólétben élő, harmonikus kínai társadalom fokozatos kiépítését jelölte meg”.²¹

A gazdasági és társadalmi stratégiában történő irányváltás több okra vezethető vissza. Egyrészt a gazdaság duális szerkezete súlyos szerkezeti aránytalanságokat okozott. A kvalifikált munkaerőt igénylő, magas hatékonyságú modern szektor mellett továbbra is megtalálható az alacsony hatékonyságú, magas anyag, energia és munkaerőt igénylő tradicionális szektor. Másrészt a mezőgazdaság elmaradottsága a túlhajtott „szocialista iparosítás” következménye. További gondot jelent az egyes országrészek, főleg a nyugati területek elmaradottsága, valamint a városok és falvak fejlettségi szintjének különbsége, amelyhez kapcsolódik a társadalom különböző rétegei közötti jövedelmi szakadék.

Az extenzív gazdaságirányítással elért kiemelkedően magas gazdasági növekedést a nagy élő- és holtmunka ráfordítás, a beruházási ráta folyamatos emelése, pazarló anyag- és energiafelhasználás jellemezte. Az exportvezérelt fejlesztési politika túlzott ösztönzése még inkább kiélezte a társadalomban a jövedelmi különbségeket.

A problémák enyhítése érdekében vidékfejlesztési programot dolgozott ki a kormány, amelynek célja a városi és falusi lakosság munka- és életkörülményei közötti különbségek csökkentése, a falusi lakosság fokozottabb foglalkoztatása a mezőgazdasági szektoron kívül, különböző termelő és szolgáltató ágazatokban. A beruházások esetében ösztönzik a nyugati régiókba történő investíciót, a keleti tengerparti területekkel szemben.

Az exportorientált fejlődés bár páratlan gazdasági növekedést hozott Kínának, de sajnos a hirtelen és dinamikus fejlődésnek ára is volt, ami megmutatkozott a környe-

<http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/4-04-Meisel%20et%20al.pdf> letöltés ideje: 2011.03.13., 15:41

²⁰ <http://hungarian.cri.cn/1/2007/04/02/2@70077.htm>; letöltés ideje: 2011.04.15, 11:39

²¹ Inotai András - Juhász Ottó: Kína és a válság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, p. 451.

zeti károkban, a regionális egyensúlytalanságokban, a szociális feszültségekben (amelynek hosszú távú következményei is lehetnek), a duális gazdasági szerkezetben. A kivitel több mint ötven százalékát a Kínában tevékenykedő külföldi vállalatok adják, amelyek kihasználva az olcsó munkaerőt az importált anyagok, részegységek és technológia felhasználásával Kínában végeznek összeszerelő tevékenységet. Ez az úgynevezett „processing trade”, amely meghatározza a termelés és a külkereskedelem szerkezetét. Ennek köszönhetően a kiviteli struktúra a kínai gazdasági fejlettség felett tartalmaz high-tech importra épülő high-tech termékeket. A kimagasló külkereskedelmi többlet is 2004-ig a továbbfeldolgozásban megjelenő hazai hozzáadott értékből adódott.²²

A „kínai model” jellemzője továbbá, hogy a továbbfeldolgozásra épülő ipari termelés beszerzési és értékesítési piaci szétváltak. Az alapanyagok és részegységek ugyanis döntően Ázsiából érkeznek (elsősorban Japánból, Dél-Koreából, Tajvanról, és hongkongi közvetítéssel USA-ból), a kiviteli célpiacok azonban leginkább az Európai Unió és az Egyesült Államok. A beruházások döntő része is az exportorientált ágazatokba áramlik.

Az új gazdasági- és társadalomirányítási stratégiában kiemelik a korábbi extenzív modernizáció helyett az intenzívebb módszerekre történő áttérést. Tehát egy merőben új model irányába kíván elmozdulni az állam, amelyben a mennyiségi szemléletről a minőségi szemléletre helyezik a hangsúlyt. Kiemelten kívánnak foglalkozni a munkaerő, illetve általánosságban az emberi tényező minőségének javításával. Főként az oktatás fejlesztésére és az élethosszig tartó tanulás kereteinek kiépítésére helyezik a hangsúlyt. Ezzel kívánják elérni, hogy Kínában néhány évtizeden belül létrejöjjön egy tudásalapú gazdaság és korszerű informatikai társadalom.

A gazdasági fejlődés, és az életszínvonal emelkedése magával hozta a növekvő belső keresletet is. Így az exportorientált termelés mellett a belső fogyasztás növekvő igényeinek kielégítését szolgáló termelés irányába mozdul el a gazdaságpolitika. Az új stratégiában kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a környezetvédelemnek, a lakosság egészségének megőrzésének, valamint a természeti katasztrófák megelőzése érdekében. Ez elengedhetetlenül szükséges dolog, hiszen a túlfűtött iparosítás következtében óriási terhelés hárult a környezetre, amelynek sajnos ma már komoly következményei vannak, a lakosság életkörülményei jelentősen romlottak a dinamikus gazdasági növekedés hatására.

A 2008. évi nemzetgazdaság- és társadalomfejlesztési tervet már az új gazdaság- és társadalomfejlesztési stratégia alkalmazásával dolgozták ki. A megvalósításnál azonban némileg át kellett értékelni a feladatokat, ugyanis 2008 őszén az amerikai jelzáloghitel-piac összeomlása következtében először nemzetközi pénzügyi válság, majd globális gazdasági recesszió tört ki. A világgazdaságban bekövetkező változások Kínában is éreztették hatásukat. Az export volumene jelentősen visszaesett a világpiacon a kereslet csökkenése következtében. Kínában a válság nem a pénzügyi szektorban éreztette hatását, hanem elsősorban a reálgazdaságban, a külkereskedelemben.

²² Inotai András: Kína világgazdasági szerepének erősödése – Az exportorientált „modell” jövője, Vélemények – Kommentárok – Információk, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 206. Szám, 2010. szeptember 24.

A kínai vezetés felismerve, hogy a világkereskedelem gyengélkedése miatt a külföldi piacokra nem számíthat, a belső fogyasztás élénkítésével próbálta fenntartani a gazdasági növekedés szintjét. 2008 novemberében már egy átfogó gazdaságpolitikai intézkedést hozott, 4000 milliárd jüan (mintegy 600 milliárd dollár) költségkeretet különítettek el a belső fogyasztás ösztönzésére, azért, hogy az export visszaesése következtében kialakuló foglalkoztatási és megélhetési nehézségeket elkerüljék, valamint ezzel elejét vegyék az esetleges társadalmi feszültségeknek.²³

Megállapítható, hogy Kínát bár váratlanul, de semmiképpen nem felkészületlenül érte a válság kirobbanása. A kínai vezetés ugyanis a gazdaság- és társadalomfejlesztési stratégiában történő irányváltást már jónéhány évvel a válság kirobbanása előtt elkezdte, intézkedéseket hozott a gazdaság növekedési ütemének mérséklésére. A mennyiségi szemlélettel szemben a minőségi követelményekre helyezték a hangsúlyt, a külföldi gyártási eljárások helyett az innováción alapuló hazai gyártásfejlesztést szorgalmazták, az exportorientált termelésről a belső fogyasztás élénkítésére koncentráltak. Tehát végeredményben a korábban kitűzött gazdasági célok változatlanok maradtak, csak a megvalósítás ideje rövidült le a válság hatására.

Az USA-ból induló pénzügyi krízis egyértelművé tette a kínai vezetés számára, hogy nem alapozhat csak az amerikai költségvetési hiány finanszírozására, mert az túl kockázatos. Diverzifikálni kell a befektetéseit. Talán abban is megmutatkozik ez, hogy az utóbbi időben több európai ország állampapírjait is megvásárolta Kína, holott korábban szinte csak az USA-ra épített. Jelenleg a devizatartalékainak egy negyedét euróban tartja már (mintegy 710 milliárd dollárt). 2010-re az Európai Unió lett Kína legnagyobb kereskedelmi partnere, illetve legnagyobb exportpiaca, megelőzve az Egyesült Államokat, míg Kína az EU második legnagyobb kereskedelmi partnere. Egyre erősebb a kínai jelenlét Európában, ami mögött a szándék az lehet, hogy az ázsiai ország nagyobb befolyásra törekszik a térségben. Kína a tartaléki diverzifikálásával enyhíti az USA-tól való függését, de emellett hozzájárul az euró erősödéséhez, ami kedvez az eurórégióknak. Várhatóan Kína európai gazdasági és politikai befolyása jelentősen nőni fog a jövőben.²⁴

Kína a válság kirobbanásakor mintegy 2000 milliárd dollár devizatartalékkal rendelkezett, tehát lehetősége volt a kormánynak azonnal nagyobb összegű hiteleket, pénzeszközöket mozgósítani válságkezelő intézkedésekre.²⁵

Számottevő eredmény, hogy 2009-ben Kína devizatartalékai 23,3%-kal nőttek úgy, hogy a külkereskedelmi forgalom több mint 16%-os, az exporttöbblet pedig több mint 50%-os csökkenést szenvedett el, a ténylegesen felhasznált külföldi működőtőke, valamint a nemzetközi turizmusból származó devizabevételek pedig minimális mértékben csökkentek csak. Ez a siker nemzetközi téren is kimagaslónak számít. (2011. március végén a valutatartalék 3045 Mrd USD²⁶) A nyereség a kínai kormány hatékony makroszintű gazdasági és pénzügyi irányításának, illetve ellenőrzésének köszönhető. A fiskális és monetáris politikát gyorsan és rugalmasan tudták a változásokhoz igazítani. Emellett nem szabad megfélemlíteni a kínai vállalatokra és ma-

²³ Inotai András - Juhász Ottó: Kína és a válság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, p. 448.

²⁴ Szunomár Ágnes: Felvásárolja-e Kína Európát?, Vélemények – Kommentárok – Információk, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 215. Szám, 2011. január 18.

²⁵ Inotai András - Juhász Ottó: Kína és a válság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, p. 449-458.

²⁶ Nagy Gábor: A nagyság átka – Kína térnyerése és gazdasági dilemmái; HVG, 2011. április 30., 17. szám

gánszemélyekre jellemző igen magas megtakarítási hajlamról sem. Mindez hozzájárult a pozitív eredményhez a válság, és a nehéz időszak ellenére is.²⁷

A 2009-es biztató jelek ellenére a kínai vezetés a 2010-es nemzetgazdaság- és társadalomfejlesztési tervet szintén válságkezelő programként állította össze.

„A gazdaság és társadalom általános követelményei és fő célkitűzései 2010-ben” című dokumentum az alábbiakat foglalja össze:

„... A 2010. évi gazdaság- és társadalomfejlesztési munkában... megőrizzük a makrogazdasági politika folyamatosságát és stabilitását, folytatjuk az aktív költségvetési politikát és a viszonylag lazább monetáris politikát, az új helyzetnek és az új körülményeknek megfelelően politikánk célratörőbbé és rugalmasabbá tételére törekszünk. Különösen a gazdasági növekedés minőségének és hatékonyságának kívánunk még nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Emellett fokozott figyelmet fordítunk a gazdasági fejlődés modelváltásának és a gazdasági szerkezet kiigazításának előmozdítására, a gazdaság életerejének és mozdítóerejének a reform és nyitás, valamint a saját újítás útján történő előbbre vitelére, a népjólét javítására, a társadalmi harmónia és stabilitás megőrzésére, a belső és a nemzetközi helyzet egyidejű figyelembevételére. Mindezek révén a gazdaság kiegyensúlyozott és viszonylag gyors fejlődését kívánjuk elérni.”²⁸

Tehát a kormány továbbra is hangsúlyozza a gazdasági fejlődés minőségi voltát, a mennyiségivel szemben. A duális gazdaságból adódó szerkezeti aránytalanságok javítása is prioritásként szerepel a tervben, valamint kiemelik az emberi tényező fontosságát. Jelentőségteljes a kínai fejlődés szempontjából, hogy egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a 21. században a népjólétre, ezáltal a jövedelmi különbségek enyhítésére, a lakosság életkörülményeinek javítására, ami egyben a környezetvédelemre történő fokozottabb odafigyelést is jelenti. A kínai vezetés is felismerte a fenntartható fejlődés jelentőségét, és a gazdasági-társadalmi fejlődési modellt ennek megfelelően próbálják meg átalakítani.

Az emberi tényező fontosabbá válását tükrözi talán az is, hogy a 2004-es alkotmánymódosításba bekerült az emberi jogok védelme: „Az állam tiszteletben tartja és védelmezi az emberi jogokat.”²⁹

Korábban Kína az emberi jogokat a belügyekbe való beavatkozás ürügyének tekintette, azonban az elmúlt néhány évben az ország csatlakozott több nemzetközi emberjogi egyezményhez, amely kikényszerítette a módosítást, valamint a hatalom szerint ez enyhítheti a törvények alkalmazásának hiányából fakadó társadalmi elégedetlen-

²⁷ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 42.

²⁸ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 57-58.

Report on the implement of the 2009 plan for national economic and social development (National Development and reform Commission); Xinhua Hírügynökség, 2010. március 16.

A szerző, Tálás Barna, saját fordítása a tervdokumentum eredeti, kínai szövegéből.

²⁹ Jordán Gyula: „Az ég magas, a császár messze van” Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008

séget. Ez utóbbi kiegészítés azonban egyelőre csak szimbolikusan tekinthető, alkalmazása még nem valósult meg teljesen, mégis jelentőségteljes a kínai nyitás, és a demokráciához való közelítés szempontjából.

2007-ben Ven Csia-pao (Wen Jiabao) miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy „A kínai gazdaság legnagyobb problémája, hogy a növekedés instabil, kiegyensúlyozatlan, nem koordinált és nem fenntartható.”³⁰

Ennek hatására a 2010. évi nemzetgazdaság- és társadalomfejlesztési tervben öt célt és nyolc feladatot határoztak meg.³¹ A célok között szerepel a stabil gazdasági növekedés megőrzése, a gazdasági szerkezet javítása, a népjólét garantálása és további javítása, az általános árszínvonal stabilan tartása, valamint a nemzetközi fizetési mérleg javítása. A feladatokban rögzítik, hogy a 2010-es évben a reform, a stabilitás és a fejlődés összehangolása mindennél előbbrevaló. A kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést a belső kereslet, elsősorban a fogyasztói kereslet bővítésével, illetve párhuzamosan a külső kereslet stabilizálásával próbálják elérni. A válság hatására jelentősen visszesett a kínai export, ezért a belső fogyasztás fokozása javíthat a kereskedelmi mérlegen a kivitel csökkenése ellenére is. Mivel az ázsiai országoknak különösen nagy a megtakarítási hajlama (kb. 40-50%, míg a nyugati államokban kb. 20% körüli az érték), a kínai vezetés élhet ezzel a mozgástérrel belföldön. A belső viszonyokat érinti az is, hogy a kormány komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a városi és a vidéki lakosság életszínvonalát közelítse egymáshoz, az urbanizáció elősegítése mellett, továbbá a keleti és nyugati régiók közti fejlettségi különbségeket is igyekeznek mérsékelni azáltal, hogy szorgalmazzák a nyugati területekre történő beruházásokat. A 21. században az egyik fő cél Kína számára az innováció által vezérelt gazdasági növekedés elérése, ezért ösztönzik a saját innováció és a stratégiai jellegű új iparágak kifejlesztését.

Tehát az új fejlesztési terv a gazdaság és a társadalom fejlődését összehangoltan, komplex módon kezeli, a gazdasági növekedést már csak úgy látják megvalósíthatónak, ha egyben a társadalom helyzete, a népjólét is javul.³²

Ezért a 2010-es program feladatai az alábbiak szerint foglalhatóak össze:³³

1. A makroszintű ellenőrzés további erősítése, törekvés a gazdaság stabil és viszonylag gyors fejlődésének megvalósítására.
2. A termelési szerkezet javításának, magasabb szintre emelésének, valamint a stratégiaileg fontos ágazatok fejlődésének meggyorsítása, a fejlődési modelváltás és szerkezetkiigazítás elősegítése.

³⁰ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 69.

Renmin Ribao, 2007. március 17.

³¹ U.a., p. 58.

³² Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 58-62.

³³ U.a. p. 62-66.

3. A városok és a falvak fejlődésének kiegyensúlyozottabbá tétele, a mezőgazdaság és a falusi gazdaság fejlődéséhez, valamint a falusi jövedelmek növeléséhez szükséges alapok erősítése.
4. A regionális fejlődést és az egyes régiók közötti kiegyensúlyozottabb fejlődést elősegítő tervek és politikák lelkiismeretes végrehajtása, a regionális fejlődés összehangoltságának erősítése.
5. Az energia-megtakarítást, a káros anyag kibocsátás csökkentését és a klímaváltozás elleni küzdelmet elősegítő munkák jó elvégzése, egy, az erőforrásokkal takarékosan gazdálkodó és környezetbarát társadalom kiépítésének felgyorsítása.
6. A súlyponti területek és a kulcsfontosságú láncszemek reformjának meggyorsítása, a gazdasági és társadalmi fejlődés lendítőerejének és életerejének fokozása.
7. Nagyobb súly helyezése a hazai és a nemzetközi feltételek egyidejű figyelembevételére a tervezésnél, a nyitott jellegű gazdaság stabil fejlesztése.
8. A népjólét emelésére összpontosító társadalomépítés erősítése, a társadalmi harmónia és stabilitás minden erővel történő megőrzése.

A célok és a feladatok tükrözik Kína eltökélt szándékát arra, hogy újraértelmezze korábbi politikáját, javítson annak hátrányos következményein a lakosságra, illetve a környezetre nézve, de az is kitűnik a sorokból, hogy az állam része kíván lenni a nemzetközi kezdeményezéseknek, elsősorban ami a környezetvédelmet illeti, megmutatkozik Kína integrálódási szándéka a nemzetközi körforgásba. Kína nem egyedül, a külvilágtól elzárva kívánja véghezvinni a korábban megkezdett reformokat, hanem már a nemzetközi élet egyik szereplőjeként, akár egyik főszereplőjeként.

A kínai rendszer egyik alapvető ellentmondása a piacgazdaság építése, valamint a szociális követelmények érvényesítéséből adódik. Éppen emiatt emelték ki a 2007-es, illetve a 2010-es programokban a társadalmi béke, harmónia megteremtésének fontosságát. A növekedési célok elérését és a nemzetközi pozíció erősítését csak a társadalom tűrőképességének határain belül tudják megteremteni. A kínai vezetés tudatában van annak, hogy az infláció, a magas jövedelemkülönbségek, valamint a korrupció megingathatják a társadalom stabilitását, ezenfelül azonban a politikai hatalom szilárdságát is. Tehát különösen fontos kérdés a KKP szemszögéből a társadalmi jólét és elégedettség biztosítása.

A kormányzat azonban reálisan méri fel a belső feszültségeket, emellett kiválóan, gyorsan tud reagálni a kihívásokra. A reális látásmódot bizonyítja Ven Csia-pao kijelentése, miszerint: „Sanghaj és Peking fejlettsége nem jellemzi Kína egészét.”³⁴

A sikeres válságkezelés hozzájárult ahhoz, hogy Kínában az egész társadalom szintjén jelentősen javultak az életkörülmények. Nőtt az átlagjövedelem, mintegy 49,5%-kal nőtt az egészségügyre fordított állami kiadás 2009-ben, emellett szélesedett az egészségügyi alapellátásra jogosult lakosság köre. Továbbra is égető probléma

³⁴ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 83.

Wen Jiabao miniszterelnök nemzetközi sajtóértekezlete, Renmin Ribao, 2010. március 15.

maradt azonban a munkahely-teremtés kérdése. Megoldatlan probléma az agrártermelésből kikerülő egyéb termelő, szolgáltató ágazatba történő bevonása is.

Kína a három alapelv megvalósítására törekszik: stabilitás, fokozatosság és harmónia. A globális válság rányomta bélyegét az ország stabilitására. Azáltal pedig, hogy Kína a nemzetközi élet egyre fontosabb szereplőjévé vált, a korábbi fokozatossági elv helyett egy gyorsabb döntéshozatali, cselekvési kényszerrel szembesült a vezetés.

A válság hatására újraértelmezendővé vált a korábbi kínai gondolkodásmód. Egyrészt a kormány, de a társadalom szélesebb rétegei, elsősorban a fiatalok számára nyilvánvalóvá vált a növekvő kínai gazdasági erő, valamint az ebből adódó nemzetközi befolyási lehetőség. Másrészt az erősödő globális pozíció egyben növekvő nemzetközi felelősségvállalást is magában hordoz. Harmadrészt pedig jelentősen erősítette a kínai öntudatot, amelynek időnként pozitív, időnként pedig inkább negatív jelei mutatkoznak meg, főként a nemzetközi tárgyalásokon.³⁵

Kínát számtalszor éri kritika amerikai részről a „kínai túltakarékoskodás” miatt, amely okozója a világgazdasági egyensúlyhiányok kiéleződésének, valamint a globális megtakarítási többlet kialakulásának, azonban megállapítható, hogy a kínai gazdaságot nem a túltakarékosság, hanem az export és a beruházások fogyasztást kiszorító hatása jellemzi.³⁶

A válság világossá tette Kína számára, hogy a gazdasági növekedése, és a három évtizede követett modelje nem tartható fenn az adott körülmények között. Részben a nemzetközi nyomás, részben pedig a krízis is a belső kereslet erősítésére épülő gazdaságpolitikai váltást kényszerített ki Kínától. A vezetés számára egyértelművé vált, hogy szükségszerű az exportorientált model felváltása vagy legalábbis enyhítése, és a belső keresletélénkítésre épülő gazdasági stratégia kialakítása.

A nemzetközi nyomás a kínai kereskedelmi többlet leépítését célozza, az import fokozódására építve. A tényleges törekvések azonban a kínai kivitel mérséklésére, a kínai versenyképesség mesterséges visszafogására irányulnak. Ezt tükrözi a jüan felértékelésének követelése, elsősorban az USA részéről.

A 2011-ben érvénybe lépett 12. ötéves tervben a belső kereslet élénkítése érdekében több célkitűzést fogalmaztak meg. Kiemelt jelentőséget kap a foglalkoztatási szint fenntartása, valamint bővítése. Egyrészt a belső vásárlóerő növelése, másrészt a társadalmi feszültségek elkerülése érdekében. A bérek és állami juttatások alakulása is befolyásolja a keresletet, amennyiben a kapott pénz elköltésre kerül, nem pedig a megtakarítás részét képezi a lakosság körében. Az urbanizációs folyamat egészséges ütemben történő felgyorsítása szintén a prioritások között szerepel. Fontos keresletnövelő hatása van az infrastruktúra-beruházásoknak. Amellett, hogy több millió embert foglalkoztatnak az építkezéseken, a különböző vállalatok felé is keresletet támasztanak, pl. az alapanyagbeszerzések révén. A belső kereslet növelésének talán egyik legkézenfekvőbb eszköze a lakosság magas megtakarítási rátájának csökkentése. A magas megtakarítási hajlam nem csak a kultúrából adódik,

³⁵ Stratégiai Kutatások 2009-2010, II. Kötet, Kína és a Világ, Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése, A kínai – magyar kapcsolatok, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 240.

³⁶ U.a., p. 272.

többek között az is befolyásolja, hogy a lakosság jó része semmiféle szociális védőhálóval nem rendelkezik. Emiatt a kínai kormány egyik fő feladatának a társadalmi rendszer alapjainak megteremtését és a lakosok legnagyobb részére történő kiszélesítést tekinti.

A kormány feladata és egyben felelőssége is a megfelelő egyensúly megtalálása a korábbi model előnyeinek megtartása és az új model költségeinek minimalizálása mellett.³⁷

Az exportorientált termelésnek három fő része van:³⁸

1. Az olcsó munkaerővel előállított igénytelen, de alacsony áron eladható termékek.
2. A szakképzett munkaerő által előállított termékek.
3. K+F igényes ágazatok, ahol a versenyképesség fenntarthatóságát a hazai hozzáadott érték határozza meg.

Kína jelenleg mindhárom szempontból versenyképes.

Több érv szól amellett, hogy Kína újraértelmezve, a szükséges átalakításokkal továbbvigye exportorientált modeljét. Egy ilyen, három évtizede működő gazdaságirányítási mód nem váltható fel néhány év alatt egy főként belső keresletre épülő modellel, mert annak egyelőre a termelési, fogyasztási, technikai, vállalatvezetési, illetve intézményi feltételei nem adóttak. Tehát komoly növekedési és versenyképességi veszteségeket szenvedne el az ország, ha a feltételek megléte nélkül egy merőben más gazdaságpolitikai irányt követne. Emellett társadalmi feszültségekkel, munakerőpiaci problémákkal is szembesülne a vezetés, ami a külföldi tőke kivonulásával is fenyegethet.

Kína globális gazdasági szerepre tör, ami magával vonja azt, hogy a világ vezető áruexportőre is legyen, valamint magas devizatartalékokat halmozzon fel.³⁹

Kína az elmúlt három évtizedben alkalmazott, igen tudatos gazdasági stratégiának köszönhetően sikeresen, nagyobb megrázkódtatás nélkül vészelté át a válság következményeit, megfigyelhető, hogy Kína már nem csak az exportorientált termelésre alapozza gazdasági teljesítményét, hanem egyre inkább a belső fogyasztást igyekszik előmozdítani, hiszen ezen a téren még számos kiaknázatlan lehetőség adódik. Tehát a korábban követett gazdaságpolitikai stratégiáját átértelmezte, részben a válság, részben pedig az eddigi fejlődési model következményeinek hatására. Elgondolkodtató, hogy a jóléti államok gazdasági modelje vajon megfelelőnek bizonyul-e a jelen korban, hiszen a válságból eredő kihívásokat kevésbé eredményesen kezelték, ellentétben Kínával.

³⁷ Stratégiai Kutatások 2009-2010, II. Kötet, Kína és a Világ, Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése, A kínai – magyar kapcsolatok, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 279.

³⁸ U.a. p. 281.

³⁹ Stratégiai Kutatások 2009-2010, II. Kötet, Kína és a Világ, Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése, A kínai – magyar kapcsolatok, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p.286.

2. A „kínai model” jövője

Tálas Barna a következőképpen látja a „kínai model” jövőjét:

„... a „kínai model” jövője attól függ, hogy ez a model az elkövetkező években és évtizedekben mennyire lesz képes megfelelni Kínában a fenntartható fejlődés követelményeinek, milyen sikerrel lesz képes hozzájárulni a társadalom és gazdaság eddigi fejlődése nyomán keletkezett és a további fejlődés során jelentkező ellentmondások és problémák megoldásához.”⁴⁰

Ez a megállapítás is tükrözi, hogy a „kínai model” egy igen dinamikus model, amelyet folyamatosan hozzá kell igazítani a globális és a hazai kihívásokhoz. Kínában az intézményi struktúrák hatékonysága, a döntések megalapozottsága, gyorsasága, a vezetés rugalmassága mind hozzájárul ahhoz, hogy a modelt sikeresen tudják a felmerülő problémák megoldásának megfelelően alakítani. A stratégiának a jövőben tehát olyan irányba kell elmozdulnia, amely a központi államhatalom és irányító testület hatalmát megtartja, erősíti és megkérdőjelezhetetlenné teszi.

A jelenlegi kínai vezetés célja, „a gazdaság és a társadalom kiegyensúlyozott, fenntartható és harmonikus fejlődéséhez szükséges objektív és szubjektív, belső és külső feltételek fokozatos megteremtése.”⁴¹

Ennek megvalósításához az államigazgatásban és a költségvetési politikában a centralizáció és decentralizáció, a gazdaságirányításban a vállalati, valamint a kormányzati jogkörök és funkciók, a lakásépítési-, oktatási-, egészségügyi- és szociális politikában az állami támogatás és az öngondoskodás megfelelő arányát és megosztását kell elérni. Mindez hozzájárulhatna a jelenlegi túlságosan nagy jövedelmszintbeli és életszínvonalbeli különbség csökkentéséhez, amely a városi és vidéki lakosság, továbbá a keleti és nyugati régiók között fennáll.

A kínai vezetésnek a jövőben enyhítenie kell a népesedési politikáján. A szigorú születésszabályozás miatt ugyanis 1980 óta 400 millióval kevesebb gyermek született (a korábbi trendhez képest), ezáltal a kínai a világon az egyik leggyorsabban öregedő társadalom. A nemek szerinti megoszlás is aggasztó lehet, hiszen míg 1980-ban a fiú – lány arány 103:100 volt, jelenleg 120:100-ra tolódott a szám. Tehát 5 fiúra 4 lány jut a mai adatok alapján, aminek komoly következményei lehetnek a párválasztásban és a családalapításban. A túlzottan liberális abortusz-politikán is szigorítani kell a trend visszafordítása érdekében.⁴²

Várhatóan a jövőben is korlátozni fogják a szabad költözés és szabad munkavállalás jogát Kínában, ezzel elkerülve a fokozódó migrációt, amely veszélyeztetné a társadalmi rendet.

A „kínai model” átreformálásánál az alábbi pontokat kell számításba venni:⁴³

⁴⁰ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 321.

⁴¹ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 321.

⁴² U.a., p. 322.

⁴³ U.a. p. 324-331.

1. A kínai vidék komplex fejlesztése.

Kínában jelenleg az 1,4 milliárd fős népesség több mint fele, tehát kb. 700 millió ember vidéken él. A vidékfejlesztési politikával a kormány a falusi lakosság életkörülményein és jövedelmi szintjén kíván javítani oly módon, hogy megakadályozza a városokba történő tömeges migrációt. Ez némileg visszafogná az urbanizáció túlságosan gyors ütemét. Ehhez a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó iparágak és szolgáltatások korszerűsítésére, valamint a vidéki munkahelyek bővítésére van szükség. Hozzá tartozik ehhez a vidéki kereskedelem, az oktatás, illetve az egészségügy javítását, ami szükségtelessé teszi a városba bejárást.

2. A gazdasági fejlődés modelváltásának meggyorsítása és az iparszerkezet javítása.

Ez alatt az extenzív módról az intenzív gazdasági fejlődésre való áttérést, valamint az exportorientált gazdaságfejlesztésről a fogyasztásorientált gazdaságfejlesztésre való áttérést értik.

Az iparszerkezet átalakításában kiemelt szerepet tulajdonítanak a „newtech” és „high-tech” iparágaknak, az új anyagokkal, biotechnológiával, az információs technológiával, az úrkutatással, a tengerkutatással kapcsolatos kutatásoknak és fejlesztéseknek.

3. A független kínai tudományos és műszaki újítóképesség erősítése, Kína innovatív orszaggá tétele.

A kormány folyamatosan növeli a kutatásra és fejlesztésre szánt állami kiadások összegét.

Inotai András úgy látja, hogy a kínai gazdaságpolitikát kettős irány fogja jellemezni az elkövetkezendő időszakban. Várhatóan jelentősen növekedni fog az import, a bővülő kereslet kielégítése végett, miközben az export csökkenésére nem számíthatnak. Az exportorientációról csak fokozatosan tudnak a belső keresletet kielégítő termelésre áttérni. Közben a lakosság hajlamát is a megtakarításról a fogyasztás irányába kell terelni. Számolnia kell a vezetésnek azzal, hogy a jelenleg nemzetközileg versenyképes kis- és középvállalkozások valószínűleg nem fognak a külföldi piacokról a belső piac érdekében lemondani, önkéntesen korlátozni kivitelüket. A kínai vállalati filozófia, amelynek lényege, hogy nem a vállalati profit, hanem a „nemzeti érdek” a fontos, továbbra is kedvező hatással lehet a fejlődésre. Az exportorientáció fenntartása összhangban áll az új kínai stratégiával, amelyben leszögezik, hogy a 21. század meghatározó versenyképességi elemei a stabil intézményrendszer, valamint a világos és gyors döntéshozatal.⁴⁴

Ahhoz, hogy a továbbfejlesztett „kínai model” a jövőben követendő példává váljon más fejlődő és feltörekvő országok számára, Kínának a globális problémák kezelésében és a fenntartható fejlődés elégséges megoldásában is példát kell mutatni. A „kínai model”, valamint annak továbbfejlesztett változata azonban továbbra sem fog megfelelni az európai vagy amerikai nézeteknek.

⁴⁴ Inotai András: Kína világgazdasági szerepének erősödése – Az exportorientált modell jövője, Vélemények – Kommentárok – Információk, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 206. szám, 2010. szeptember 24.

„... a model ugyanis továbbra sem az egyének szabadságjogainak a maximális érvényesülését, hanem az állam vagy az államszövetségben együtt élő és együttműködő népek és nemzetek közössége kollektív érdekeinek a védelmét, és a társadalmi igazságosság, integráció és szolidaritás hagyományosan kínai, konfuciánus elveinek a lehetőségekhez igazodó érvényesülését fogja a mindenkori politikai vezetés számára alapkövetelményként támasztani.” – állapítja meg Tóth Barna.⁴⁵

Összefoglalás

Kína az elmúlt harminc évben hatalmas fejlődést mutatott. A „reform és nyitás” politikájának meghirdetése óta töretlen a gazdasági növekedése. Évi kb. 10%-os GDP bővülést tud felmutatni, páratlanul magas a devizatartalékok aránya (2011. március végén az érték elérte a 3045 Mrd USD-t, ami szinte már veszélyes lehet⁴⁶). A reformoknak köszönhetően Kína egy olyan exportorientált fejlődési útra lépett, amellyel elnyerte a „világ legnagyobb exportőre” címet. Szakértők szerint a jelenlegi fejlődés üteme mellett az ország 2030-ra a világ legnagyobb gazdaságává válhat, maga mögé utasítva az Egyesült Államokat (bár egyesek úgy gondolják, ez akár hamarabb is bekövetkezhet a jelenlegi fejlődési ütem mellett). Mindezen eredmények hatására kezd kialakulni egy olyan globális vélekedés, hogy létezik egy „kínai model”. De vajon létezik-e ténylegesen? Modelnek nevezhető a kínai stratégia vagy csak egy kísérletezésről van szó, amely pozitív és negatív hatásokkal egyaránt bír? Ha létre is jött egy „kínai model”, hogyan fog tovább folytatódni? Mit hoz a jövő?

Ezekre a kérdésekre próbáltam választ kapni, és elemeztem végig Kína fejlődését a kezdeti reformoktól egészen napjainkig, a világgazdasági válság utáni időszakig. Számos szerző véleményét, publikációját olvastam el, de egyértelmű választ egyik sem adott. Talán nem is lehet. Hiszen hiába látjuk ma ezeket az összehasonlíthatatlanul nagy sikereket, ami Kínát jellemzi, pontosan tudjuk, a siker milyen áldozatokkal járt. Az erőltetett iparosítás következtében a mezőgazdaság, a környezet komoly károkat szenvedett. A lakossági jövedelmek között igen nagy szakadék alakult ki, a nyugati és keleti területek között szintén óriási fejlettségbeli különbség jött létre. A szigorú születésszabályozás, illetve a laza abortusz-politika következtében ma a kínai az egyik leggyorsabban öregedő társadalom. Ez komoly hátrányt jelenthet a jövőbeli gazdasági fejlődésben. A vezetés azonban már felismerte a stratégia fonákját, és igyekszik orvosolni a hibákat. A kialakult problémák súlyos társadalmi feszültségeket rejtenek magukban. Ha nem veszik elejét a társadalmi elégedetlenségnek, beláthatatlan következményei lehetnek.

Véleményem szerint létezik „kínai model”, amely egy nagyon tudatosan felépített gazdaság- és társadalompolitikai irányelv. Azonban ez a model egy dinamikus változó model. Mindig az adott kihívásokhoz, célokhoz igazítják. Szerintem éppen ez a kínai sikerek egyik titka, hogy nagyon rugalmasan, gyorsan tud reagálni a kormány, és igen reálisan méri fel az aktuális helyzetet. Bár korábban számos ellen-

⁴⁵ Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011, p. 331.

⁴⁶ Nagy Gábor: A nagyság átka – Kína térnyerése és gazdasági dilemmái; HVG, 2011. április 30., 17. szám

példa is volt erre, azonban a válság egyértelműen kihozta a vezetés ezen tulajdonságát.

A kínai vezetés a reformok elindításakor még nem látta a választott fejlődési út nehézségeit és következményeit. Nem számoltak azzal, hogy milyen átalakulások fognak végbemenni a társadalomban, és milyen károkat fog elszenvedni a környezet. A cél a növekedés volt, minden áron, és ez meg is valósult. A fejlődés árával nem számoltak. Most azonban éppen ennek jött el az ideje. Kína bár nem akar lemondani az exportorientált gazdaságpolitikáról, továbbra is a világgazdaság motorja kíván lenni, azonban megfigyelhető a hangsúlyeltolódás a belső kereslet fokozásának irányába. A kormány elsősorban a lakossági fogyasztást próbálja ösztönözni, mivel jelenleg igen nagy a megtakarítási ráta. Ez részben a távol-keletiek kulturális sajátossága, de nagyban hozzájárul az is, hogy Kínában semmiféle szociális háló nem létezik. Tehát az egészségügyi ellátás és nyugdíj biztosítása csak a megtakarítás útján lehetséges. A mindenáron való növekedéssel szemben már egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a lakosság életszínvonalának emelésére, az életkörülmények, az emberi környezet javítására – ezáltal a társadalmi instabilitás megszüntetésére. A mennyiségi fejlődéssel szemben a minőségre helyeződik a hangsúly a 21. században. A cél egy tudásalapú gazdaság és innovációs társadalom létrehozása. A reform, a stabilitás és a fejlődés összehangolására törekszik a kormány. Kiegyensúlyozott gazdasági növekedés a belső és külső kereslet stabilitása mellett lehetséges.

Kína a nemzetközi élet aktív résztvevője is kíván lenni. Egyre inkább megfigyelhető, hogy globális szerepre tör, felelősnek érzi magát a globális problémák kezelésében, a világgazdaság egészséges működésének fenntartásában, a nemzetközi gazdasági és politikai élet egyik meghatározó szereplőjévé akar válni.

A 21. század elsődleges célja egy harmonikus békés társadalom létrehozása, és a fenntartható fejlődés megvalósítása Kínában. Ez már egy átalakított, „új kínai modell” tükröz, amely sokkal emberközpontúbb, a fenntartható fejlődést tartja szem előtt.

Meglátásom szerint az állam erős, koordináló szerepe a gazdaságban továbbra is fennmarad. A sikereket maga a KKP, az állam tudta elérni. A vezetés számtalanszor bizonyította a népnek, hogy rátermett, tehát a legitimizmusát nem lehet megkérdőjelezni. Emiatt is hoz a kormány olyan döntéseket, amelyekkel a társadalmi feszültségeket enyhítheti, hiszen egyéb esetben félt, hogy a párt pozícióját ássa alá az elégedetlenség és instabilitás.

Talán az is megmutatkozik már, hogy Kína elindult a demokratizálódás útján. Bár még nagyon csírájában vannak ennek jelei, de tükrözi az is véleményem szerint, hogy az utolsó alkotmánymódosításba (2004) már belefoglalták az emberi jogokat. Elméleti síkon tehát már elindult egy folyamat, azonban a gyakorlat még várat magára.

Úgy gondolom, ha Kína továbbra is ezt az utat folytatja, közelíthet egy szociáldemokrata berendezkedésű államhoz.

„A „modern” szociáldemokrácia alatt ma már nem a neoliberais viszonyokhoz való alkalmazkodást, hanem a fejlett termelési, és technikai kulturát is számba vevő autentikus baloldali gondolatiságot értjük. A modern szociáldemokrácia egyetért azzal, hogy a gazdasági növekedés a jólét - egyik - szükséges feltétele, ezért támogatja

a „szociális piacgazdaság” fejlődését és abban a túlsúlyba került magánérdekeket háttérbe szorító reformját.”⁴⁷

Tehát a szociáldemokraták elfogadják a piacgazdaságot és a demokratikus államstruktúrát, mindemellett az állam erős, irányító szerepét is helyesnek tartják. Ha végiggondoljuk Kína fejlődési útját, és a „kínai model” jövőképét, úgy gondolom, párhuzamba hozhatjuk a szociáldemokratizmussal. A piacgazdasági státusz megkérdőjelezhetetlen, a politikai berendezkedés pedig véleményem szerint egy idő után át fog alakulni annak érdekében, hogy a további fejlődésnek ne legyen gátja.

Felhasznált források

- Inotai András - Juhász Ottó: A változó Kína, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009
- Inotai András - Juhász Ottó: Kína és a válság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010
- Stratégiai Kutatások 2009-2010, I. Kötet, Kína Belső Viszonyai, Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai model fejlődése és következményei, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011
- Stratégiai Kutatások 2009-2010, II. Kötet, Kína és a Világ, Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése, A kínai – magyar kapcsolatok, Szerkesztette: Inotai András és Juhász Ottó, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2011
- Jordán Gyula: „Az ég magas, a császár messze van” Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008
- Ifj. Simon György: Reform és növekedés Kínában, Közgazdasági Szemle, XLVIII. Évf., 2001. július-augusztus
- Meisel Sándor – Somai Miklós – Vígvári Gábor – Völgyi Katalin: Kína változó szerepe a világgazdaságban és a WTO-ban
- <http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/4-04-Meisel%20et%20al.pdf>
- Inotai András: Kína világgazdasági szerepének erősödése – Az exportorientált „model” jövője, Vélemények – Kommentárok – Információk, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 206. Szám, 2010. szept. 24.
- Szunomár Ágnes: Felvásárolja-e Kína Európát?, Vélemények – Kommentárok – Információk, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 215. Szám, 2011. január 18.
- Nagy Gábor: A nagyság átka – Kína térnyerése és gazdasági dilemmái; HVG, 2011. április 30., 17. szám
- http://wajjiao.blog.hu/2008/12/31/kina_1978_2008
- <http://hungarian.cri.cn/1/2007/04/02/2@70077.htm>
- <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szoci%C3%A1ldemokr%C3%A1cia>;

⁴⁷ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szoci%C3%A1ldemokr%C3%A1cia>; letöltés ideje: 2011.04.30., 20:06

FEHÉR HELGA¹

Kína gazdasági fejlődésének hatása a fekete-afrikai országok kereskedelmi specializációjára

The impact of China's economic growth on the trade specialization of the Sub-Saharan African countries

The study investigates the impact of China's robust growth on the trade specialization of the Sub-Saharan African countries in the decade since the millennium. The primary purpose of the analysis is to reveal the closeness of the relationship between the comparative advantage indices.

With the help of econometric methods we are looking for evidence to the assumption that the trade specialization pattern of China and the countries of the Sub-Saharan African region can be considered complementary in the examined period.

If the complementary nature prevails de facto, China's economic growth provides steadily expanding opportunities for the Sub-Saharan African countries. In parallel with this – in the aspect of other product groups – China's export opportunities in the Sub-Saharan African region grow, too.

A tanulmány Kína erőteljes gazdasági növekedésének a fekete-afrikai országok kereskedelmi specializációjára gyakorolt hatását vizsgálja az ezredforduló óta eltelt évtizedben. Az elemzés elsődleges célja, hogy a megnyilvánult komparatív előny mutatók közötti kapcsolat szorosságát feltárja. Ökonometriai módszerekkel bizonyítékot keresünk arra a feltételezésünkre, hogy Kína és a fekete-afrikai régió országainak kereskedelmi specializációs mintája a vizsgált időszak alatt kiegészíti egymást. Amennyiben a komplementer jelleg de facto érvényesül, akkor Kína gazdasági növekedése folyamatosan bővülő külkereskedelmi lehetőséget biztosít a fekete-afrikai országok számára, ezzel párhuzamosan – más termékcsoportok vonatkozásában – Kína exportlehetőségei is növekednek a fekete-afrikai régióban.

Bevezetés

Kína jelentősége a globális gazdaság szempontjából folyamatosan növekszik, világszerte egyre több gazdasági szektorban tölt be kiemelkedően fontos szerepet, így például a német autóipari vállalatok, a brazil acélipar, valamint a globális nyersanyag-beszállítók körében. Az ezredforduló első éveiben bekövetkezett világszerte nyersanyagár-emelkedéshez nagyban hozzájárult Kína és India megnövekedett nyersanyag-igénye. Kína szempontjából a fekete-afrikai térség országai felé történő (diplomáciai, külgazdasági) kapcsolatépítés logikus lépésnek tűnik, hiszen az afrikai kontinensen található a világ nyersanyagkészleteinek mintegy 30 százaléka, a megműveletlen földterületek fele (Alatovik et al., 2011). Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy hosszú távon a kínai termékek hatalmas felvevőpiacra találhatnak az afrikai kontinensen.

¹ Pannon Egyetem, adjunktus, PhD hallgató

Változások világgazdasági szintéren

Kína világgazdasági integrációjának kezdetét az 1979-es évre tesszük. A meghirdetett gazdasági és társadalompolitikai reformtörekvések, valamint a „kínai nyitás” politikájaként elhíresült külgazdasági és diplomáciai térnyerés határozta meg az azóta eltelt három évtizedet. A centralizált tervgazdasági rendszer lebontását lehetővé tevő központi politika megnyitotta a lehetőséget a dinamikus külkereskedelmi tevékenység előtt is, gazdaságának struktúrája jelentős átalakuláson ment keresztül. A XXI. századba lépve Kínában egy új modernizációs fejlődési szakasz bontakozott ki, s hamarosan a világgazdaság fejlődésének súlypontja az ázsiai és csendes-óceáni térségre helyeződött át, amelyben Kína szerepe egyre meghatározóbb (Majoros, 2004). Dinamikus fejlődésének mozgó erői részben a 2001-től kezdődő, WTO-tagságból fakadó előnyökből származnak. A tagsággal járó pozitívumoknak és a „Go Global” elnevezésű programnak - a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatainak nemzetközi szintérré történő kiterjesztéséhez megalkotott stratégiának - köszönhetően az ország egyre jobban beépül globalizálódó világunkba, ezáltal a világkereskedelemben aktívan tud részt venni, valamint a kínai vállalatok is erőteljesebben tudnak a külföldi piacok felé orientálódni. Kínát ma a világ második legnagyobb országaként tartjuk számon, amennyiben a nemzetgazdaságok bruttó hazai termékét vesszük alapul.

Az ezredforduló óta eltelt időszakban megnégyszereződött az ország GDP-je, gazdaságának növekedési üteme folyamatosan évi 10% körül mozog, sőt a 2007-es évben elérte a 14%-os bővülést is. A külföldi befektetők Kínát ma az egyik legfontosabb befektetési célpontként tartják nyilván. A 2011-es esztendőben a külföldi működőtőke-befektetések mértéke Kínában elérte a 116 Mrd dollárt, ami 9,7 százalékos bővülést jelent az előző évhez viszonyítva. Az ezredfordulón a külföldre irányuló kínai működőtőke-beruházások állománya 40 Mrd dollár volt, 2010-ben már meghaladta a 300 Mrd dollárt (MOFCOM, 2010), amelynek megközelítőleg 40 százaléka az energiaszektorba (kőolaj és földgázszektor), 36 százaléka az ércbányászatba, 19 százaléka a pénzügyi szektorba áramlott.

A globális pénzügyi válság Kína gazdasági növekedését valamelyest lassította ugyan, de a távol-keleti óriás a válság ideje még így is dinamikus növekedést produkált, amellyel számottevő mértékben növelte tovább a napjainkban már egyébként is igen jelentős világgazdasági befolyását. Keresleti oldalon Kína gazdasága még mindig az átalakulás nyersanyag-intenzív szakaszában van, emiatt az primer szektor által előállított termékek iránti igénye folyamatosan fennáll. Ez a mechanizmus az ország áruimportjának, főként a nyersanyagok behozatalának erőteljes felfutását² eredményezte. Diplomáciai ereje, állandó ENSZ Biztonsági Tanács tagsága, hatalmas devizatartalékai, világgazdasági súlya, óriási felvevőpiaca miatt Kína egyre nagyobb érdeklődésre tart számot nem csak a fejlett országok részéről, hanem az elmúlt évtizedben komolyan felértékelődött szerepe a latin-amerikai és fekete-afrikai országok külgazdasági kapcsolataiban is.

² Az első nagy mérvű változás 1993-ban következett be, amikor Kína nettó kőolajimportórré vált.

Vajon milyen lehetőségeket tartogatnak a hosszú évtizedek óta a világgazdaság perifériáján rekedt fekete-afrikai országok Kína számára? A távol-keleti ország figyelmé miéért terelődött a fekete-afrikai országokra? A fejlődő Afrika történetét egyértelműen a kontrasztok régiójaként és az elvesztegetett lehetőségek sorozataként tartja nyilván a világ. Az eltérő politikai, gazdasági, kulturális, diplomáciai, földrajzi és történelmi környezettel bíró fekete-afrikai országok többsége a hosszú évtizedek alatt csak nagyon szerény mértékben tudott élni a globalizáció adta előnyökkel. Az elmúlt évtizedek során a kontinens legtöbb országa nem volt képes kitörni a *fejlődő országok* kategóriájából, az ENSZ által összesített adatok szerint 2011-ben a világ 48 *legkevésbé fejlett országa*³ (Least Developed Country – LDC) közül 33 a fekete-afrikai régióban található. A fekete-afrikai országok világgazdasági marginalizációja, súlyos etnikai konfliktusok, aggasztó méreteket öltő korrupció és egészségügyi járványok a nemzetközi közösség számára számos – főként biztonsági - kockázati tényezőt rejtenek magukban.

Bár fekete-afrikai országok a világ külkereskedelmében még mindig csupán 2%-ban részesednek, a régió országai közötti kereskedelem is csak 10% körül mozog⁴, számos gazdasági mutató igen negatív képet fest, mégis a térség egyes országai napjainkban példátlan mértékű gazdasági növekedést tudnak felmutatni. Ma a fekete-afrikai térség a világban az egyetlen régió, amelynek gazdasági növekedése gyorsul: Angola, Ghána, Niger és a többi nyersanyag-kitermelő ország gazdaságának éves bővülése évi átlag 8% körül van. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a globális pénzügyi válság nem érezteti olyan nagy mértékben a negatív hatásait, mint a világ fejlett régióiban, hiszen a fekete-afrikai országok – a Dél-afrikai Köztársaság kivételével – korábban csak igen kis mértékben tudtak integrálódni a világ pénz-és tőkepiaciba (Kiss, 2009). Másrészt az is nagyban hozzájárul a nyersanyag-exportra koncentrált országok gazdasági növekedéséhez, hogy a megnövekedett kínai erőforrás-szükséglet miatt volumenében jelentősen növekedett a távol-keleti ország külkereskedelmi forgalma a fekete-afrikai térséggel.

Kína és a fekete-afrikai országok közti külkereskedelem jellemzői

A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a fekete-afrikai országok nem csak a világ, hanem Kína külkereskedelmében is egyenlőre csekély súlyt képviselnek. Ezen országok Kína exportjából 2001-ben, azaz a WTO tagság kezdetének évében mintegy 1,6 %-ban részesültek, majd a vizsgált időszak alatt folyamatosan bővülve, 2010-re ez az arány 2,8 százalékra növekedett.

Az ezredfordulót követően Kína összes importjából a fekete-afrikai térség országai csupán 1,8 százaléknyi részt képviseltek, majd 2010-re ez a részesedés 4,3%-ra

³ Az ENSZ nomenklátúra szerint a *legkevésbé fejlett ország* kategóriájába azon országok tartoznak, melyek egyrészt az *alacsony jövedelmű országok* közé sorolhatók, azaz három év átlagában az egy főre eső bruttó nemzeti jövedelem nem haladja meg a 905 dollárt, másrészt az egészségügy, oktatás és gazdasági fejlettség terén jelentős elmaradást mutatnak.

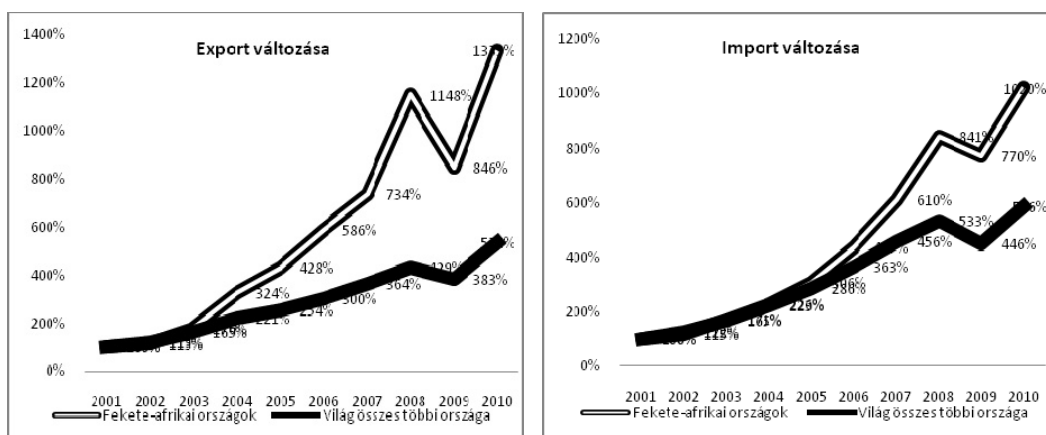
⁴ Ez az arány igen alacsonynak minősül a többi régió hasonló adataihoz viszonyítva: Észak-Amerikában ez a mutató 40%, Európában 60% körül mozog.

növekedett. A Szahara alatt fekvő térség országai e rövid időszak alatt összességében véve több mint tizenháromszorosára növelték Kínába irányuló exportjukat.

Bár a fekete-afrikai országok Kínával folytatott külkereskedelme napjainkban még mindig nem mérvadó, azonban a bővülés dinamikája, az export-import növekedésének üteme mindenképpen szembetűnő, jelentősen meghaladja a világ összes többi országának Kínával folytatott külkereskedelem növekedési ütemét mind import mind export vonatkozásában. Mivel a fekete-afrikai országok többségének a legnagyobb exportbevételét a nyersanyagtermékek (energiahordozók, ásványkincsek, különféle fémek) adják és a 2008-as év folyamán ezek világpiaci ára – az arany kivételével – nagyrészt a csökkenő kereslet miatt esni kezdett, így a legtöbb térségbeli országnak rövid ideig exportbevételeik apadásával kellett számolniuk.

1. ábra.

A fekete-afrikai országok és a világ összes többi országának Kínával folytatott külkereskedelmi forgalmának %-os változása (2001=100%)

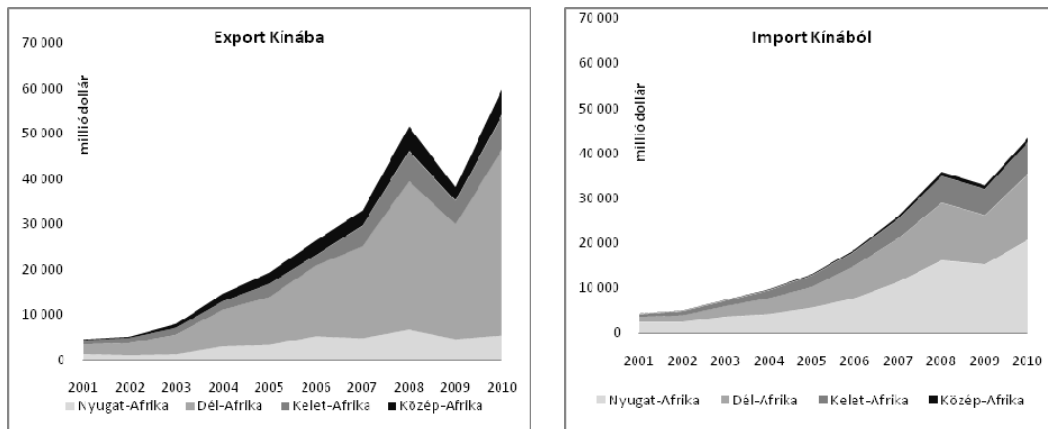
Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját szerkesztésű ábra

Az egyes Szahara alatt fekvő országcsoportok⁵ - azaz a nyugat-afrikai, közép-afrikai, dél-afrikai, valamint kelet-afrikai régió - Kínával folytatott kereskedelmének volumene és az export-import növekedésének dinamikája meglehetősen eltérő képet mutat, mégis egyértelműen növekvő tendenciát tudunk azonosítani mind a négy önálló afrikai régió tekintetében.

⁵ Az ENSZ hivatalos, földrajzi régiók szerinti felosztása alapján, országcsoport-bontás szerint készítettük az elemzést.

2. ábra.

A fekete-afrikai országok Kínával folytatott külkereskedelmének megoszlása
2001 és 2010 között (Mrd dollár)

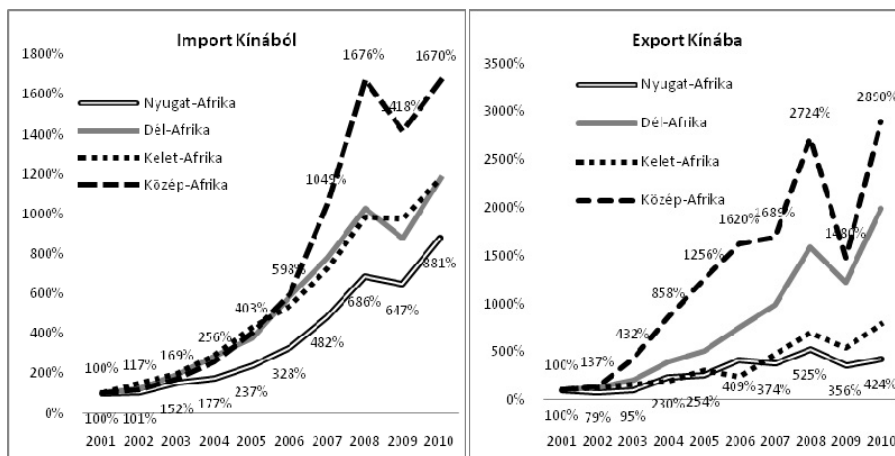

Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját szerkesztésű ábra

A volumenében legmarkánsabb exporttevékenységet Kínával egyértelműen a dél-afrikai országcsoport bonyolítja, az importteljesítmény vonatkozásában már jóval árnyaltabb a kép. A nyugat-afrikai, dél-afrikai, valamint a kelet-afrikai országok importálják a Kínából érkező áruk meghatározó részét, a legkisebb arányban a közép-afrikai országcsoport részesül Kína exportjából, ugyanakkor feltétlenül ki kell hangsúlyozni, hogy mind az import mind az export adatok bővülésének dinamikája a közép-afrikai országcsoport esetében a legmarkánsabb.

3. ábra.

A fekete-afrikai országok és Kína külkereskedelmének bővülése
%-os változás 2001 és 2010 között (2001=100%)

Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját szerkesztésű ábra

A fekete-afrikai országok által importált áruk főként a kínai feldolgozóipar termékei: elsősorban a mechanikus, valamint elektromos gépek és felszerelések (HS 84-85), illetve a kínai könnyűipar termékei közül a pamut (HS 52), illetve különféle vas-és acélárúk (HS 73), továbbá a járművek és járműalkatrészek (HS 87) tekintetében mutatható ki volumenében jelentős importtevékenység. A Kínába irányuló exporttermékek elsősorban az ásványi tüzelőanyagok (HS 27), fa-és faipari termékek (HS 44), réz (HS 74), valamint a különféle ércék (HS 26).

A külkereskedelmi versenyképesség vizsgálata Kína és a fekete-afrikai országok példáján keresztül

Gazdasági értelemben az egyes országoknak a külkereskedelemben és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódását nagyrészt az indukálja, hogy az országok eltérő termelési feltételekkel rendelkeznek. Ilyen feltétel lehet a természeti erőforrások, munka és tőke, valamint technológia megléte vagy annak hiánya. A nemzetgazdaságok külkereskedelemből származó haszna úgy mutatkozik meg, hogy az adott ország általa növelni tudja reáljövedelmét és ezen keresztül életszínvonalát. A külkereskedelem egyrészt kibővíti az országok fogyasztási lehetőségét, másrészt lehetővé teszi az országok nemzetközi *specializálódását*. A hangsúly vitathatatlanul a hatékonyságon van: amennyiben az országok azon termékekre specializálódnak, amelyek előállításában komparatív előnnyel rendelkeznek, azaz a legnagyobb *relatív hatékonysággal* tudnak bizonyos termékeket előállítani, úgy az egymás közötti kereskedelem kölcsönös előnyöket fog hordozni számukra. E feltételezéseket és megállapításokat alapvetően a *komparatív előnyök elmélete*¹ foglalja össze.

A megnyilvánuló komparatív előnyök mérésével első ízben Balassa Béla foglalkozott. A nevéhez fűződő mutatók alkalmazásával szoros kapcsolatot lehet kimutatni a termelékenység és a külkereskedelmi tevékenység viszonyában. Az RCA (Revealed Comparative Advantage) mutató kizárólag a külkereskedelmi áruszerkezet vizsgálatára korlátozódik, az országok külkereskedelmi specializációját méri. A mutató használata igen elterjedt módszer a kereskedelem empirikus elemzése kapcsán; hiányosságaira, a versenyképesség-mérhetőség korlátaira Török (1985) mutatott rá.

A Balassa által kidolgozott RCA index több módosított változatát használja a nemzetközi szakirodalom az exportspecializáció felfedésére, és konkrét mérésére. E megközelítésben az egyes országok külkereskedelmi specializációjának megléte, illetve annak hiánya megmutatja, hogy az adott ország esetében hol (mely termékek, termékcsoportok, szektorok vonatkozásában), milyen mértékű komparatív előny, illetve hátrány azonosítható. Azonban a felmerülő mérési és értelmezési problémák miatt az egyes RCA indexek tekintetében nem alakult ki konszenzusos állapot az elmúlt évtizedek folyamán, amely egyértelmű iránymutatással szolgált volna arra vonatkozóan, hogy a kutatások során konkrétan melyik megnyilvánuló komparatív előny indexet alkalmazzák a nemzetközi kereskedelem empirikus elemzése kapcsán. Poór

¹ A komparatív előnyök klasszikus megfogalmazását David Ricardo az *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817) c. magyar nyelven is megjelent könyvében adta közre. A komparatív előnyök modern megfogalmazása Eli Filip Heckscher és Bertil Gotthard Ohlin nevéhez fűződik.

(2010) szerint a mintegy húsz különböző formában megfogalmazott megnyilvánuló komparatív előny mutatók közös jellemzője, hogy statikus mutatóknak minősülnek, amelyek mind termék mind magasabb aggregációs szinten is kiszámíthatók, viszont nem mutatják a versenyképesség időbeli változását, csupán egy adott időpillanatban jelzik a komparatív előny meglétét vagy annak hiányát.

A Vollrath-féle RCA

A Vollrath-féle RCA index elhagyja a nevezőből mind a vizsgált ország, mind az adott termékre vonatkozó konkrét adatokat, így egy adott termék, illetve az összes többi termék exportját fejezi ki az index valamely (a vizsgált ország adatait a nevezőből figyelmen kívül hagyó) országcsoport területi összehasonlításában. Vollrath (1991) meglátása szerint az így konstruált mutató valóság hűbben közelít a komparatív előny méréséhez, mivel e számítási módszer alkalmazásával kizárható a dupla számításba vételből adódó probléma, hiszen a viszonyítási alap nem tartalmazza a kérdéses termék exportértékét.

Vollrath a megnyilvánuló komparatív előny három alternatív meghatározását adta, melyek mindegyike az RXA és az RMA mutatók különféle számítási módjára, azok kombinációjára épül. Az első ezek közül az ún. relatív kereskedelmi előny (Relative Trade Advantage – RTA), amely egyaránt figyelembe veszi az export és az import oldalt. A relatív kereskedelmi előny indexét úgy definiálja, mint a relatív exportelőny (Relative Export Advantage – RXA), amely tulajdonképpen a Balassa-index és annak importoldali ellentétpárjának a relatív importelőnynek a különbsége (Relative Import Advantage – RMA). A releváns nemzetközi szakirodalom az RXA, RMA és RTA indexeket konzekvensen alkalmazza. Vollrath második RCA indexe a relatív exportelőnyök logaritmusaként írható fel ($\ln RXA$), a harmadik változatot pedig a megnyilvánuló versenyképességként definiálta (Fertő, 2003), és a következő módon írta le:

$$RCA_{s,t}^c = \ln (RXA_{s,t}^c) - \ln (RMA_{s,t}^c),$$

ahol

$$RXA_{s,t}^c = (X_{s,t}^c) / (X_{-s,t}^c) / (X_{s,t}^{-c}) / (X_{-s,t}^{-c}),$$

$$RMA_{s,t}^c = (M_{s,t}^c) / (M_{-s,t}^c) / (M_{s,t}^{-c}) / (M_{-s,t}^{-c}),$$

ahol

$X_{s,t}^c$ a c ország s szektorának t évre vonatkozó összes exportja; $X_{-s,t}^c$ a c ország teljes exportja s szektor t évben mért exportja nélkül; $X_{s,t}^{-c}$ a világ teljes exportja s szektorra és t évre vonatkozóan, amelyet a c ország s szektorának t évben számított exportja nélkül kell figyelembe venni, illetve $X_{-s,t}^{-c}$ alatt a teljes világexport értékét az $X_{s,t}^c$ és $X_{-s,t}^c$ adatoktól tisztítottan értjük.

Az $RMA_{s,t}^c$ mutató számítása ugyanazon országok import adataiból történik az $RXA_{s,t}^c$ mutató számításával analóg módon.

Mindhárom Vollrath-féle mutató *pozitív értékei* esetén *komparatív előnyt, negatív eredményeknél komparatív hátrányt* tudunk azonosítani. Vollrath szerint a megnyilvánuló versenyképesség indexe torzít, tehát növekszik a hibahatár a termék-szinten megfigyelt alacsony export és import értékekre. A nulla körüli érték azt jelzi, hogy a relatív versenyképesség a külkereskedelmi forgalom irányára nem gyakorol egyértelmű befolyást, azaz a hatás semleges. Az index célja a felhalmozódások kiszűrése, és az eredeti RCA-indexhez viszonyított finomítás, azaz se az országok, se a termékek vonatkozásában ne kerüljön sor többszöri számításba vételre.

Adott termékcsoporthoz tekintetében a pontosabb komparatív előny vagy hátrány kimutatásához, illetve ugyanezen termékcsoporthoz belül két időpont között mért komparatív előny vagy hátrány tekintetében azonosítható változás kimutatásához az $RCA_{s,t}^c$ mutató *normalizálására* van szükség (a tetszőleges normális eloszlást transformáljuk standard normális eloszlássá), azaz a gyakorlati számítás során minden egyes adatból kivonjuk az átlagot. Formálisan ez a következőképpen írható fel:

$$R\hat{C}A_{s,t}^c = RCA_{s,t}^c - \sum \frac{RCA_{s,t}^c}{n}$$

ahol n a termékcsoporthoz számát jelöli.

A Vollrath-féle RCA-index (1991) mindemellett – a statisztikai jellegéből fakadóan – nem tökéletes módszer a nemzetközi kereskedelem időbeli összehasonlításához. Az $R\hat{C}A_{s,t}^c$ átlagos értéke szektoronként, országonként és évente változik. Az átlagos érték alakulása nagyban függ az éves szintre mért, országokra kalkulált export és import koncentrációjától.

A Herfindahl-Hirschman-index

A piaci koncentráció mérésének gyakorlatban igen elterjedt mérőszáma a Herfindahl-Hirschman-index. Ezt a mutatószámot első ízben Albert O. Hirschman használta az 1940-es években, annyi különbséggel, hogy a korábban Orris C. Herfindahl által alkalmazott mérőszámnak a gyökét vonta. Önmagában a Herfindahl-indexet igen gyakran nemzeti szinten használják a piaci koncentráció megbecslésére. Ez a mutató az exportpiaci koncentráció egyik legismertebb mérőszáma. Az adott exportpiaci Herfindahl-indexe az exportágazatok részesedésének négyzetösszegéből számítható, az index értéke ebből fakadóan 0 és 1 közé esik. A mutató általánosan használt formáját a következőképpen írhatjuk fel:

$$HHI = \sum_{i=1}^n c_i^2$$

Az index jelentősége abban rejlik, hogy egyetlen mutatóba sűríti a vizsgálatba bevont szereplők számát és a részesedésre vonatkozó információt. Amennyiben a mutató

időbeli alakulását vizsgáljuk, ekkor fény derül arra, hogy az adott piacon erősödött, avagy gyengült-e a koncentráció. A kapott magasabb értékek erősebb exportpiaci koncentrációt jeleznek, analóg módon az alacsonyabb értékek szerényebb koncentrációra utalnak. A számításból adódik, hogy a mutató a nagyobb exportpiaci részesedéssel rendelkező ágazatokat nagyobb súllyal veszi figyelembe. A mutatót gyakran a verseny plasztikus ábrázolására használják, azonban e megközelítés téves, hiszen HHI-index önmagában nem alkalmas többre, mint a koncentráció mérésére. Ugyanakkor itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a piacszerkezet nagy mértékben (de nem kizárólagosan) befolyásolhatja a verseny egyes jellemzőit, annak erősségét, de tényleges mértéke nagyban függ az egyes szereplők viselkedésétől is. A szakirodalom szerint a kapott HHI értékek és a verseny erőssége között nincsen elméletileg igazolható determinisztikus kapcsolat, a gyakorlati hasznosítás során azonban mégis számos esetben merül fel annak ilyen jellegű értelmezése is.

A fekete-afrikai országok és Kína RCA indexeinek alakulása

Az UNComtrade, valamint az International Trade Centre (ITC) adatbázis által közzétett adatokat használtuk a konkrét számításokhoz. A vizsgált időszak önkényesen a 2001 és 2010 közötti időszakot öleli fel, ennek két különös, s egyben praktikus oka van: egyrészt a termékcsoportokra elvégzett számításhoz szükséges részletes adatokat csak a 2001-es évtől publikálja e két szervezet, másrészt a már említett WTO-tagságtól számítva mutatható ki Kína külkereskedelmének bővülése, amit a statisztikai adatok igen szemléletesen vissza is tükröznek. Ennek megfelelően az 1. számú táblázat² az RCA-indexek 2001 és 2010 közötti összesített adatait tartalmazza, amely a Világ Vámszervezet (WCO) által standardizált Harmonizált Áruleíró-és Kódrendszer (Harmonized System Codes - HS) szerinti, 2 számjegyű bontásban jelöli az ágazatokat. A táblázat Kína RCA-indexeit, a fekete-afrikai országok összevont adatait, illetve külön-külön bontásban a dél-afrikai, közép-afrikai, kelet-afrikai, valamint nyugat-afrikai országok RCA-indexeit foglalja össze.

² *Megjegyzés:* A **félkövér** betűtípussal és fekete színkitöltéssel jelölt számok azt mutatják, hogy a 2001 és 2010 között eltelt időszakban a Vollrath-féle normalizált RCA-index jelentős mértékben, azaz több mint 0,5 ponttal növekedett az adott ország/régió/országcsoport vonatkozásában, a **félkövér** betűtípussal és szürke színkitöltéssel megjelölt értékek pedig az RCA-index legalább 0,5 ponttal történő csökkenését mutatják ugyanerre az időszakra vetítve ország/régió/országcsoport bontásban. Az összes többi termékcsoport és ország/régió/országcsoport kombinációban feltüntetett számadatok (azaz a külön meg nem jelölt számok) a Vollrath-féle módosított RCA -0,5 és +0,5 pont közötti változását mutatják.

1. táblázat. Ország/régió/országcsoport bontásban

HS	Termék-csoport	Kína		Fekete-afrikai országok összesen		Dél-afrikai ország-csoport		Közép-afrikai ország-csoport		Kelet-afrikai országcsoport		Nyugat-afrikai ország-csoport	
		2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010	2001	2010
01-05	Élő állat és állati eredetű termékek	0,26	-0,16	0,13	-0,2	0,8	0,15	-1,65	-2,24	2,61	1,85	-0,16	-0,54
06-15	Növényi termékek	-0,5	-1,43	-0,02	0,04	-0,08	0,29	0,72	0,38	1,65	1,21	-0,42	-0,33
16-24	Élelmiszer-készítmények	0,71	0,32	0,64	0,48	0,81	0,4	-0,52	-0,86	0,4	-0,03	0,9	1,11
25-27	Ásványi termékek	-1,29	-3,02	1,95	2,42	0,87	2,12	5,63	5,05	1,49	1,64	3,64	3,2
28-38	Vegyipari és vele rokon vegyipari termékek	-0,86	-0,65	-1,02	-0,82	-0,69	-0,33	-2,94	-0,06	-1,5	-1,02	-1,02	-0,99
39-40	Műanyagok és ezekből készült áruk	-1,27	-0,97	-1,25	-0,84	-1,09	-0,8	-2,06	-1,11	-1,52	-1,32	-0,78	-0,27
41-43	Nyersbőr, szőrme és ezekből készült áruk	0,56	0,85	0,79	1,82	0,39	-0,07	0,12	0,38	3,02	1,64	0,5	3,02
44-49	Fa és faipari termékek	-1,23	-0,72	0,3	0,06	0,16	0,23	2,31	2,36	-0,77	-0,44	1,11	0,4
50-63	Textilipari alapanyagok és textilárúk	0,9	1,87	0,17	-0,58	-0,13	-0,61	-1,23	-2,06	-0,36	-0,24	0,7	-0,47
64-67	Lábbelik	3,29	3,57	-1,38	-1,11	-2,1	-2,48	-3,52	-2,54	-0,29	-0,74	0,09	-0,03
68-71	Kő/üveg	0,44	0,34	2,23	1,62	2,35	1,9	5,44	2,15	2,13	1,88	1,66	1,65
72-83	Különbféle fémek	-0,8	-0,34	0,33	0,49	1,17	1,45	1,67	2,83	-1,42	-0,96	-1,66	-1,38
84-85	Gépek / Elektromos berendezések	-0,72	0,26	-1,73	-1,88	-1,41	-1,2	-2,78	-2,2	-3,66	-2,11	-2,95	-2,87
90-97	Különbféle egyéb áruk	0,51	0,09	-1,13	-1,49	-1,06	-1,05	-1,18	-2,07	-1,76	-1,35	-1,61	-2,5

Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját számítás

A fekete-afrikai országoknak 2001-ben *komparatív előnyük* volt ($RCA > 0$ esetén) az élő állat és állati eredetű termékek (HS 01-05), az élelmiszerek (HS 16-24), ásványtermékek (HS 25-27), nyersbőr, bőráruk, szőrme (HS 41-43), a fa és faipari termékek (HS 44-49), textiltermékek (HS 50-63), a gyöngy, drágakő, nemesfémek, üveg (HS 68-71), valamint a nem nemesfémek és az ezekből készült áruk (HS 72-83) tekintetében. Kína 1990-ben komparatív előnnyel rendelkezett megközelítőleg ugyanazon termékcsoporthoz képest, mint a fekete-afrikai országok, így alapvetően a az állat és állati eredetű termékek (HS 01-05), a fa és faipari termékek (HS 44-49), nyersbőr, bőráruk, szőrme (HS 41-43), textiltermékek (HS 50-63), a gyöngy, drágakő, nemesfémek, üveg (HS 68-71), valamint egyéb, különféle áruk (HS 90-97) vonatkozásában mértünk pozitív értékeket, amely a komparatív előny meglétéről tanúskodik. Így a fekete-afrikai országok nyolc komparatív előnnyel rendelkező termékcsoporthoz képest öt olyan termékcsoporthoz (élő állat és állati eredetű termékek, élelmiszerek, nyersbőr és szőrme, textilipari alapanyagok és textilek, kőből és üvegből készült termékek) tudunk azonosítani, amelyek tekintetében Kínának is szintén komparatív előnye volt 2001-ben.

Ugyanebben az évben a fekete-afrikai országok esetében *komparatív hátrányt* ($RCA < 0$) tudunk azonosítani a növényi termékek (HS 06-15), a vegyipari termékek (HS 28-38) és a műanyagból készült áruk (HS 39-40), lábbelik (HS 64-67), gépek és elektromos berendezések (HS 84-85) valamint a különféle egyéb áruk (HS 90-97) tekintetében.

Az összesített eredmények szerint a fekete-afrikai országoknak 2001-ben hat komparatív hátránnyal rendelkező szektoruk illetve termékcsoporthoz képest, ezek közül 4 esetben (növényi termékek, vegyipari termékek, műanyagok, gépek és elektromos berendezések vonatkozásában) Kínának is komparatív hátránya volt ugyanebben az évben.

A fekete-afrikai országok a 2010-es évre összességében véve csak egy termékcsoporthoz képest nyers bőr, szőrme és ezekből készült termékek (HS 41-43) - tekintetében tudták *jelentős mértékben növelni* (jelentős mértékű növekedés alatt azt értjük, ha az $RCA^* > 0.5$, ahol RCA^* a normalizált Vollrath-féle RCA-index változását jelöli) komparatív előnyüket, ugyanakkor a textilipari termékek esetében a korábbi komparatív előny alig tíz év alatt komparatív hátránnyá változott, illetve az üvegáruk és kőből készült termékek tekintetében is – az időszak végére ugyan még pozitív tartományban maradván – a Vollrath-féle normalizált RCA index az időszak elejéhez viszonyítva *jelentős mértékű csökkenést* ($RCA^* > -0.5$) mutat.

Az egyes afrikai országcsoporthoz képest tekintetében az RCA-indexek változása már jóval vegyesebb eredményről számol be: a közép-afrikai országok esetében a táblázatban szereplő 14 termékcsoporthoz képest öt esetben tudunk jelentős mértékű növekedést kimutatni a megnyilvánuló versenyképesség tekintetében és ugyanitt szintén öt esetben jelentős mértékű RCA index csökkenés azonosítható.

Kína esetében 2010-re két szektorban (növényi termékek illetve ásványi anyagok vonatkozásában) a már korábban meglévő komparatív hátrány jelentős mértékben tovább növekedett, viszont a textilipari termékek tekintetében számottevő komparatív előny növekedésről tudunk beszámolni az időszak végére. A faipari szektor 2010-ben ugyan még komparatív hátránnyal rendelkezik, de már nem olyan jelentős mértékben, valamint a gépek és elektromos berendezések tekintetében Kína a korábban kimutatott komparatív hátrányból az időszak végére komparatív előnyt tudott kovácsolni.

A növényi termékek, ásványi termékek, fa és faipari termékek, valamint fémek és a belőlük készült áruk tekintetében Kína a vizsgált időszak alatt mindvégig komparatív hátránnyal rendelkezett, ugyanezen időszakra vetítve az afrikai országcsoportok komparatív előnye volt kimutatható. Az élelmiszerek, textilipari termékek, lábbelik, gépek és elektromos berendezések, valamint a különféle egyéb áruk vonatkozásában a 2010-es évben Kínának az RCA-indexek alapján komparatív előnye, a vizsgált afrikai országcsoportoknak komparatív hátránya azonosítható.

A fekete-afrikai országok és a távol-keleti ország specializációs mintája 2010-ben már nagyban eltérő képet mutat: az időszak végén a korábbi öt helyett már csak három szektor (élelmiszerkészítmények, nyersbőr, szőrme és az ezekből készült áruk, valamint az üveg, kő és belőlük készült áruk) tekintetében volt egyidejűleg komparatív előnyük.

Az 1. számú táblázat ugyanakkor azt is összefoglalja, hogy melyek azok a szektorok, amelyek esetében a komparatív előnyt mérő Vollrath-féle módosított RCA-indexek jelentős mértékű, azaz több mint 0,5 pontos változást mutatnak. A kapott eredmények áttekintése során kitűnik, hogy Kína nagy mértékű növekedést tudhat magának az RCA-indexek tekintetében a feldolgozóipari termékek előállításánál, ugyanakkor jelentős csökkenés következett be a primer szektor (élő állat és állati eredetű termékek, növényi termékek, élelmiszerek valamint az ásványi anyagok) vonatkozásában.

A fekete-afrikai országok esetében az RCA-indexek jelentős mértékű változása önmagában nem számottevő, csupán egy esetben: a nyersbőr, szőrme és az ezekből készült áruk tekintetében mutattak az RCA-indexek számottevőbb pozitív irányú változást, így a régió specializációs mintája nagyjából stabilnak minősíthető, e mögött azonban az egyes afrikai alrégiók igen csak változatos mintája bújjik meg. Például a nyugat-afrikai országcsoport egészen hasonló specializációs mintával rendelkezik az egyes szektorok vonatkozásában, mint Kína, csupán a specializáció mértékében tudunk eltérést azonosítani. Ugyanakkor különösen a dél-afrikai országcsoport esetében tapasztalható az primer szektor vonatkozásában jelentős mértékű komparatív előny növekedés, míg a feldolgozóiparban, a komparatív előny tekintetében számottevőbb mérséklődést lehet azonosítani. Más afrikai országcsoport esetében, például a közép-afrikai térség vonatkozásában az RCA-indexek a vizsgálatba bevont más többi országcsoport teljesítményéhez viszonyítva példa nélküli módon, mintegy öt szektor esetében javultak legalább 0,5 ponttal a vizsgált időszak alatt.

A fekete-afrikai országok és Kína RCA indexei közötti korreláció elemzés

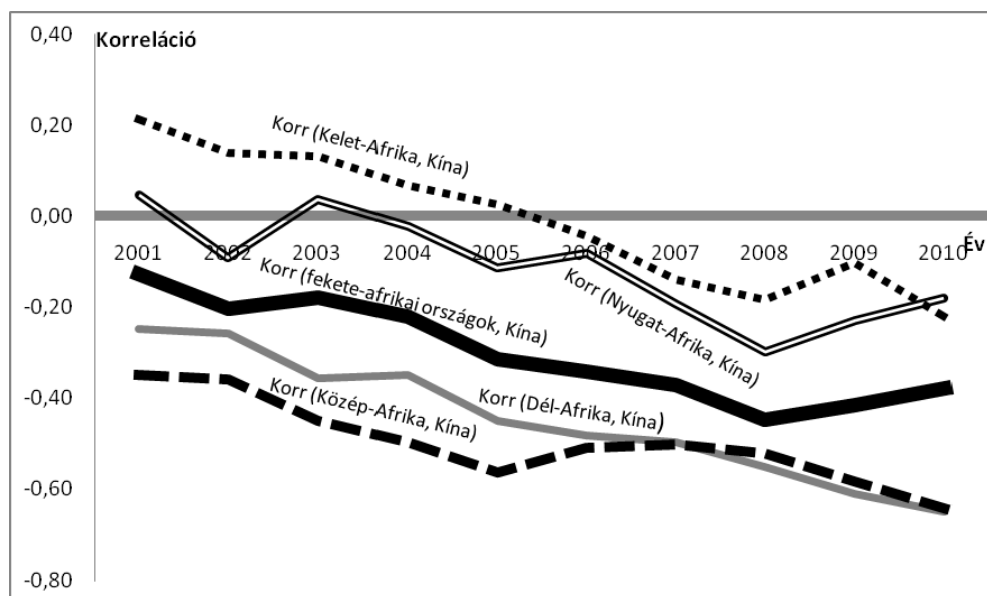
Ahhoz, hogy részletesen megvizsgálhassuk, hogy vajon az egyes fekete-afrikai országok exportspecializációja mennyiben különbözik egymástól, illetve azok milyen mértékben igazodtak Kína exportspecializációjához, egy éves szintre lebontott, termékcsoportok közötti Vollrath-féle RCA-indexekre kalkulált korrelációs vizsgálatot³ kell elvégezni. A kapott *pozitív értékek* az országok hasonló specializációs mintáját mutatják meg, azaz az eredmények az egymással folytatott kereskedelem korlátaira mutatnak rá, tehát minden bizonnyal kényszerűen versenyezni fognak az azonos harmadik piacokon, míg a *negatív értékek* arról tanúskodnak, hogy a specializációs minták kvázi „kiegészítik” egymást, azaz Kína komplementer fejlődéséről tanúskodnak. Ez a mi értelmezésünkben azt jelenti, hogy bizonyos termékcsoportok tekintetében **Kína gazdasági növekedése egyfajta folyamatosan bővülő külkereskedelmi lehetőséget biztosít a Szahara alatt fekvő afrikai országok számára, ezzel párhuzamosan viszont más termékcsoportok vonatkozásában Kína exportlehetőségei is növekedhetnek a fekete-afrikai térségbeli országokban.**

A Vollrath-féle normalizált RCA-indexekre készült korrelációs vizsgálat a 2001 és 2010 közötti időszakra, éves bontásban készült el. A 4. ábra a 48 fekete-afrikai ország (illetve külön-külön a négy fekete-afrikai országcsoport) *International Trade Centre* és *UNComtrade* adatbázisából származó, HS-nomenklatúra szerint termékcsoportokra kalkulált, aggregált adatok alapján számított RCA-indexei és Kína RCA-indexei közötti korreláció alakulását mutatja 2001 és 2010 között. Az időszak elején bár a korreláció negatív volt, de még csak nagyon csekély mértékben, ami arra enged következtetni, hogy a fekete-afrikai országok külkereskedelmi specializációja kezdetben nem mutatott szoros kapcsolatot a kínai specializációs mintával. Ezt követően egy határozott csökkenés tapasztalható, aminek következtében az időszak végére a korreláció -0,4 körüli értéket vett fel, amiből azt a következtetést tudjuk levonni, hogy az fekete-afrikai országok kereskedelmi specializációja kiegészíti, azaz komplementere Kína specializációs mintájának, ami előremozdítja a Szahara alatt fekvő afrikai országok külkereskedelmi intenzitásának alakulását Kínával: egyrésztől közvetett módon növelve az egyes térségbeli vállalatok külpiazi szereplési lehetőségét, másrésztől viszont Kína számára is megfelelő export-lehetőséget biztosíthat az Szahara alatt fekvő országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatok intenzitásának alakulása tekintetében.

³ India, Kína, valamint Latin Amerika vonatkozásában is született már hasonló modellen nyugvó elemzés, mint például: Ledermann, Daniel – Olarreaga, Marcelo – Rubiano, Eliana (2008): *Trade Specialization in Latin America: The Impact of China and India* c. munkája.

4. ábra.

Az egyes fekete-afrikai országok RCA indexei és Kína RCA indexei közötti korreláció (2001-2010)

Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját számítás

A fekete-afrikai országcsoporthoz és Kína RCA-indexeiből kalkulált korrelációs számítás eredményéből felrajzolható görbék már vegyes képet mutatnak, konkrétan ábrázolva az előzetes feltételezést, hogy országcsopontonként, ezeken belül is az egyes országoként várhatóan nagyban eltérő eredményeket fogunk kapni.

A dél-afrikai és közép-afrikai országok tekintetében a korábbi számítás kapcsán kimutatható negatív korrelációt jelző, erősen lefelé futó görbét kapunk, ahol a vizsgált időszak kezdetén tapasztalható $-0,3$ körüli értékek 2010-re egészen $-0,7$ – egy meglehetősen erős negatív korrelációt jelző kapcsolat – környékére süllyednek. **A negatív korrelációt e helyen is tulajdonképpen úgy értelmezhetjük, hogy a két afrikai országcsoporthoz és Kína kereskedelmi specializációs mintájának komplementer jellege a vizsgált időszak alatt egyre markánsabban érvényesül, amiből végső soron a két országcsoporthoz és Kína közti külkereskedelem bővülésére következtethetünk.** Az ökonometria számítás kapcsán kapott eredmények tehát jól visszaigazolják a specializációs minták statikus ábrázolására és az összevont külkereskedelmi adatok értelmezésére alapozott következtetéseinket.

A kelet-afrikai országcsoporthoz alakulása már kettős képet mutat: a vizsgált időszak elejétől számítva az országcsoporthoz RCA-indexei és Kína termékcsoportokra kalkulált RCA indexei közötti korreláció 2007-ig pozitív tartományban marad, ezt követően folyamatosan csökkenő trend figyelhető meg, majd ezután folyamatosan

negatív tartományban tartózkodva az időszak végén a -0,2 értéket vette fel, ami szintén arra utal, hogy ugyan jóval mérsékeltabb formában, de a kelet-afrikai ország-csoport esetében is megfigyelhető a külkereskedelmi specializáció komplementer jellege: a Kínával folytatott külkereskedelem bővítésének elvi lehetősége. A nyugat-afrikai országcsoport⁴ tekintetében is a vizsgált időszak kezdeti 0,2 korrelációs értéket követően folyamatosan lefelé futó görbét kaptunk, ami az időszak végén a -0,2 körüli értéket veszi fel. Az RCA indexek alapján elvégzett korrelációs számítás eredménye nagyon jól visszaigazolódik Kína és az egyes fekete-afrikai országcsoportok külkereskedelmi adatainak alakulásából is.

Miért csökkent az RCA indexek korrelációja?

A fekete-afrikai országok és Kína specializációs mintája a vizsgált időszak alatt mindinkább eltérő képet mutat, amiből számos következtetést tudunk levonni. Egyrészt a Szahara alatt fekvő országoknak olyan termékek (termékcsoportok) exportját kell/érdemes növelni, amelyek vonatkozásában Kínának a jelenlegi külpiaci helyzete nem elég erős, esetleg csökkenő tendenciát mutat. Másrészt a fekete-afrikai országoknak is törekedniük kell az exportszerkezet diverzifikálására, ennek kapcsán a már meglévő exportágazataikhoz újabb szektorok csatolása is logikusan felmerülhet, itt főként olyan szektorokra asszociálunk első sorban, amelyek vonatkozásában a) Kínának szintén nem túl fajsúlyos a külpiaci helyzete, valamint b) jól illeszthetők a már meglévő exportágazatokhoz.

A fekete-afrikai térség országaira gyakran jellemző, hogy exporttevékenységük néhány termékre/termékcsoporthoz koncentrálódik, ami igen nagy mértékben növeli többek között az adott ország keresleti-és árfolyamkitettséget. Az exportszerkezet diverzifikálása ezen országokban elengedhetetlen lenne, hiszen a világpiaci nyersanyagárak alakulásának való kiszolgáltatottság súlyos károkat okozhat. Főként a nyersanyag-kitermelő országoknak kell számolni - mint lehetséges veszéllyel - az elsődleges áruk cserearány-romlásával, a termelési struktúra kevésbé diverzifikált voltából eredő nehézségekkel, gyenge vagy egyre gyengülő kapcsolattal a kitermelő és nem kitermelő szektorok között, a világpiaci áraknak való kiszolgáltatottsággal (ennek következményeként az állami jövedelmek volatilitásával), a reálárfolyam-felértékelődésével és a versenyképesség romlásával járó ún. „holland betegséggel”⁵, s nem utolsósorban a „paradox of plenty”⁶ kockázatával.

⁴ Fontos megjegyezni, hogy a nyugat-afrikai országcsoporton belül, konkrétan Szudán esetében a 2007 év vonatkozásában az ország által szolgáltatott direkt kereskedelmi adatokat nem találtunk, így tükör kereskedelmi adatok (*mirror trade data*) alapján végeztük el a szokásos módon a kalkulációt.

⁵ A nem csak elméleti kategóriaként létező közgazdasági problémát a nyersanyagokból származó exportjövendelmek gyors felfutása okozza. Egy adott országban igen nehéz bizonyítani a holland-betegséget: az elsődleges árulkodó jelek, mint feldolgozóipar jelentős visszaesése, de legfőképpen a reálárfolyam felértékelődése más közgazdasági hatások következményeként is felléphetnek. A jelenséget első ízben az Economist brit gazdasági-politikai hetilap írta le 1977-ben. A modellt Max W. Corden és Peter J. Neary csak később, 1982-ben publikálta.

⁶ A bőség zavara. A jelenséget első ízben Richard Auty írta le 1993-ban. *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis* c. munkájában, később Jeffrey Sachs és Andrew D. Warner amerikai közgazdászok ismertették a *Natural Resource Abundance and Economic Growth* c.

Hogy konkrétan mi idézte elő az RCA-indexek országcsoportokra bontott korrelációs görbéinek kvázi együttmozgását, arra magyarázatot adhat a 2. számú táblázat, amely 2001 és 2010 vonatkozásában - ország/régió/országcsoport bontásban – ismereti az export koncentrációt mérő Herfindhal-indexeket.

*2. táblázat.
Exportpiaci koncentráció (Herfindhal index) Kínában és a
fekete-afrikai régió országaiban (2001 és 2010)*

	Kína	Fekete- afrikai országok	Dél- afrikai országok	Közép- afrikai országok	Kelet- afrikai országok	Nyugat- afrikai országok
2001	0,16	0,23	0,15	0,52	0,24	0,45
2010	0,23	0,31	0,28	0,55	0,27	0,38

Forrás: ITC és UNComtrade adatbázis alapján saját számítás

A kapott eredményekből kitűnik, hogy a nyugat-afrikai országcsoport kivételével az összes fekete-afrikai országcsoport exportpiaci koncentrációja – ugyan eltérő mértékben – de növekvő tendenciát mutat. Feltételezésünk szerint a koncentráció növekedésében a világgiazi nyersanyagárak emelkedése is nagy szerepet játszott, így a dél-afrikai országcsoport exportpiaci koncentrációjának szembe tűnő erősödése valószínűsíthetően a vezető exportágazatokat érintő világgiazi árnövekedésből fakadt. Itt is konkrétan a drágakövek, nemesfémek (HS 71), különféle ércek (HS 26), vas és acél (HS 72), ásványi tüzelőanyagok, kőolaj és ezek desztillációs termékei (HS 27) – mint a dél-afrikai országcsoport legfontosabb exporttermékei - világgiazi árának növekedését kell figyelembe venni. A vizsgált időszak alatt Kína is egy jóval koncentráltabb exportszerkezet felé mozdult el. Az exportpiaci koncentráció növekedése főként a gépek és elektromos rendszerek (HS 84-85), valamint a különféle fémek és ezekből készült áruk (HS 72-83) tekintetében valósult meg.

A kapott eredmények alapján azt a következtetést tudjuk levonni, hogy az egyes afrikai országcsoportok és Kína RCA indexei közötti korreláció időnként eltérő, de mégis hasonló mértékben csökkenő trendje és a vizsgált országok exportpiaci koncentrációjának növekedése között szoros kapcsolat áll fenn.

A következő lépésben megvizsgáltuk, hogy a fekete-afrikai országok és Kína konkrétan mely szektorokra specializálódtak. Itt szintén a HS nomenklatúra szerinti, 2 számjegyű árucsoport bontás alapján végeztük el az elemzést Kína, a fekete-afrikai országok, a kelet-afrikai országcsoport, nyugat-afrikai országcsoport, közép-afrikai

írásukban azt a közgazdasági jelenséget, amely a természeti erőforrások bősége és az elégtelen gazdasági teljesítmény közötti összefüggést tárja fel. Az elmúlt néhány évben azonban empirikus kutatásra alapozva megjelentek e nézettel ellentétes vélemények is: Tiago Cavalcanti, Kamiar Mohaddes és Mehdi Raissi 1980 és 2006 közötti adatsorokat vizsgáltak összesen 53 országban. A kapott eredmények alapján azt találták, hogy az olaj kitermelése és exportpiacokon való értékesítése pozitívan befolyásolta mind a rövid távú növekedést mind az adott ország hosszú távú jövedelmi szintjét.

országcsoporthoz, valamint a dél-afrikai országcsoporthoz vonatkozásában; a vizsgált időszak ez alkalommal is a 2001 és 2010 közötti időszakot ölelte fel. Az elemzés során különösen azon tényezőkre koncentráltunk, hogy a fekete-afrikai országok és Kína RCA indexei közötti korreláció negatív trendje milyen sajátos reláció(k)nak köszönhető. Az elemzés során előzetesen a következő hét potenciálisan előforduló esetet azonosítottuk:

0. Kína és a fekete-afrikai országok RCA-indexei azonos irányba⁷mozognak, vagy nem változnak.
1. Kína RCA indexe növekszik, a fekete-afrikai országok (benne az al régiók) RCA indexe állandó marad. Ekkor Kína azokra a termékekre fog specializálódni, amelyek tekintetében a fekete-afrikai országoknak relatíve állandó (változatlan) komparatív előnyük van. Így ők kevésbé fognak versenyezni ugyanennek a terméknek a tekintetében vagy többet importálnak majd az adott termékből.
2. A fekete-afrikai országok RCA indexe növekszik, Kína RCA indexe változatlan marad. Ekkor a Szahara alatt fekvő országok azokra a termékekre fognak specializálódni, amelyik vonatkozásában Kína komparatív előnye relatíve stabil, vagyis állandó. A fekete-afrikai országok e termék tekintetében relatíve versenyképesebbek lesznek.
3. Kína RCA indexe növekszik, ezzel egy időben az fekete-afrikai országok RCA indexe csökken, tehát Kína arra a termékre specializálódik, amelynél a fekete-afrikai országoknak komparatív hátránya van.
4. Az fekete-afrikai országok RCA indexe növekszik, ezzel párhuzamosan Kína RCA indexe csökkenő tendenciát mutat. Kína, mint exportőr kivonul a külföldi piacokról.
5. Kína RCA indexe csökken, az fekete-afrikai országok RCA indexe állandó marad, nem változik. Az exportőr Kína nem viszi külföldre azokat a termékeket, amelyeknél a fekete-afrikai országok komparatív előnye állandó.
6. Az fekete-afrikai országok RCA indexe csökken, ugyanakkor Kína RCA indexe konstans marad. A fekete-afrikai országok – mint exportőrök – kivonulnak annak a terméknek a külföldi forgalmazásából, amelynél Kínának a komparatív előnye relatíve stabil.

⁷ Azonos irányú (jellegű) változás alatt értjük, ha a) az SSA-térségbeli országok RCA indexei növekednek és Kína RCA indexe ugyanazon időszak alatt szintén növekszik, b) mind az SSA-országok RCA indexei mind Kína RCA indexei egyaránt csökkennek, c) az indexek állandóak maradnak a vizsgált időszak alatt.

A 3. számú táblázat az 1. táblázatból már megismert, összevont termékcsoportokra tartalmazza a fekete-afrikai országok, benne az egyes alrégiók, valamint Kína RCA-indexei közötti viszonyrendszert.

3. táblázat.

A kínai és fekete-afrikai országok közötti RCA indexek relatív változása

HS	Termékcsoport	Fekete-afrikai országok	Dél-afrikai országok	Közép-afrikai országok	Kelet-afrikai országok	Nyugat-afrikai országok
01-05	Élő állat és állati eredetű termékek	0	6	6	6	0
06-15	Növényi termékek	5	5	5	5	5
16-24	Élelmiszer-készítmények	0	0	0	0	0
25-27	Ásványi termékek	5	4	0	5	5
28-38	Vegyipari és vele rokon vegyipari termékek	0	0	2	0	0
39-40	Műanyagok és ezekből készült áruk	0	0	2	0	2
41-43	Nyersbőr, szőrme és ezekből készült áruk	2	0	0	6	2
44-49	Fa és faipari termékek	1	1	1	1	3
50-63	Textilipari alapanyagok és textilárúk	3	1	3	1	3
64-67	Lábbelik	0	0	2	0	0
68-71	Kő/üveg	6	0	6	0	0
72-83	Különféle fémek	0	0	2	0	0
84-85	Gépek / Elektromos berendezések	1	1	0	0	1
90-97	Különféle egyéb áruk	0	0	6	0	6

Az RCA-indexek közötti negatív kapcsolatot (amikor Kína RCA-indexe csökken, a fekete-afrikai országok RCA-ja állandó marad) többnyire a növényi termékek (HS 06-15), illetve az ásványi termékek (HS 25-37) esetében tudtuk kimutatni. A fekete-afrikai országok többsége ezen termékek vonatkozásában már meglévő (de nem növekvő) komparatív előnnyel rendelkezik, Kína versenyképessége ugyanitt csökkenő tendenciát mutat.

Az RCA-indexek egymáshoz viszonyított alakulása kapcsán három fontos megállapítás tudunk rögzíteni: *1. Kína nyersanyagok iránt megnövekedett keresletére magyarázatul szolgál az ásványi termékek tekintetében történt komparatív előnyének csökkenése. 2. Kína látványosan bővülő nyersanyagigénye nem növelte észrevehetően a fekete-afrikai*

országok versenyképességét a kitermelő szektorban. 3. Ezekben az ágazatokban az afrikai országok többsége egyenlőre nem tudja teljes egészében kihasználni Kína gazdasági növekedéséből származó lehetőségeket.

Csupán a dél-afrikai országcsoport (a régióban a legnagyobb súlyt a kóolajban gazdag Angola és a Dél-Afrikai Köztársaság képviseli) esetében sikerült egyértelműen azonosítani az RCA-indexek tökéletesen ellentétes mozgását (a dél-afrikai országok RCA-indexe nő, ezzel párhuzamosan Kína RCA-indexe csökken): az országcsoport az ásványi termékek esetében tudta jelentős mértékben növelni komparatív előnyét úgy, hogy közben ugyanezen termékcsoport tekintetében Kína versenyképessége csökkent. Itt szintén tehetünk néhány fontos megállapítást: *1. Kína megnövekedett nyersanyagigénye pozitív hatással van a dél-afrikai országcsoport versenyképességének alakulására az ásványi termékek vonatkozásában. 2. A dél-afrikai országok képesek kihasználni Kína dinamikus gazdasági növekedéséből származó előnyöket, így az ásványi termékek vonatkozásában a dél-afrikai országok minden bizonnyal sikeresek lesznek a kínai külpiacon.*

Az RCA indexek ellentétes mozgását tudjuk azonosítani a különféle textilipari alapanyagok és textilárúk (HS 50-63) tekintetében is, e termékcsoportok esetében a vizsgált időszak alatt Kínának növekedett az RCA-indexe, a fekete-afrikai országok RCA-ja ezzel ellentétben csökkent. E trend alapján a következő megállapítást tesszük: *1. A fekete-afrikai országok kevésbé fognak a textilárúikkal külpiaconon versenyezni, mivel a kínai textiltermékek jóval versenyképesebbek. 2. Kínának érdemes a textiltermékeivel megcélozni a fekete-afrikai országok piacait.*

Kissé árnyaltabb a kép a fa és faipari termékek (HS 44-49), gépek és elektromos berendezések (HS 84-85) esetében. Itt Kína RCA indexe a vizsgált időszak alatt növekedést mutatott, míg a fekete-afrikai országok RCA-indexei nem vagy csak nagyon csekély mértékben változtak. E termékekkel a fekete-afrikai vállalatok minden bizonnyal távol fognak maradni külpiaconoktól, illetve többet importálnak majd e termékkéleségekből.

Összegzés

Kína WTO-tagsága óta eltelt időszakban ugrásszerűen megnövekedett külkereskedelmének volumene, lenyűgöző gazdasági teljesítménye egyben növekvő nyersanyagigénnyel is párosul, amelyet jelentős részben importból fedez. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy Kína fekete-afrikai országokkal folytatott kereskedelme dinamikusan növekszik. A tanulmányban arra kerestük a választ, hogy a távol-keleti ország megnövekedett erőforrás-igénye kimutatható hatással van-e a nyersanyagban gazdag fekete-afrikai országok kereskedelmi specializációjára. Az előzetes feltételezésnek megfelelően a legmarkánsabb hatás az ásványi termékek, tüzelőanyagok, tehát az primer szektor termékei vonatkozásában mutatható ki, ez egyben azt is jelenti, hogy Kína erőteljes gazdasági növekedése folyamatosan bővülő exportlehetőségeket biztosít a fekete-afrikai országok, ezen belül is leginkább a dél-afrikai régió országai kitermelő szektora számára. A kereskedelmi specializációs minták komplementer jellege ezen kívül a kínai textilipari termékek, illetve a gépek és

különféle berendezések tekintetében nyilvánul meg leginkább, e kínai termékek versenyképességének növekedése a fekete-afrikai piacokon növekvő export-lehetőségek bővülését eredményezi.

Irodalomjegyzék

- Alatovik, Tarik - Atkins, Charles – Chironga, Mutsa – Dörr, Norbert – Leke, Acha – Lund, Susan – Roxburgh, Charles – Tazi-Riffi, Amine – Terfous, Nadia – Wamelen, Arend van – Zeino-Mahmalat, Till (2011): *„Lions ont he Move: The Progress and Potential of African Economies.”* McKinsey Global Institute, June, Full Report.
- Auty, Richard M. (1993). *„Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis.”* London, Routledge. ISBN 10: 0415094828
- Cavalcanti, Tiago – Mohaddes, Kamiar – Raissi, Mehdi (2011): *„Growth, Development and Natural Resources: New Evidence Using a Heterogeneous Panel Analysis.”* The Quarterly Review of Economics and Finance, Elsevier, Volume 51(4).
- Corden, W. Max - J. Peter Neary (1982): *“Booming Sector and De-Industrialization in a Small Open Economy.”* Economic Journal, Volume 92. December, Number 368.
- Fertő Imre (2003): *„A komparatív előnyök mérése.”* Statisztikai Szemle, 81. évfolyam, 4. szám
- Ledermann, Daniel – Olarreaga, Marcelo – Rubiano, Eliana (2008): *„Trade Specialization in Latin America: The Impact of China and India, Review of World Economics.”* Volume 144., Number 2.
- Kiss Judit (2009): *„Fekete-Afrika”*. In Szigetvári Tamás (szerk.): *„A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. A fejlődő országok/régiók és a válság”*, MTA VKI, Budapest. ISBN 9789633015320
- Majoros Pál (2004): *„Kína, a világgazdaság motorja.”* In. Majoros Pál (szerk.): *„Világgazdasági régiók.”* Perfekt Kiadó, Budapest. ISBN 9633945623
- MOFCOM (2010): *„Statistical Bulletin of China’s Outward Foreign Direct Investment.”* Beijing: Ministry of Foreign Commerce.
<http://hzs.mofcom.gov.cn/accessory/201109/1316069658609.pdf>
- Poór Judit (2010): *„Érték-és áralapú módszerek a külkereskedelmi versenyképesség mérésében a magyar hústermékek külkereskedelmének példáján”*. Doktori értekezés Pannon Egyetem
- Sachs, Jeffrey D. – Warner Andrew M. (1995): *„Natural Resource Abundance and Economic Growth.”* NBER Working Paper, Number 5398.
- Török Ádám (1985): *„Komparatív előnyök. Nemzetközi példák, hazai tapasztalatok.”* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Vollrath, Thomas L. (1991): *„A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage.”* Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 127., Issue 2.
- <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>
- <http://www.trademap.org/>

HEGEDÜS ZSUZSANNA¹

Nagyhatalmi jelenlét Afganisztánban a XIX.-XXI. században: hasonló és sajátos vonások

The superpower presence in Afghanistan in the 19th-21st century: similarities and differences

This short study tends to compare the presence of the former British, Soviet and the present American and its coalition powers in Afghanistan. Why was and why is this area so unique for the superpowers in different times? What kind of impact had the superpower presence on the Afghan population, economy, political- and security system? The all-time world order has influenced the history of Afghanistan, while the Afghan affairs have influenced the world order. There are several similarities among the presence of the three superpowers and knowing them we can conclude the outcome of the present war. In this essay these similar and different features are analyzed with the application of the international policy theories.

2001. szeptember 11-e után a világsajtóban Afganisztán egygé vált a terrorizmus fogalmával. Vajon tényleg „bukott állam” ez az ország, vagy más tényezők is állnak a háttérben?

Tanulmányomban arra törekszem, hogy összehasonlítást tegyek a brit, a szovjet és az amerikai, illetve szövetségi jelenlét között Afganisztánban. Miért volt, és még napjainkban is miért olyan fontos a világ vezető hatalmainak, hogy jelen legyenek Afganisztánban? Be szeretném mutatni, hogy mi volt a nagyhatalmak célja ezekkel a műveletekkel. Jelenlétük milyen hatással volt az afgán államra, a lakosságra, az ország gazdaságára, politikai-, védelmi berendezkedésére. Eredményesek voltak-e ezek a nagyhatalmi beavatkozások? Vajon merre tart ma Afganisztán?

Meg szeretném vizsgálni, hogy az elmúlt 150 év afganisztáni folyamatai milyen hatással voltak a világrendre, illetve a világrend alakulása hogyan befolyásolta az afganisztáni eseményeket. Vannak-e közös vonásai a három nagyhatalmi beavatkozásnak, és ezekből lehet-e bármiféle következtetést levonni a jelenlegi háború kimenetelével kapcsolatban? Végül pedig arra szeretnék rámutatni, hogy a nemzetközi politika-elmélet számára milyen tanulsággal, üzenettel szolgálnak az afganisztáni folyamatok.

¹ A szerző 2012 júniusában végzett a BGF-KKK Nemzetközi Tanulmányok mesterképzési szakán. A cikk az OTDK 2010/2011-es konferenciáira benyújtott, kari szinten első helyezést elért dolgozatnak rövidített változata.

1. A Brit Birodalom, a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és szövetségeseinek politikai, illetve stratégiai céljai Afganisztánban

1.1.1. Brit terjeszkedési törekvések

Afganisztán történelmét 1747-es megalakulása óta számos belháború, hatalmi harc és külső támadás alakította. A Perzsa Birodalomból kiválva Afganisztán az Ole Holsti által diffúz rendszernek nevezett hatalmi térben olyan nagyhatalmak érdekeinek metszéspontján találta magát, mint a cári Oroszország vagy a Brit Birodalom.² Az oroszok közvetlen kereskedelmi kapcsolatokat szerettek volna kiépíteni Indiával, míg a britek a gyarmatbirodalmuk területi integritását féltették a másik nagyhatalomtól. A történészek a két birodalom vetélkedését a „nagy játszmának” nevezték el. Afganisztán tehát egy ütközőzóna lett, ahol mindkét hatalom meg akarta szilárdítani a befolyását. A brit gyarmatosítási folyamatnak köszönhetően Brit-Indiával szomszédos terület lett az afganisztáni térség. Az orosz birodalom pedig közép-ázsiai terjeszkedésének hatására került kapcsolatba a területtel.

A brit térnyerést, illetve visszahúzódást nagymértékben befolyásolta Oroszország térségbeli politikája. Így amikor 1838-ban perzsa csapatok orosz támogatással megostromolták Herat városát, a britek azonnal segítséget küldtek a város felmentésére. De a perzsák kivonulása után a britek úgy vélték, a Birodalom érdekei azt kívánják, hogy Afganisztánban angolbarát politikai elit legyen, ezért ultimátumot küldtek az afgán vezetőnek, Doszt Mohamednek. Végül 1838 végén az indiai, bengáli és brit katonákból álló hadsereg ostrom alá vette, majd okkupálta Kandahart. Az Afganisztánban állomásozó brit hadsereg nehezen tudta fenntartani a rendet, hiszen a törzsfők döntő többsége nem ismerte el törvényes uralkodójának Szudzsa sah bábkirályt, és lázadásokat, kisebb felkeléseket szerveztek az ország területén.

1.ábra.
Durand-vonal megjelenítése

Forrás: <http://www.deepdishTV.org/News/Default.aspx?id=115>

² Egedy Gergely [2007], 52-53. oldal

Végül 1842-ben úgy döntött a brit vezetés, hogy katonáit kivonja Afganisztán területéről, de a visszavonulás közben törzsi szervezésű csapatok támadásának következtében a volt megszállók hadteste szinte teljesen megsemmisült.³ Azonban a britek befolyása nem csökkent a térségben. 1855-ben „barátsági szerződést” kötöttek az afgánokkal, amelyben Afganisztán, engedve a brit nyomásnak, alárendelt szerepre kényszerült. Ezen szerződés értelmében kellett az afgán hadseregnek segítséget nyújtania az 1857-es indiai szíjpoj felkeléskor.⁴

Az 1800-as évek második felében a britek gyarmatosítási tevékenysége csúcspontjához ért, 1876-tól Viktória királynő lett India császárnője. Nagy-Britannia akkori miniszterelnöke, Disraeli nemzeti érdekeket követő, hatalmi egyensúlyra törekvő, geopolitikai viszonyokat figyelembe vevő, offenzív realista külpolitikát folytatott, amelynek legfőbb eleme a terjeszkedés volt.⁵ Ennek jegyében Lord Lytton indiai alkirály - a miniszterelnök támogatását élvezve - 1878-ban brit csapatokkal megszállta Afganisztánt. A sikeres katonai akciót követően 1879 májusában kötött békeszerződés hatálya alá tartozott egy állandó brit követség felállítása Kabulban, valamint az afgán külpolitika végrehajtása, mivel az afgánok lemondtak erről a privilégiumukról az angolok javára. Pár hónappal később a Kabulba küldött brit követet és személyzetét meggyilkolták. Ezután az angol katonai jelenlét fokozódott Afganisztánban, de a nagy emberi és anyagi veszteségek, valamint a brit külpolitika irányvonalának megváltozása elvezettek az 1881-es visszavonuláshoz.⁶ Ennek ellenére az angol politikai befolyás továbbra is fennmaradt az országban.⁷ A John Rourke által multipolárisnak nevezett hatalmi struktúrában az 1880-as évek második felében a térségben érdekelt brit és orosz nagyhatalom ismét kisebb háborúkat, diplomáciai offenzívákat indított egymás pozícióinak gyengítése végett. Majd hallgatólagosan felosztották maguk között Afganisztán területét: az Amu-Darjától északra orosz, attól délre pedig brit befolyási övezet alakult ki. 1893 novemberében az afgán vezető és Durand, brit külügyi külön megbízott angol nyomásra aláírta a Durand-vonalról szóló szerződést. Ennek értelmében az angolok által kreált mesterséges határvonal jött létre, amely a mai napig afgán-pakisztáni határként szolgál.⁸ A szerződésben rögzítésre került a két terület sérthetlensége, illetve a kölcsönös meg nem támadás elve, valamint az, hogy a határ demarkációs övezetként szolgál. A britek célja ezzel az volt, hogy egy ütközőállamot hozzanak létre a gyarmatbirodalmuk és a cári Oroszország között, valamint hogy megosszák a pastu lakosokat, mivel ez a nemzetiség rendelkezett a legnagyobb erővel ezen a területen.⁹

Afganisztán nem volt és nem is lett a brit gyarmatbirodalom része, mivel annak csapatai a modern háborúik során sem tudták elfoglalni az ország egész területét, és

³ Lásd bővebben: Halász György [1980], 42-46. oldal és History of Afghanistan 1

⁴ Katona Magda [2002], 6-7. oldal

⁵ Henry Kissinger [2008], 143. oldal, Disraeli 1872-es Kristálypalotabeli beszéde

⁶ Angliában 1880-ban választásokat tartottak, amelyet elvesztett Disraeli pártja. Utódja Gladstone lett, aki elődjével teljesen ellentétes külpolitikai nézeteket vallott. A kollektív biztonságra, az erkölcsös külpolitikára helyezte a hangsúlyt.

⁷ Lásd bővebben: History of Afghanistan 2

⁸ A Durand-vonal kettészelte a pastu nemzetiségű lakosok lakhelyeül szolgáló területet. Egyik részük Afganisztánhoz, a másik Brit-Indiához került. Sok viszály és feszültség forrása még ma is ez a döntés.

⁹ Lásd bővebben: A Durand-szerződés szövege

ott megszilárdítani a hatalmukat. Ennek ellenére a térség több, a kolóniák esetében észlelhető sajátossággal bírt. A britek jelenléte legmarkánsabban az önálló afgán külpolitika hiányában mutatkozott meg, de nem tartották megszállás alatt az ország területét. A másik aspektus az, hogy a brit politikai elit előnyben részesítette az angolbarát afgán vezetést, ami egyrészt anyagi támogatásban, másrészt katonai segítségnyújtásban nyilvánult meg.¹⁰ Mivel nem rendelkezett önálló külpolitikai döntéshozatallal, Afganisztán az első világháborúban semleges maradt, ami a brit érdekeket szolgálta. A háború lezárása után a meggyengült angolok ellen az afgánok sikeres függetlenségi háborút indítottak 1919 tavaszán. A békeszerződés értelmében Nagy-Britannia elismerte Afganisztán teljes függetlenségét, és visszaadták a jogát az önálló külpolitika folytatására.¹¹

A briteknek továbbra is befolyási övezetébe tartozott Afganisztán területe. Ezt biztosítandó 1921-ben afgán-brit barátsági és együttműködési szerződést írtak alá.¹² A második világháborúban Afganisztán szintén semlegességet vállalt, valamint a brit gyarmatbirodalom felbomlásakor, 1947-ben sem vett részt Pakisztán függetlenségi háborújában, sőt később egyetlen szövetségnek sem lett tagja. Ennek Katona Magda szerint az lehet az oka, hogy Afganisztán területén húzódnak a nagyhatalmak érdekövezeteinek határai, a pontos érdekszférák a nemzetközi egyezmények titkos záradékaiban lettek rögzítve, és ezeket a határvonalakat egyik hatalom sem akarta túllépni.¹³ Mivel Afganisztán területét az afgán vezetés beleszólása nélkül osztották fel, az afgánoknak csak az alkalmazkodás lehetősége maradt.

A térségben az 1940-es évek végén új szereplő jelent meg az Amerikai Egyesült Államok személyében, amely a korábbi brit hatalmi befolyás helyébe lépett. Az angolok a világháború után elvesztették korábbi világhatalmi szerepüket, az Atlanti Charta értelmében feladták gyarmataikat, és az USA alárendelt szövetségesévé váltak.¹⁴ Azonban a britek továbbra is politikai befolyással bírnak Indiára, és az USA szövetségeseként, nemzetközi intézmények mértékadó tagjaként ma is bizonyos mértékben érvényesíteni tudják akaratukat e területen. Az ENSZ BT állandó tagjaként például támogattak Afganisztánt elítélő határozatokat, majd 2001 őszén az Afganisztán ellen irányuló megtorló csapás részesei voltak az USA oldalán.

1.1.2. A brit uralom hatása Afganisztánra

Rostoványi Zsolt szavai jól kifejezik az angolok térségbeli szerepvállalásának egyik markáns vonását: „*Köztudott, hogy a Nyugat a kolonizációval esetenként deklaráltan egyfajta civilizációs küldetést teljesített, amelynek célja a felsőbbrendű nyugati civilizáció meghonosítása volt a civilizálatlan térségekben.*”¹⁵ Mikor a britek megjelentek Afganisztánban, premodern társadalommal találták szembe magukat, és az idézett céljukat csak részben sikerült teljesíteniük, mivel az afgán társadalomban a mai napig markánsan megmutatkoznak a premodern társadalmi vonások. Így a

¹⁰ Wagner Péter [2006], 344-361. oldal

¹¹ Lásd bővebben: History of Afghanistan 1, és Halász György [1980], 50-60. oldal

¹² Katona Magda [2002], 6-12. oldal

¹³ u.o. 14. oldal

¹⁴ Galló Béla, 68. oldal, In Csáky György-Farkas Péter (szerk.) [2008]

¹⁵ Rostoványi Zsolt [2002].6.szám, 788. oldal

törzseknek hatalmas szerepük volt a britek érkezése előtt az országban. A lakosság közel 90%-a vidéken élt, és sajátos hierarchikus igazgatási rendszer létezett, amely a központi hatalom, valamint a törzsi, nemzeti szeparatizmus egymás mellett élésében nyilvánult meg. A patronímiák, faluközösségek kereskedtek egymással, a törzsi uniók katonai-kereskedelmi alapon szerveződtek. Ezen a britek jelenléte nem tudott sokat változtatni.¹⁶

Törekvéseik a központi hatalom megszilárdítására végül kudarcba fulladtak. A 19. század végére az angolok fő célja az volt, hogy megerősítsék a központi hatalmat Afganisztánban, ezért katonai és anyagi támogatást nyújtottak az országnak, amelyek révén a terület modernizálása is megindult. Afganisztánban erősödni látszott a központi hatalom, a modern bürokrácia csirái is megjelentek, egységes súly-, hossz mértéket és pénzügyi rendszert vezettek be. Megalapították az első állami líceumot, amely brit-indiai mintára épült, majd a Katonai Kollégiumot, amelyek bázist nyújtottak az ország belpolitikai stabilitásához, mivel képzett köztisztviselői réteg és hadsereg jöhetett létre. Az iskolahálózat fejlesztése nem állt meg a legfelső szinten, a pastu nyelv terjedésének és az írástudatlanok számának csökkenése végett több oktatási intézményt is alapítottak. Ilyen volt például, az 5 éves Művelődési Társaság, női tanintézetek, majd idegen nyelvű iskolák.¹⁷

Gátak, vízierőművek, modern öntözőrendszerek épültek. Az egészségügyben is komoly előrelépés volt ez az időszak, hiszen létrejött Afganisztánban az első modern kórház.¹⁸ A gazdasági szerkezetben is változás volt érzékelhető. Külföldről gépeket importáltak az országba, az ipari termelés kezdetleges formái alakultak ki feldolgozóüzemek és kisebb ipari létesítmények létrehozásával. Mivel korábban csak mezőgazdaságból, állattenyésztésből élt a lakosság, nagy része nomád életmódot folytatott. A külföldi kereslet miatt tértek át egyes törzsek az állattenyésztés speciális ágára, a karakul-, ló-, kecske-, baromfitenyésztésre, amely hatására átalakult az életmódjuk, letelepedtek, illetve félig letelepedett életvitelt folytattak. A brit támogatások révén sikerült olyan infrastrukturális fejlesztéseket létrehozni, amelyek következtében 1930-ra egységes belső piac jöhetett létre Afganisztánban. Ehhez meg kellett oldani a földmagántulajdon és az uzsorások kérdését is, mivel a külkereskedelmi kapcsolatok létesítésekor csak az ő támogatásukra számíhattak az afgán lakosok. Az uzsorások kizárása végett hozták létre a kincstári hiteleket, amelyekkel az ország exportját akarták ösztönözni.¹⁹ Ezeknek a változásoknak hatására - Galló Béla meghatározásait alkalmazva - a premodern makroszintű érintkezési formát ugyan kezdetleges, de mégis modern érintkezési viszonyrendszer váltotta fel. Megtörtént a nyitás Afganisztán részéről, enyhült a korábbi elszigeteltség mértéke, technológiai, gazdasági fejlődés mutatkozott.²⁰ A világpiacon való alkalmazkodás azonban nem alakult ki, túlnyomórészt mezőgazdasági termelés folyt az országban.

Először Indiával, majd Oroszországgal és a britekkel is létrejöttek bilaterális külkereskedelmi kapcsolatok. Később a karakultenyésztésnek köszönhetően az 1930-

¹⁶ Katona Magda [2002], 72-84. oldal

¹⁷ u.o.:132-134. oldal

¹⁸ Wagner Péter [2006], 344-361. oldal

¹⁹ Katona Magda [2002], 124-127. oldal

²⁰ Galló Béla, 61-62. oldal, In: Csáky György-Farkas Péter (szerk.) [2008]

as évekre több új ország, pl. a németek is külkereskedelmi ügyleteket bonyolítottak le Afganisztánnal.

A modernizáció hatása érződik az 1924-ben életbe lépett alkotmányban is, mivel az például a nőknek is általános választójogot biztosított, de ezen jogukkal valójában csak az 1959-es választásokon élhettek először.²¹ Közvetett brit hatás érzékelhető a törvényhozás és végrehajtás területén is, hiszen Afganisztánban kétkamarás törvényhozói testület van. Az alsóház a Voleszi Dzsirga, míg a felső a Loja Dzsirga. Másik ilyen közvetett angol befolyás, hogy 1964-72 között a brit-indiai rendszerű, abszolút többségi szavazati rendszert alkalmazták Afganisztánban, kevés sikerrel.²²

1.2.1. Afganisztán szovjet megszállása

Az Orosz Birodalom a 18. századtól, majd később a Szovjetunió folyamatosan jelen volt Afganisztánban és térségében. A britek és a cári Oroszország versengtek a terület feletti uralomért, ennek a versengésnek főleg stratégiai okai voltak. Az 1950-es évekre, a bipoláris világrend létrejötte után a Szovjetunió jelentős befolyást szerzett Afganisztánban, ami a szoros gazdasági, kereskedelmi kapcsolataiknak volt köszönhető.²³ 1956-ban még fegyverszállítási hitelszerződést is aláírt a két állam.²⁴ A Moszkvával való szoros kapcsolat oka az volt, hogy az afgánok bizalmatlanok voltak az amerikaiakkal szemben, mivel félték egy esetleges USA által támogatott pakisztáni támadástól. Az USA aktívan részt vett a délkelet-ázsiai országok életében, első sorban a szovjet előretörést szerette volna megakadályozni. Az Amerikai Egyesült Államok alapító tagja volt a SEATO-nak, és külső támogatója volt a CENTO-nak, ezen katonai tömböknek Pakisztán is tagja volt.

1978. április 27-én Afganisztánban forradalom tört ki, amely során az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt átvette a hatalmat, és kikiáltották az Afganisztáni Demokratikus Köztársaságot. A volt köztársasági elnököt, Daudot elűzték. Ekkor még Moszkva nem avatkozott be az afgán belpolitikába, hiszen úgy vélte, hogy a kommunista irányvonalat képviselő párt hatalomra kerülésével a szocialista modell meg fog valósulni ebben az országban is, valamint a hidegháborús helyzetben nem akarta kockáztatni nemzetközi pozícióit. Az idő múlásával azonban a Szovjetunió felmérte, hogy az afgán kommunista párt nem lesz képes arra, hogy belülről hajtsa végre a fordulatot, mivel a párton belül is széthúzások voltak.²⁵ A szovjetek szakembereket, katonákat, oktatókat küldtek Afganisztánba, hogy segítséget nyújtsanak a fejlesztésben, miáltal állandó jelenlétet tudtak maguknak biztosítani. Az északi szuperhatalom hozzáállásában akkor következett be változás, amikor tudomásukra jutott az értesítés, amely szerint az egyik afgán vezető, Hafizullah Amin az Amerikai Egyesült Államokkal tart fenn titkos kapcsolatokat.²⁶

²¹ Lásd bővebben: Katona Magda [2002], 126-134. oldal

²² Katona Magda [2006], 8. oldal

²³ Az 1950-es évek közepére a Szovjetunió lett Afganisztán legfőbb kereskedelmi partnere

²⁴ Halász György [1980], 64. oldal

²⁵ Az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt két csoportra tagolódott, a khalkisták és a parcsamisták irányzatára, akik eltérő nézeteket képviseltek olyan fontos gazdasági-társadalmi kérdésekben, mint például a földosztás

²⁶ Halász György [1980], 64. oldal

1979. november 26-án határozták el, hogy a szovjet haderő be fog vonulni Afganisztánba, de a végleges döntés csak 1979. december 12-én született meg, miután a NATO döntött a Pershing rakéták telepítéséről a „kettős határozat” szellemében. A szovjet csapatok feltűnésmentesen foglalták el Kabult és környékét 1979. december 25-27-e között, hiszen katonai egységeiknek egy része korábbi segítségnyújtás céljából már az országban állomásozott. A szovjet alakulatok 1979-től egészen 1989 februárjáig megszállva tartották Afganisztánt.²⁷

Moszkva deklarált célja az volt, hogy segítséget nyújt a baráti afgán kormánynak, amely kérte ezt a segítséget, mivel saját erőből nem tudott úrrá lenni a belharcokon. De vajon tényleg ez volt a szovjetek célja? Hiszen Afganisztán megszállásával lehetőségük adódott a szocialista ideológia exportjára, amely bázisa lehetett a forradalom továbbterjesztésének. A Szovjetunió – status quo kihívóként - kötelességének érezte, hogy a harmadik világ „szocialista orientációjú” országaiban támogassa a nemzeti felszabadító mozgalmakat.²⁸ Valamint a másik nem elhanyagolható tény, hogy csapataik egy része csupán egy órányi repülőútnyi távolságra volt a Perzsa-öböltől.²⁹

A szovjet vezérkar a bevonulás után röviddel már tisztában volt azzal, hogy ez a háború szinte megnyerhetetlen. Több kísérletet is tettek ott tartózkodásuk éve alatt, hogy a kivonulásról tárgyaljanak (1982-ben Brezsnyev temetésén, kínai és pakisztáni vezetőkkel, 1983-ban az Andropov - ENSZ főtitkár találkozáson, az 1983-as genfi tárgyalásokon).³⁰ Az Amerikai Egyesült Államok és helyi szövetségesei (Kína, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Irán) a szovjetek ellen harcoló törzseket, felkelőcsoportokat anyagi és eszköztámogatással segítették, amely miatt a háború Afganisztánban eszkalálódott, és a szovjet csapatok egyre nagyobb veszteségeket szenvedtek mind anyagi, mind élőerő szempontjából. A gazdasági versenyben egyébként is lemaradt Szovjetuniót érzékenyen érintették ezek a károk, és nem akartak további pozíciókat veszíteni a világhatalmi sakktablán.

A változás Mihail Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülésével indult meg Afganisztánban is. Addigra már a Szovjetunió gazdaságilag és ideológiailag is a kimerülés szélére került. Gorbacsov észlelte ezeket a jeleket, és változtatott elődei politikáján, megkezdődött a peresztrojka és glasznosztj időszak a szovjet belpolitikában, valamint külpolitikája elősegítette a keleti blokk és a kétpólusú világ felbomlását. Gorbacsov feladta a Brezsnyev-doktrínát és a harmadik világban vállalt kötelezettségeit is. Afganisztánban a moszkvai vezetés leváltotta Babrak Karmalt a vezetői pozíciójából, és helyére Nadzsibullah Amint ültette, aki meghirdette az „afgán peresztrojkat” és a többpárt-rendszert.³¹ Ronald Reagan, majd George Bush is tárgyalásokat folytatott Gorbacsovval Kelet-Közép-Európa, illetve Ázsia helyzetéről. Gorbacsov 1987 decemberében az Egyesült Államokban bejelentette, hogy döntöttek a szovjet csapatok afganisztáni kivonásáról. Ezt az 1988 áprilisában Genfben – az ENSZ égisze alatt - az Amerikai Egyesült Államok, az Afgán Köztársaság és a Szovjetunió képviselői által aláírt szerződés szentesítette. Az egyezmény értelmében a szovjet haderő felét 1988 augusztusára ki kellett vonni az országból, és az utolsó

²⁷ Lásd bővebben: Sz. Bíró Zoltán [2004], 231-239. oldal

²⁸ Például: Dél-Jemen, Etiópia, Kuba, Lásd bővebben: Kende István, Szentés Tamás [1966]

²⁹ Sz. Bíró Zoltán [2004], 237. oldal

³⁰ u.o.:238-239. oldal

³¹ Katona Magda [2002], 16. oldal

harcoló egységnek 1989. február 15-ig el kellett hagynia az országot. A Szovjetunió betartotta a szerződésben foglaltakat, és csapatait heves gerillatámadások közepette kivonta a megadott időpontig Afganisztánból.³²

A Szovjetuniót a 9 éves megszállás alatt számos veszteség érte. Közel 14 ezer szovjet katona halt meg az évek során. „*Nyugati elemzők szerint közel 80 milliárd USD-be került nekik a háború*”.³³ Tehát a Szovjetunió amúgy is rossz pénzügyi helyzetét csak rontotta a megszállás. Amerikai szakértők a szovjetek afganisztáni kudarcának okát abban látták, hogy nem vették kellően figyelembe az iszlám hatását a térségben. Nem mérték fel a háború előtt a mindennapokat is meghatározó vallás és a szocialista ideológia összeférhetetlenségét. Ezenkívül negligálták a törzsek szerepét és az etnikai feszültségek mértékét az országban. A szovjet haderő nem volt felkészülve a gerillacsoportok, magánhadseregek támadásaira sem.³⁴

A Szovjetuniót a nyugati blokk országai elítélték tettéért, és aktív propagandát folytattak ellene. Gorbacsov azonban egy visszafordíthatatlan fordulatnak volt az aktív szereplője, az ő közreműködése is kellett a szovjet blokk megszűnéséhez. Az afgán háborúnak is szerepe volt abban, hogy a bipoláris nemzetközi rendszer bomlása elkezdődött, mivel a háború alatt felszínre törtek a szocialista blokk gazdasági, politikai hiányosságai. Ezenkívül a szovjet és a nemzetközi közvélemény is élesen bírálta a szovjet jelenlétet Afganisztánban.

1.2.2. A szovjet megszállás hatásai Afganisztánra

A szovjet megszállás egyik célja a szocialista ideológia exportja volt, amelynek a megvalósítása nem sikerült sem gazdasági, sem politikai értelemben. Az afgán társadalomban nem valósult meg klasszikus értelemben vett osztályharc, hiszen ennek más volt a struktúrája és berendezkedése, mint a kelet-európai országoknak. A népesség jelentős hányada nem urbanizálódott, nomád, időnként vándorló életmódot folytatott, törzsi keretek között. Tehát Afganisztánban nem volt meghatározó a munkásosztály, amelyre a szocialista vezetés bázisként támaszkodhatott volna.

Ezenkívül a háború sem segítette elő a vidéki, mezőgazdasággal foglalkozó emberek felemelkedését, mivel a termőföldjeiket művelhetetlenné tették, így ezek az emberek vagy migrációra kényszerültek, vagy a „fekete gazdaság” növekedését segítették elő.³⁵ Például a mudzsahed karavánok gyakran fegyvercsempészettel foglalkoztak, vagy a vidéken élő emberek a kábítószer-kereskedelemből éltek. Az afganisztáni vezetés többször próbálkozott a nomádok széttelepítésével, de ez csak eszkalálta a konfliktust a központi szervek és a vidéki lakosság között.

A britekhez hasonlóan a szovjeteknek sem sikerült megszilárdítani a központi hatalmat, és kiterjeszteni azt az ország teljes területére. Nem tudták a törzseket, nemzetiségeket a központi vezetés irányítása alá vonni, nem tudták kiépíteni a közigazgatási infrastruktúrát az országban, amely stabilizálhatta volna a belpolitikai helyzetet.

³² Zicherman István [2006], 192-197. oldal

³³ u.o.:197. oldal

³⁴ Deffence Intelligence Agency, 6-7. oldal

³⁵ A lakosság 40%-a, közel 10 millió ember kényszerült elhagyni lakóhelyét, Lásd bővebben: Katona Magda [2002], 129. oldal

Az antagonisztikus szuperhatalmi viszonyt jól reprezentálják azok az adatok, amelyek szerint az Amerikai Egyesült Államok több százmillió USD-vel támogatta a törzseket, a szovjet központi hatalommal szembeszálló magánhadseregeket.³⁶ Természetesen voltak pozitív hatásai is a keleti szuperhatalom jelenlétének. Például az 1980-as években korábban nem látott mértékű gát-, víztározó és öntözőrendszer építés volt tapasztalható az országban.³⁷

Afganisztán gazdasági helyzete is változott a szovjet megszállás során. A szovjetek a preindusztriális társadalomban ipari és technológiai fejlesztéseket hajtottak végre, amely elősegítette ugyan az ország iparosodását, de a mezőgazdasági beruházások elmaradtak. Az agrárium hagyományos szerkezetét konzerválták, ami az elaprózott kis földbirtok tulajdonlásában merült ki, tehát ezek nem voltak alkalmasak nagy mennyiségű, kereskedelmi célú termelésre. Ezekben a területeken a vidéki emberek gyakran máktermeléssel és ópiumkereskedelemmel foglalkoztak. Az 1979-es év előtt Afganisztánban 200-400 tonna ópiumot állítottak elő, míg 1999-re ez az érték 2000 tonnára emelkedett, amellyel a világban az első helyet foglalta el.³⁸

1. táblázat.

Afganisztán GDP adatai 1984-1990 között

	1984/ 85	1985/ 86	1986/ 87	1987/ 88	1988/ 89	1989/ 90
GDP 1978/79-es folyó áron (Mrd afgán afgáni)	150	150,4	154,9	139	127,5	124,7
%	1, 8	0,3	3	-10,3	-8,3	-2,2
Egy főre jutó GDP 1978/79-es folyó áron (afgán afgáni)	10446	10273	10275	9133	8221	7887
%	-0,1	-1,7	1	-12	-10	-4,1

Forrás: <http://pr.hec.gov.pk/Chapters/198-5.pdf>, 68. oldal

Afganisztánban 1984 és 1989 között a bruttó nemzeti össztermék alakulása kiszámíthatatlan volt. Az 1980-as évek közepén lassú növekedés jellemezte, majd az 1987-es évtől drasztikus csökkenés figyelhető meg, amely a Szovjetunió pozícióvesztésének, gazdasági gyengeségének a jele. A lakosság életszínvonala meglehetősen alacsony volt, hiszen 1984-ben körülbelül 160 USD jutott egy főre, míg ez az összeg 1990-re 155 USD-re csökkent.

A GDP összetételének szerkezete sem változott döntő mértékben a megszállás éveitől, 6,9%-os növekedés volt realizálható az ipari termelésben, és a mezőgazdaság súlya 6,1%-kal csökkent 5 év alatt. A kereskedelem részesedése a GDP összetételben ugyan kis mértékben, de szintén csökkenő tendenciát mutatott 1989-re.

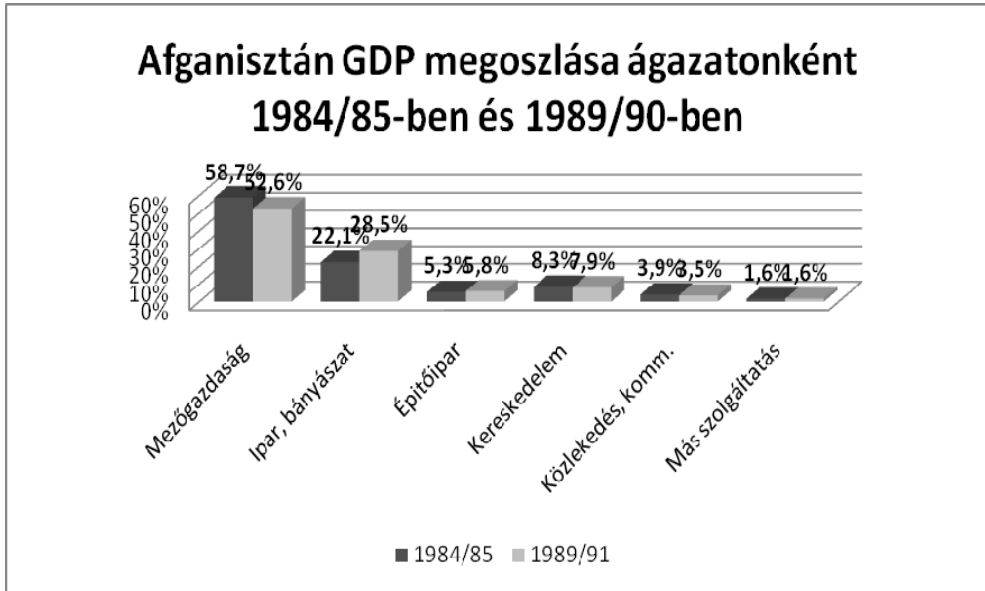
³⁶ Lásd bővebben: The Afghan economy, 14. oldal

³⁷ Katona Magda [2002], 113-115. oldal

³⁸ u.o.:129. oldal

2. ábra.

Afganisztán GDP megoszlása gazdasági ágazatonként az 1984/85-ös és az 1989/90-es évben 1984/85-ös és 1989/90-es évben

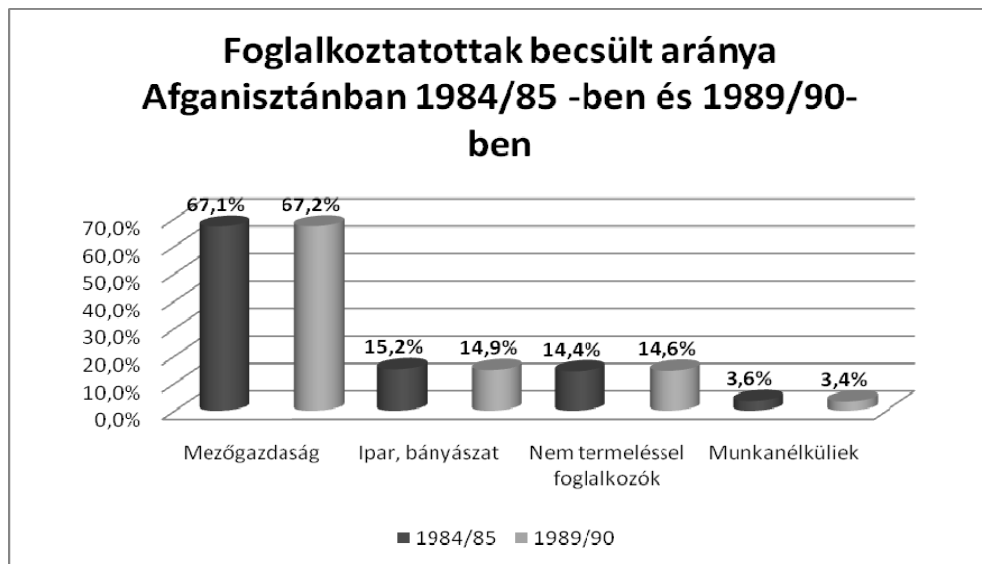

Forrás: <http://pr.hec.gov.pk/Chapters/198-5.pdf>, 67. oldal

Az 3. ábrán jól látszik, hogy a foglalkoztatottak aránya szinte semmit sem változott 5 év alatt. A lakosság döntő többsége 1989-ben még mindig mezőgazdasági termeléssel foglalkozott, sőt az iparban dolgozók aránya csökkent az évek során. Az afgán lakosság életszínvonala nagyon alacsony volt a megszállás kezdetekor, de ezen a helyzeten nem sikerült változtatni az 1989-es kivonulásig sem.

3. ábra.

Afganisztán lakosságának becsült foglalkoztatottsági megoszlása
1984/85-ben és 1989/90-ben

Forrás: <http://pr.hec.gov.pk/Chapters/198-5.pdf>, 71. oldal

Afganisztán külkereskedelmi mérlege folyamatosan deficitese volt a vizsgált 5 év alatt, amely során a legfőbb kereskedelmi partnere a Szovjetunió volt. Importban a szovjeteket a japánok, Nyugat-Németország, India, majd az Amerikai Egyesült Államok követte, míg az afgán export elsősorban a Szovjetunióba, Pakisztánba, Indiába, Nyugat-Németországba és az Egyesült Királyságba irányult.³⁹ A Szovjetunióból érkező afganisztáni importot késztermékek, műszaki berendezések, légi szállító eszközök, gáz, olaj, hús és gabona alkotta, míg Afganisztánból mezőgazdasági termékeket, gyümölcsöket, földgázt, gyapjút, gyapotot és szőnyeget exportáltak a szuperhatalom piacaira. Az afgán-szovjet bilaterális kereskedelmet nehéz számszerűsíteni, mivel barter ügyletek formájában jött létre.⁴⁰

A Szovjetunió hatalomátvétele után a központi vezetés a „kollektív önellátás” értelmében leállította a külföldi repülőgépjáratokat, ami megnehezítette a nyugati késztermékek eljuttatását Kabulba. Energiahiány miatt az ipari termelést központilag visszafogták, ami a feldolgozott termékek amúgy is alacsony arányát még inkább visszavetette. Összegezve elmondható, hogy a szocialista modell a gazdaságban sem teljesítette a korábban hozzáfűzött reményeket. Nem javított az afgán nép létkörülményein, nem tudta megvalósítani a szocialista ideológiában feltüntetett elképzeléseket.

³⁹ Lásd bővebben: The Afghan economy, 34-76. oldal

⁴⁰ Deffence Intelligence Agency, 6-7. oldal

A bipoláris világrend felbomlásával biztonsági vákuum keletkezett a Varsói Szerződés volt területén, illetve ehhez politikai, hatalmi vákuum társult a volt szovjet tagköztársaságokban. Afganisztán ismét hatalmi harcok színterévé vált, belháborúk voltak az országban, amelyből végül a tálib irányzat és mozgalom került ki győztesen. A tálibok a politizált iszlám követői, fundamentalista, az újításokat, modernizációt elvető nézeteket vallanak. Ezen radikális, szélsőséges szemléletmód, valamint az Al-Kaida terrorszervezettel való együttműködés vezetett el a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadáshoz.

1.3.1. Az Amerikai Egyesült Államok és szövetségeseinek megjelenése az országban

Az Amerikai Egyesült Államok a bipoláris világrend kialakulása után jelen volt Közép-Ázsia területén is. Pakisztán a mai napig, míg Irán egészen az 1979-es forradalomig az Egyesült Államok szövetségese volt, amely bázist jelentett az amerikaiaknak a hidegháború idején. A Szovjetunió 1979-es afganisztáni bevonulását követően pedig az USA pénzügyi és hadi felszerelésekkel támogatta az afgán ellenzéket, hogy gyengítse a másik nagyhatalom pozícióit az ország területén.⁴¹ A szovjet haderő 1989-es kivonása után az afgán belpolitika nem vált stabilá. Dezintegráció jellemezte az országot, a hadurak által vezetett népi, törzsi csapatok, valamint vallási alapon szerveződő alakulatok állandó harcot vívtak a központi hatalom megszerzéséért, polgárháború volt az országban.

Az 1990-es évek közepétől a szunnita tálib erők csapatai fokozatosan átvették az irányítást.⁴² Az Amerikai Egyesült Államok kezdetben támogatta a tálibok mozgalmát a hadurakkal szemben.⁴³ Később a tálib mozgalomra ráépült az Al-Kaida terrorszervezet, amely többször is csapást mért amerikai érdekeltségekre, aminek következményeként az Egyesült Államok beszüntette patronálási tevékenységét.⁴⁴

A bipoláris rendszer felbomlása után egyedüli szuperhatalommá, egyetlen katonai pólussá vált Amerikai Egyesült Államok a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások hatására döntött úgy, hogy - szövetségeseinek támogatását maga mögött tudva - offenzívát indít Afganisztán ellen. A terrortámadás következtében szemléletváltás következett be az amerikai külpolitikában, hiszen bebizonyosodott, hogy a politikailag, katonailag a világ egyetlen pólusaként kezelt szuperhatalom is sebezhető. Az Amerikai Egyesült Államok – az alakuló Bush-doktrína jegyében – igyekezett minél hamarabb válaszcsoportot mérni a terroristákra, de ehhez legitimációra volt szükség.⁴⁵ Az USA „koalíciós hegemon”, azaz nem egyeduralkodó, inkább primus inter pares. Végül az amerikai katonai válasz Frank Taylor NATO nagykövet 2001.

⁴¹ Évente több, mint 50 millió USD-vel. Lásd bővebben: The Afghan economy

⁴² Szunniták: Mohamed hitvallását követő iszlám vallási ág, amely a muzulmánok közel 85%-át magába tömöríti. Erősen kötődik a hagyományokhoz.

⁴³ Katona Magda [1997], 129. oldal

⁴⁴ Tálibok: Az 1990-es években mesterségesen, az Amerikai Egyesült Államok által a pastu vezető réteg egy részéből megszervezett mozgalom. Vallási fanatizmus jellemző rájuk és erős konzervatívizmus.

⁴⁵ A Bush-doktrína kimondja, hogy végzetes lehet bevárni egy esetleges támadást, azt meg kell előzni. A kiadott nyilatkozatokban a három „T” (*terrorism, tyrants-zsarnokok, technology*) került megjelölésre, mint fő veszélyforrás, amelyekkel szembeni fellépésként a megelőző csapás alkalmazását helyezték kilátásba.

október 2-ai, sokáig nyilvánosságra nem hozott jelentésén alapul, mivel ebben kimondatott az, hogy az Amerikai Egyesült Államokat egy külföldről megszervezett fegyveres támadás érte, és ez felhatalmazást adott a NATO-nak, hogy életbe léptesse alapokmányának 5. cikkelyét.⁴⁶ Azonban az amerikai válaszcsoport jogi kollízióhoz vezet a mai napig, hiszen csak részleges legitimitációja van. Az október 7-ei katonai fellépés NATO égisz alatti lebonyolítása maga után vonta volna az „out of area” művelet miatti jogi következményeket. A NATO alapokmánya ugyanis kimondja, hogy válaszcsoportot a szerződésben megjelölt földrajzi területen lehet végrehajtani, Afganisztán pedig nem a meghatározott térségen belül helyezkedik el (extraterritorialitás kérdése). Ezért Németország, Franciaország és Kanada ugyan a terroristámadás után rövid időn belül elítélte a cselekményt, és biztosította USA-t a támogatásáról, de az október 7-ei válaszcsoportnak nem voltak résztvevői.⁴⁷

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa szeptember 28-án hozott 1373-as számú határozatában szintén a terrorizmus elleni küzdelemre szólít fel, viszont ennek mértékét nem nevezik meg az okiratban, tehát ez sem szolgál jogi alapjaként a választámadásnak.⁴⁸ Az Amerikai Egyesült Államok koalíciós társával, Nagy-Britanniával 2001. október 7-én - miután Afganisztán megtagadta Bin Laden kiadatását - megkezdte az Operation Enduring Freedom - Tartós Szabadság Hadműveletet Afganisztánban.⁴⁹

2001 decemberében az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával létrehozták az International Security Assistance Force (ISAF) – Nemzetközi Biztonsági Támogató Erőt, amelynek feladata, hogy biztosítsa az átmeneti afgán kormány, majd utána a legitim kormányok működéséhez szükséges biztonsági, katonai, szociális infrastruktúrát. Az ISAF-ot minden NATO tagállam támogatta, és részt is vesz afganisztáni műveleteiben. A NATO 2003. augusztus 11-én vette át az ISAF vezetését.⁵⁰ A szövetséges csapatok megszállták Afganisztánt, de a terrororganizmet nem sikerült teljesen felszámolni, a vezetőit sem sikerült elfogni és felelősségre vonni tetteikért. Oszama Bin Laden likvidálására is csak 10 év után, 2011. májusában került sor.

A támadásnak és a háborúnak kezdetben nagy sikerei voltak. A tálibok erőit sikerült megfékezni és visszaszorítani, egyes létesítményeiket teljesen meg is szüntették. Úgy tűnt, hogy a Bush-doktrina terrorizmus elleni küzdelemről szóló passzusai beteljesülnek, és sikerül felszámolni az egyik terrorista gócpontot. De 2003-ban törés következett be az afganisztáni háborúban, mivel az iraki háború unilateralista döntés általi megindítása után Washington már nem helyezett akkora hangsúlyt erre a területre, mint korábban. Ennek következtében a tálibok mozgalma ismét erőre kapott 2005 körül, utánpótlásuk érkezett Pakisztánból. Afganisztánban az amerikaiak és szövetségeseik nem tudták addig lerakni a nyugati demokrácia alapjait, nem tudták kiépíteni a megfelelő belső biztonsági rendszert. Ennek egyik oka, hogy nem számoltak a lakosság fragmentáltságával, valamint a muszlim vallás mindenre kiterjedő befolyásával. Nem tudták feloldani a terroristámadás okaként is felsorolható problémákat, amelyek Rostoványi Zsolt könyvében is felsorolhatók: civilizációs, kulturális

⁴⁶ NATO, Az 5. cikkely alkalmazásának elfogadása

⁴⁷ The European Institution, 3. oldal

⁴⁸ Lásd bővebben: ENSZ Biztonsági Tanácsának 1373-as határozata

⁴⁹ Lásd bővebben: Ministry of Defence

⁵⁰ Lásd bővebben: NATO, ISAF

különbségek, gazdasági-szociális aszimmetriák, amerikai „kettős mérce” alkalmazása a fejlődő államokkal szemben, valamint a pszichológiai hatásokra való reagálás.⁵¹ Hozzájárult még ezekhez az okokhoz az is, hogy az amerikai katonáknak nem érkezett utánpótlásuk, nem kaptak csapaterősítést, ami legalább a biztonsági stabilitást fenn tudta volna tartani.

2008-ban az amerikai elnökválasztáson Barack Obama nyert, ezzel nemcsak új amerikai külpolitikai irány, hanem új afganisztáni politika indult el, amely napjainkban ölt tényleges formát. George W. Bush „hard power”-jét, Obama „soft power”-re váltotta már a kampánya során, és az amerikai politikát a multilateralizmus irányába próbálja elmozdítani.⁵² A paradigmaváltás és az iszlám világgal szembeni tolerancia Barack Obama West Point-i és kairói beszédeiben is megfogalmazódott.⁵³ Ezenkívül az amerikai elnök 2010 novemberi ázsiai látogatása során nem zárkózott el a terroristákkal való párbeszéd elől sem. Viszont Afganisztánnal kapcsolatban nem lehet ugyanilyen sikereket említeni, az ország nem képes önálló működésre. Barack Obama 2010-ben 30000 fős katonai erősítést küldött Afganisztánba, mivel a háború a szövetségesek és a tálibok, gerillacsoportok között eszkalálódott az utóbbi években.⁵⁴ Ennek ellenére 2010-ben az eddigieknél nagyobb katonai vesztesége volt az Afganisztánban állomásozó csapatoknak. Ráadásul Obamának kudarccal kellett elnöksége első felében szembesülnie, mivel az új parancsnok, McChrystal tábornok által kidolgozott, civileket, helyi lakosokat védő támadási módszerek nem jártak akkora sikerrel, mint azt korábban várták.⁵⁵ 2009-ben az amerikai költségvetés 23%-át tették ki a hadi kiadások. Továbbá a világ hadi kiadásainak több mint felét jelentik az amerikai költségek. 2001 és 2010 szeptembere között az afganisztáni háború az amerikai államnak közel 336 milliárd USD-be került.⁵⁶ Egy csapat egy éves afganisztáni állomásoztatása 500.000 és 1 millió USD közé tehető.⁵⁷ A háborúk tehát súlyosan megterhelik az Egyesült Államok költségvetését, ami a 2008-as világgazdasági válság hatását is felerősítette az országban. A hatalmas hadi kiadások és maga a háború ténye gyengítheti a dollár pozícióit, amelynek a jövőben súlyos következményei lehetnek.

Az Amerikai Egyesült Államoknak deklarált célja az volt, hogy felderítse és kiiktassa az Al-Kaida terrorista központokat Afganisztánban, elejét vegye a terrorizmus terjedésének. A demokrácia exportja is kiemelkedő helyet foglalt el a céljaik között, amelyet Henry Kissinger szavai is alátámasztanak: *”Az Egyesült Államok szerte a világon a demokratikus intézmények forrásának és letéteményesének tekinti magát, és egyre gyakrabban lép fel a külföldi államokban zajló választások tisztaságának őrzőjeként, sőt nem riad vissza gazdasági és más kényszerítő eszközök alkalmazásától sem, amennyiben elvárásait nem teljesítik.”*⁵⁸ Azonban a mostani katonai

⁵¹ Rostoványi Zsolt [2004], 255. oldal

⁵² Lásd bővebben: Fehér Ház hivatalos honlapja, Csapatkivonás Irakból

⁵³ Lásd bővebben: Obama elnök beszéde a West Point-i katonai akadémián az afganisztáni és pakisztáni stratégiáról, Kairói beszéd és annak elemzése: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=QFEOFT>, http://193.224.76.4/download/svki/Elemzesek/2009/SVKI_Elemzesek_2009_13.pdf,

⁵⁴ Fehér Ház hivatalos honlapja, Obama elnök West Point-i beszéde

⁵⁵ Vadász Márk: A Mustarak-hadművelet és ami mögötte van,

⁵⁶ Congressional Research Service

⁵⁷ Reuters

⁵⁸ Henry Kissinger [2002], 9. oldal

beavatkozás mögött más összefüggések is állhatnak. Az egyik ilyen ok a Pakisztán mellett lévő polgárháborús övezet megszüntetése, amely befolyással bír Pakisztán nemzetbiztonságára is. Másik ok az, hogy a „bukott államként” kezelt Iránnal határos területen szövetségi erők állomásoznak, ami elősegítheti a kommunikációt az iráni rezsimmel. Az Egyesült Államok emellett geostratégiai szerephez is jutott, mivel Afganisztánon keresztül megy a türkmén földgáz és a kazah kőolajat a pakisztáni Karacsi kikötőjébe vezető csővezeték. Ez a legrövidebb útja a nyersanyagok szállításának Irán kikerülésével, tehát mindenképpen fontos volt a terület ellenőrzés alá vonása.

1.3.2. Az amerikai hatások Afganisztánban

Csizmadia Sándor szavaival élve „...az USA biztosítja az egypólusú stabilitást, amelyet a kétpólusú stabilitástól eltérően a felelős aktor magatartása jóval inkább meghatároz, mint a nemzetközi rendszer struktúrája.”⁵⁹ Tehát a posztbipoláris világrendben az Amerikai Egyesült Államok egyedüli szuperhatalomként globális felelőséggel tartozik tettei következményeikért. Az Afganisztán ellen megindított háború már nemcsak modern, de posztmodern elemeket is tartalmaz, amelyek még globálisabbá, még komplexebbé teszik a háború kérdését, és elgondolkodtatnak, vajon ilyen fejlett technológiai és egyéb eszközökkel miért nem lehet elérni tartós eredményt a jóval elmaradottabb, prekapitalista, premodern társadalommal rendelkező országban. A „peace building” folyamatok eddig nem teljesítették be a hozzájuk fűzött reményeket.

2001 decemberében a Bonnban tartott konferencia záróokmányában ideiglenes afgán kormányzó testületet neveztek ki Hamid Karzai vezetésével, valamint előírnyozták Afganisztán demokratizálási folyamatát és intézményi rehabilitációját.⁶⁰ Azonban a demokratizálásnak 2010. október végéig nem sok eredményét lehet felmutatni az országban. Egyik sikernek mondható, hogy már két alkalommal tartottak érvényes demokratikus választásokat Afganisztánban, bár kisebb-nagyobb politikai visszaélésekkel. Tehát az afgán vezetés rendelkezik a népi legitimitációval. Ennek ellenére a főváros területétől távolodva, vidéken a központi közigazgatás kiépítése nem valósult meg, a választások eredményei a helyi törzsi, etnikai dominanciát tükrözik. Tehát az afgán lakosságnál még mindig markáns szerepet tölt be a lokális, premodern társadalmi berendezkedési forma. Ez annak tudható be, hogy a lakosok féltik az amúgy is csekély megélhetési lehetőségüket, ami a helyi hadurak, törzsi vezetők befolyásától függ. A harcok következtében több millió belső és külső migráns van az országban, legtöbbször Pakisztánba menekült a 2001 utáni katonai akció következményeként, vagy az ország északabbi területeire, ahol nagyobb a közbiztonság, és a tálib, valamint a hadúri mozgalmak is háttérbe szorultak.

2007-es adatok alapján az afgán lakosság 42%-a él a szegénységi küszöb alatt, amely a heti 14 USD-s összeget jelenti, valamint 45%-a éheznek.⁶¹ A lakosság iskoláztatottsága alacsony. Az írástudók száma Afganisztánban 2009-ben a népesség

⁵⁹ Csizmadia Sándor [2002]. 3. oldal

⁶⁰ Katona Magda [2006]

⁶¹ Brookings, Afghanistan index, 33. oldal

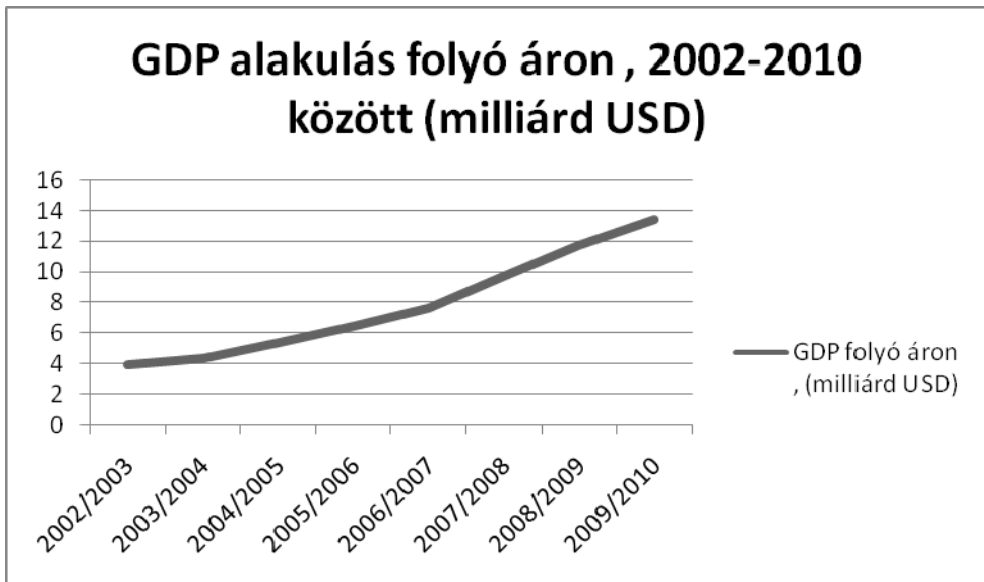
28%-át tette ki, ez a férfiak 36%-át, míg a nők 18%-át jelenti.⁶² Ugyan 2001 óta a nők és a férfiak iskolázottsági aránya növekvő tendenciát mutat, a nők mégis hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Ez az iszlám vallásnak, a régi rendszertől való félelemnek, valamint az oktatási infrastruktúra hiányosságainak tudható be. Vidéken a lakosság fenyegetve érzi magát a táliboktól, és ezért nem merik elküldeni lányukat az iskolába, hiszen ha újfent hatalomra kerülnének a tálibok, akkor a saria alapján megbüntethetik a családot.

Afganisztánban a korrupció hatalmas méreteket ölt. Az International Transparency 2009-es jelentése alapján Afganisztán az országok rangsorában az utolsó helyek egyikét tölti be, 180 ország közül a 179. helyen áll. Az országba külföldről érkező segélyszállítmányok a nagymértékű korrupció miatt gyakran nem jutnak el a céljukhoz.⁶³ Az anyagi támogatások egy része elvész a küldő állam által delegált központi irányítású és civil szervezetek között.

A makroökonómiai mutató alapján Afganisztán gazdasága növekedésnek indult 2001 után. Folyamatos gazdasági fellendülés jellemzi, még a világgazdasági válság kirobbanása után is. A gazdaság mindegyik ágazatában fejlődés prognosztizálható, ami az egész gazdaság növekedését eredményezi.⁶⁴

4. ábra.

*Afganisztán GDP alakulása folyó áron 2002-2010 között
(2010-es adat becslésen alapul)*

Forrás: Brookings, Afghanistan index, 28. oldal

⁶² u.o 33. oldal

⁶³ Lásd bővebben: International Transparency

⁶⁴ Brookings, Afghanistan index, 28. oldal

Afganisztán elsősorban kereskedelmi partnere Pakisztán, majd az USA és India következik a sorban. Afganisztán elsősorban mezőgazdasági termékeket exportál, míg importját késztermékek, élelmiszer, műszaki berendezések, energiahordozók alkotják. Az afgán GDP-t 2009-ben a 31%-os agrár, 26%-os ipari, 43%-os szolgáltatási szektor részarány alkotta. Jól látszik, hogy a mezőgazdaságnak még mindig meghatározó szerepe van az afgánok életében, ugyanis a vidéki lakosságnak ez az egyetlen létfenntartási módja. A vidéki termelők megélhetésének jelentős részét a máktermesztésből származó kábítószer-kereskedelem adja. Az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek nem sikerült visszaszorítania az ópium előállítását, amelyben Afganisztán a világ vezető helyét foglalja el. A szövetségesek között ugyanis nincs egyetértés abban, hogyan is kellene felszámolni a kábítószer-kereskedelmet.⁶⁵ Afganisztánban az ország déli vidékein, a legszegényebb területeken van komoly hagyománya a máktermesztésnek. Ezeken a területeken a hadurak és a magánhadseregek uralják a mindennapokat, a drogkereskedelemből származó bevételt fegyverkezési célokra költik hatalmuk stabilitása érdekében. A mák termesztése az utóbbi években csökkenésnek indult, mivel kisebb területen vetik a növényt, ennek ellenére 2009-ben 2,8 milliárd USD folyt be ópiumkereskedelemből Afganisztánba.⁶⁶

5. ábra.

Az afganisztáni máktermesztés tartományi szinten 2009-ben

Forrás: <http://www.uspolicyinabigworld.com/2010/01/15/the-churchill-counter-narcotics-strategy-for-afghanistan/>

⁶⁵ Az USA a mák gyógyászati célú felvásárlását részesíti előnyben, míg egyes szövetségesek a mákföldek felévetését tekintik optimális megoldásnak.

⁶⁶ Lásd bővebben: UN, World Drug Report 2010

Összegezve elmondható, hogy Afganisztánban a szövetségesek jelenlétével javult ugyan a helyzet, de nem stabilizálódott az ország sem politikai, sem gazdasági, sem kulturális, se szociális téren, de biztonsági szempontból sem. Törekény az a struktúra, amit létrehoztak a békeépítési folyamat során, mivel nem voltak és nem is lettek megteremtve a kellő feltételek ennek kiépítéséhez. A leginkább hiányzó tényező a lakosság támogatottsága, a népesség megnyerése. Nem sikerült feloldani azt a kulturális különbséget, amely a nyugati és az iszlám világ között fennáll. Huntington kultúrák közötti harcról szóló elmélete beigazolódni látszik, hiszen az eredmények elmaradtak, a két kultúrkör küzd egymással, és egyelőre a muszlim világ áll nyerésre, mivel a nyugati típusú modell jelenlegi fajtája, úgy tűnik, nem alkalmas a meghonosításra a közép-keleti országokban.

2. Összegzés, következtetések, kitekintés

2.1. Azonosságok

Az Afganisztánt megszálló nagyhatalmak mindegyike korának meghatározó aktora volt. Afganisztán stratégiai fontosságát jelzi, hogy mind a multipoláris, mind a bipoláris, mind a formálódó új világrendben mindegyikük befolyást akart szerezni az országban, mivel a Közel- és Közép-Keleti hatalmi pozícióik megtartásának, megszilárdításának egyik tényezőjeként tartották számon ezt a területet. Mindhárom nagyhatalom extrovertált külpolitikával rendelkezett, offenzív külpolitikát folytatott.

Mindegyik hatalom afganisztáni jelenlétére jellemző, hogy az országban továbbra is gerillaháborúk, polgárháborúk folytak. A megszállóknak nem sikerült Afganisztán egész területét fennhatóságuk alá vonni, leszerelni a fegyveres magánhadseregeket, amelyek mögött a helyi törzsek, hadurak állnak. Ehhez az is hozzátartozik, hogy a központi közigazgatás nem stabilizálódott az ország egész területén, és nem valósult meg a megfelelő közigazgatási infrastruktúra kiépítése sem.

Afganisztáni jelenlét során mindegyik nagyhatalom igyekezett egy hatalmi csoportot olyan vezetői pozícióba juttatni, akik a megszálló ország érdekeit képviselték. Így volt ez a briteknél Szudzsa sahhal, a szovjeteknél Babrak Karmallal, Amin Nadzsibullahal vagy az amerikaiaknál Hamid Karzaival is.

Szintén mindegyik katonai inváziót nehezítette az, hogy külső hatalmak támogatást, segítséget nyújtanak a felkelőknek, a polgárháborút fenntartó csoportoknak. A brit jelenlét alatt az Orosz Birodalom állt a központi hatalmat gyengítő milíciák mögött. A szovjet megszállás alatt amerikai, kínai, szaúdi, pakisztáni pártfogásban részesültek a törzsek, hadurak anyagi, eszközi és kiképzési támogatás formájában.⁶⁷ Amerika és szövetségeseinek 2001 óta tartó jelenléte ellen legfőképp tálib fundamentalisták lépnek fel pakisztáni, szaúdi segítséggel.⁶⁸

Mindegyik megszálló nagyhatalom súlyos katonai és anyagi veszteségeket szenvedett otttartózkodásának ideje alatt. A 19-20. századi brit veszteségekről nincs pontos számadat, de leírások alapján jelentős emberáldozatokat követeltek a háborúk, a

⁶⁷ Halász György [1980], 142-146. oldal

⁶⁸ Katona Magda [2005], 16. oldal, A szaúdi támogatás pedig Bin Laden ottani származásával kapcsolható össze.

szovjeteknek körülbelül 14 ezer katonai áldozatba és 80 milliárd USD-ba, míg az amerikaiaknak eddig 336 milliárd USD-ba és 1348 katona életébe került a háború.⁶⁹

A megszállások alkalmával nem sikerült egyik nagyhatalomnak se elterjeszteni és megszilárdítani politikai berendezkedését egész Afganisztán területén. A britek nem tudták gyarmati sorba vetni az országot, a szovjetek nem tudták exportálni az egész országra kiterjedően a szocialista ideológiában szereplő állami berendezkedést, és jelen helyzet szerint a nyugati típusú demokrácia exportja is akadozik az iszlám államban.

Mindhárom megszálló presztízsét negatívan érintette az afganisztáni tartózkodás. A briteket elítélték a gyarmattartó szerepük és hódító törekvéseik miatt. A szovjetek bevonulását és megszállását elítélte a nyugati és részlegesen a keleti-blokk közvéleménye is, és az agresszor fogalmával azonosította a Szovjetuniót. Az amerikaiak pedig a velük szövetséges hatalmak támogatását ugyan maguk mögött tudják, de nincs teljes legitimitációja a válaszcsepárnak, ami több nemzetközi jogi kérdést is felvet. A jelenlegi háború legitimitációja még nem lezárt.

Mindhárom nagyhatalom esetében elmondható: az afganisztáni háborúik következményei túlmutattak az egyes országok határain, világméretűek. A britek esetében szükség volt a vesztes afganisztáni háborúkra ahhoz, hogy a brit gyarmatbirodalom bomlásnak induljon. Ugyanez szintén hatással volt a szovjet blokk bomlására is. Jelenleg is tart a világrend módosulása. A posztbipoláris világrend még nem alakult ki véglegesen, az Egyesült Államok hegemon szerepe megkérdőjeleződött.

Mindhárom ország intervenciójának háttere és jellege a nemzetközi politika elmélet realista iskoláját látszik igazolni. Tehát a korok nagyhatalmait kézzel fogható érdekük irányította az invázió során. Ezt offenzív realizmusnak nevezik, mivel a nagyhatalmak saját javukra meg akarták változtatni a világrendet. A liberális iskola tanai alapjaként szolgáló nemzetközi szervezetek nem bírnak akkora hatalmi befolyással, mint azt az ideológia feltételezi, hiszen az ENSZ Biztonsági Tanácsában az egymással szemben álló hatalmi érdekek akadályozzák a működést, vagy a NATO esetében is többnyire hiányzik a szükséges konszenzus.

2.2. Különbségek

Mindhárom nagyhatalom afganisztáni jelenlétekor különböző volt a világ hatalmi berendezkedése. A brit gyarmatbirodalom esetében multipoláris, diffúz volt a világ, a szovjet megszállás idejében bipoláris világrend volt, jelenleg pedig katonai-, politikai nézőpontból unipoláris, hierarchikus a világ az Egyesült Államok vezetésével.

A Brit Birodalom a XIX. században, illetve a XX. század elején egyedül, szövetségesek nélkül volt jelen az országban. Természetesen gyarmatbirodalmának katonái harcoltak az oldalán. A Szovjetunió részéről orosz és más tagállamok katonái vettek részt a háborúban. Itt a nem brit és nem orosz nemzetiségű katonáknak, illetve országaiknak nem volt választási lehetőségük, mivel a központi irányítás döntötte el, hogy ki vesz részt a háborúban. Ezzel szemben 2001-től amerikai, brit és szövetséges csapatok harcolnak Afganisztánban, de a szövetségesek eldönthették, hogy részt kívánnak-e venni a műveletekben. Az Amerikai Egyesült Államok nem

⁶⁹ Lásd bővebben: Az afganisztáni háború halálos áldozatainak száma

dönthetett unilateralista módon más államok részvételéről, és annak mértékéről, legfeljebb befolyásolhatta azokat.

Különböznek az adott időszakok aktorai is. A britek a vesztfáliai világrenden alapuló birodalmi keretben léptek fel Afganisztán ellen. A Szovjetunió esetében már kissé módosul a kép, mivel föderatív berendezkedésű, központi irányítású nagyhatalom egységei állomásoztak Afganisztán területén 9 évig. Jelenleg pedig a posztvesztfáliai világrendben nemcsak nemzetállamok, hanem állami- és nem állami szereplők, például nemzetközi szervezetek is részt vesznek a békefolyamatban.

A britek és szovjetek esetében döntően állami szereplők, részben szub-nacionális aktorok, törzsi- vallási vezetők, hadurak álltak egymással szemben, míg a jelenleg is zajló háborúban egy új, nem állami szereplő jelent meg a terroristák személyében.

A szovjet és az amerikai megszállás hatására országon belüli és határokon túlnyúló migrációs folyamatok indultak el. Az országon belül főleg északra, míg országhatárokon kívülre a legnagyobb számban Pakisztánba érkeztek, de szövetségi államok is befogadnak menekülteket. Például Magyarországon is működnek olyan létesítmények, ahol afgán menekültek tartózkodnak.

2.3. Konklúzió, kitekintés

A jelenlegi háború és a korábban Afganisztán ellen folytatott háborúk között nagyon sok közös vonás található. Ezek figyelembevételével az mondható, hogy ezt a háborút sem lehet megnyerni, mivel olyan terheket tesz egy ország - jelen esetben az Amerikai Egyesült Államok – vállára, amelyet egy szuperhatalom sem tud elviselni. Ráadásul a világgazdasági környezet is az USA ellen dolgozik az utóbbi években. Gyengíti még az amerikaiak pozícióit az is, hogy egy olyan nem állami szereplővel állnak szemben a terrorizmus „személyében”, amiről nem lehet tudni, hogy milyen lépéseket tervez a jövőben, éppen hol és mikor jelenik meg, valamint nem ismeretesek és nem kezelhetőek érdekeik sem. A kiszámíthatóság hiánya nagy kockázati tényező, amely nem segíti elő az amerikaiak szemszögéből a háború pozitív kimenetelét.

Mivel a terrorista szervezetek forrásait nem lehet 100%-osan felszámolni, és a terroristák számát sem lehet pontosan meghatározni a „szunnyadó” sejtek miatt, így csak egy dologra lehet koncentrálni. Ez pedig nem más, mint egy stabil, egyben demokratikus központi hatalom kiépítése Afganisztánban, amely képes az egész országra kiterjedően kormányozni, vissza tudja szorítani a térségi hadurak hatalmát, alternatívát tud kínálni a lakosoknak megélhetésük biztosítása szempontjából. Ennek a központi hatalomnak nem biztos, hogy pontosan a Nyugaton megszilárdult demokrácia jegyeit kell tükröznie, hiszen Afganisztán egy mélyen vallásos iszlám ország, ennek minden társadalmi, politikai, kulturális hatásával a mindennapi életben is. Tehát egy olyan állami berendezkedést kell az amerikaiaknak és szövetségeseiknek kialakítani, amit a lakosok döntő többsége legitimnek tart, és magáénak érez. Ha ezt sikerül elérniük, akkor sikerül megnyerniük a háborút is, és győztesen távozhatnak a térségből. A központi hatalom kiépítése nélkül pusztán katonai erővel nem megnyerhető a háború, mivel óriási anyagi- és humán tőkét őröl fel. Biztosítani kell a jelenleg regnáló demokratikusan megválasztott afgán kormány hátterét, hogy érdemi intézkedéseket tudjon hozni.

A nagy kérdés, hogy milyen politikai berendezkedés lenne a legoptimálisabb az iszlám vallású országnak? A teoretikusok különböző nézeteket vallanak ezen a területen. Rostoványi Zsolt *Az iszlám világ és a Nyugat* című könyvének egyik tanulmánya erről szól. Az univerzalista és a partikularista nézetek is szemben állnak egymással. A partikularista nézőpontot képviselők azt állítják, hogy az iszlámban is fellelhetők a demokrácia sajátosságai, szerintük belülről elindult már egy demokratizálódási folyamat. E nézet követői szerint veszélyes a kívülről jövő demokratizálás, tehát a jelenlegi amerikai demokrácia export sem megfelelő. Az univerzalista nézetek alapján viszont a demokrácia egyetemes érték, tehát bárhol működnie kellene, és nincs nyugati- vagy nem nyugati demokrácia.⁷⁰ A nézet követői szükségesnek vallják a demokrácia exportot. A demokrácia-értelmezésnek több fajtája is él a nyugati és muszlim elemzők körében.

Nyugaton hajlamosak még egyes szakértők is azt állítani, hogy az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetetlenek, tehát az iszlám vallású országokban csakis autokratikus állami berendezkedés jöhet létre. Huntington szerint az iszlám és a demokrácia össze is egyeztethető, meg nem is. Murtadá Mutahhari szerint az iszlám vallású országok számára a nem teokratikus, iszlám köztársasági forma a legideálisabb, amely demokratikus választásokon alapulna. Nézetei szerint az iszlám magában hordozza a demokrácia sajátosságait, és az iszlám demokrácia felfogás különbözik a nyugatitól. Ali Sariati hasonló nézeteket vall, mint Mutahhari, szerinte is hordoz magában az iszlám demokratikus elemeket, tehát nem zárja ki a demokratikus állami berendezkedést. Madvdúdi már árnyaltabban látja a demokrácia és az iszlám viszonyát. Ő „teodemokráciának” nevezte, amelyben az egész nép szuverenitása valósul meg.⁷¹ A fenn felsorakoztatott nézetek alapján még az iszlám világ képviselői sem tudnak megegyezni egy egységes irányvonalban, amelyet követnie kellene ezeknek az országoknak, hogy stabilállá váljon a politikai struktúrájuk.

Brit szakértők szerint az amerikaiak ugyanazokat a hibákat követték el a mostani háborúban, mint ők 150 évvel korábban. Véleményük szerint a törzsi vezetőket – főleg a határ menti régiókban - kell megnyernie a központi és amerikai vezetésnek ahhoz, hogy az ország működőképes legyen. Ehhez pedig „kemény valutára” van szükség, amely támogatások, segélyek formájában érkezik a törzsekhez jobb megélhetést kínálva nekik.⁷² A jövőben a szövetségesek visszalépését fogja várhatóan előtérbe helyezni a küldő országok belső morálja, mivel egyre több államban kezdi a lakosság elítélni a háborút, és a kormányok hosszú távon nem akarnak a választópolgárok akaratával ellentétes döntéseket hozni. Ez a tendencia az Egyesült Államokban is megfigyelhető, egyre több amerikai ellenzi a háborút, amely nehéz döntések elé állítja a politikusokat.

Másrésről az amerikai siker malmára hajthatja a vizet a civil szervezetek jelenléte az országban, hiszen ők számos olyan feladatot el tudnak látni, amelyekkel a korábbi megszállások idején senki sem foglalkozott. Ugyanilyen tényező lehet az, ha olyan embereket képeznek, alkalmaznak az Egyesült Államokban és más államokban, akik szakértői az iszlám vallásnak, megértik azt, és nem nyugati szemmel

⁷⁰ Rostoványi Zsolt [2004]. 345. oldal

⁷¹ u.o.: 326. oldal

⁷² A britek afganisztáni bölcsességei

tekintenek az iszlám berendezkedésű országokra. Hiszen jelenleg is több iszlám értelmezési mód létezik. Az egyik ilyen új értelmezés a Dalai Láma budapesti látogatásán hangzott el, amely szerint az iszlám dzsihad nem a tényleges háborút és az iszlám terjesztését jelenti, hanem az iszlám vallást követő személyek belső harcát önmaguk negatív énje ellen. Ez a kijelentés azt is sugallja, hogy nemcsak a nyugati világnak kellene változtatni az iszlámmal szembeni előítéletein, hanem a muszlim embereknek is meg kellene próbálni pozitívan viszonyulni a Nyugathoz. Jelenleg a világban zajló változások és tendenciák nem az Egyesült Államok sikereit támogatják, de a háború még nem ért véget, kimenetele még nincs eldöntve.

Irodalomjegyzék

- Egedy Gergely, Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó, Budapest, 2007
- Halász György: Afganisztán gyújtópontban, Kossuth Kiadó, Budapest, 1980,
- Katona Magda: Soknemzetiségű Afganisztán, BIRÓ family Kiadó, Budapest, 2002,
- Henry Kissinger: Diplomácia, Panem Könyvkiadó, Budapest, 2008,
- Henry Kissinger: Korszakszűrés az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései, Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 2002,
- Zicherman István: Az afgán háború, Anno Kiadó, Budapest 2006,
- Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a nyugat, Corvina Kiadó, Budapest 2004,
- Kende István, Szentes Tamás: Fejlődő országok nem kapitalista útja, Kossuth Kiadó, Budapest, 1966
- Wagner Péter: A „bukott államiság” és Afganisztán in: Márton Péter (szerk.): Államok és államkudarcok a globalizálódó világban, Teleki László Intézet, 2006, 344-361 oldal
- Katona Magda: A közép-ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez, Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 1997,
- Csáky György - Farkas Péter (szerk.): A globalizáció és hatása – európai válaszok Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, Galló Béla: A globalizáció világrendje – nemzetközi politikai viszonyok az ezredfordulón
- Proletárdiktatúrák a polgári demokráciákban 1989-1992: MTA Társadalomkutatási Központ, Budapest, 2004, Sz. Bíró Zoltán: Afganisztán szovjet megszállása és a szovjetunióbeli politikai átalakulás külpolitikai környezete,
- Katona Magda: Afganisztán Bonn után és London előtt, Új Honvédségi Szemle, Budapest, 2006/12
- Rostoványi Zsolt: A civilizáció globalizálódása, vagy a globalizáció (de)civilizálódása? Magyar Tudomány 2002.6.szám,
- Csizmadia Sándor: Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban, Magyar Tudomány 2002.6.szám
- Katona Magda: A terrorizmus elleni küzdelem új kihívásai Afganisztánban, Budapest, Hadtudományi Doktori Iskola, 2005:
<http://www.zmne.hu/dokisk/hadtud/Katona2.pdf> , Letöltés időpontja: 2010. okt.15.
- Deffence Intelligence Agency:
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/us4.pdf>, Letöltés időpontja: 2010. október 16.

- History of Afghanistan1:
<http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?historyid=ad09>,
Letöltés időpontja: 2010. október 7.
- History of Afghanistan2:
<http://ia331427.us.archive.org/2/items/historyofafghani031122mbp/historyofafghani031122mbp.pdf>, Letöltés időpontja: 2010. október 7.
- Durand-szerződés szövege: <http://www.deepdishtv.org/News/Default.aspx?id=115>,
Letöltés időpontja: 2010. október 7.
- The Afghan economy: <http://pr.hec.gov.pk/Chapters/198-5.pdf>, Letöltés időpontja:
2010. október 16.
- Obama elnök beszéde a West Point-i katonai akadémián az afganisztáni és pakisztáni stratégiáról: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=QFEOFT>,
Letöltés időpontja: 2010. október 22.
- ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések, Kairói beszéd és annak elemzése:
http://193.224.76.4/download/svki/Elemzesek/2009/SVKI_Elemzesek_2009_13.pdf,
Letöltés időpontja: 2010. október 22.
- Fehér Ház hivatalos honlapja: Obama elnök West Point-i beszéde:
<http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/091201-obama-afghanistan-speech-hungarian.pdf>, Letöltés időpontja: 2010. október 22.
- Fehér Ház hivatalos honlapja, Amerikai külpolitika:
<http://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy>, Letöltés időpontja: 2010. okt.22.
- Vadász Márk: A Mustarak-hadművelet és ami mögötte van,
http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1284499769_vadasz_mark_mustarak_-_biztonsagpolitika.hu.pdf, Letöltés időpontja: 2010. október 14.
- Congressional Research Service: <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf>,
Letöltés időpontja: 2010. október 22.
- Reuters: <http://www.reuters.com/article/idUSTRE66F21Q20100716>, Letöltés
időpontja: 2010. október 22.
- Brookings, Afghanistan Index:
<http://www.brookings.edu/~media/Files/Programs/FP/afghanistan%20index/index20100920.pdf>, Letöltés időpontja: 2010. október 5.
- ENSZ, World Drog Report 2010, <http://icasualties.org/OEF/ByYear.aspx>, Letöltés
időpontja: 2010. október 5.
- International Transparency: <http://www.suite101.com/content/transparency-internationals-global-corruption-report-2010-a274220>, Letöltés időpontja: 2010.
október 5.
- NATO, Az 5. cikkely alkalmazásának jóváhagyása:
<http://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm>, Letöltés időpontja: 2010.
október 17.
- The European Institution, NATO 5. cikkelye: A katonai és politikai koalíció feltételei: <http://www.europeaninstitute.org/Fall-2001/natos-article-5-the-conditions-for-a-military-and-a-political-coalition.html>, 2010. október 17.
- ENSZ Biztonsági Tanácsának 1373-as határozata:
<http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7158.doc.htm>, Letöltés időpontja: 2010.
október 17.

- Ministry of Defence:
<http://www.mod.uk/DefenceInternet/FactSheets/OperationsInAfghanistanChronologyOfEventsSeptember2001December2002.htm>, Letöltés időpontja: 2010. okt. 17.
- NATO, ISAF: <http://www.isaf.nato.int/>, Letöltés időpontja: 2010. október 17.
- Az afganisztáni háború halálos áldozatainak száma:
<http://icasualties.org/OEF/ByYear.aspx>, Letöltés időpontja: 2010. október 30.
- A birodalom harcának okai: <http://www.deepdishtv.org/News/Default.aspx?id=115>,
Letöltés időpontja: 2010. október 16.
- A britek afganisztáni bölcsességei: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/09/23/AR2009092303680.html>, Letöltés időpontja: 2010. október 30.
- Az afganisztáni máktermesztés tartományi szinten 2009-ben : US Policy in a Big World: <http://www.uspolicyinabigworld.com/2010/01/15/the-churchill-counternarcotics-strategy-for-afghanistan/>, Letöltés időpontja: 2010. október 5.

SZTRUNGA ERZSÉBET¹

Légiforgalmi útvonaltervezés az Egységes Európai Légtérben

En-route airspace design in the Single European Sky

The European airspace is fragmented. As a result of the increasing air traffic the utilization of capacity meets with difficulties. This denotes redundant encumbrance for air traffic from the point of view of economic, environmental protection and air traffic control. Due to fragmentation and fullness of airspace most of the flight are't flying on the shortest route. Therefore there is a need for deployment of a single european sky, where flight could fly with optimal route-profile. Within the single sky the the air traffic control will be achieved at Functonal Airspace Block level. The flight will fly in Free Route Airspaces with the shortest route which will improve the flight-efficiency. There are a number of positive examples where the deployment of new concepts at local level shows clear benefits. Free Route initiatives will continue to evolve in the coming years with further projects in Finland, Norway, MUAC, Serbia, and in the winter of 2013-2014 in Hungary as well.

Az európai légiközlekedési útvonalhálózat és légiforgalmi irányítás teljesítőképességének felső határa felé közelít. Így az Európai Parlament felkérte az Európai Tanácsot olyan politikai döntés létrehozására, amellyel kialakítható az egységes piac felett egy egységes légtér („single sky over a single market”), amellyel biztosítható az európai légtér optimális használata. Az Egységes Európai Légtér létrejöttével megteremtődnek a költséghatékony és a forgalmi igényekhez igazodó légtérhasználat feltételei. Hatékonyabbá válik a forgalom irányítása, mely jobb kapacitás kihasználtságot, kevesebb késést, rövidebb útvonalakat, alacsonyabb költséget és környezetszennyezést eredményez. Az optimális működést nem fogják akadályozni az országok közti határok, így egyenesebbé válnak az útvonalak, ezáltal csökken az útvonal-többlet. A közvetlen útvonalak rövidebb repülési időt eredményeznek, így a légitársaságok kevesebb üzemanyag-felhasználással tudnak repülni, mely hozzájárul a repülés gazdaságosabbá válásához. Az Európai Unió Egységes Európai Égbolt programjának legfontosabb célkitűzése a forgalmi igényekhez igazodó és költséghatékony légtérhasználat, azaz a növekvő légiforgalom biztonságos kezelését biztosító korszerűsített útvonal-szerkezet megvalósítása.

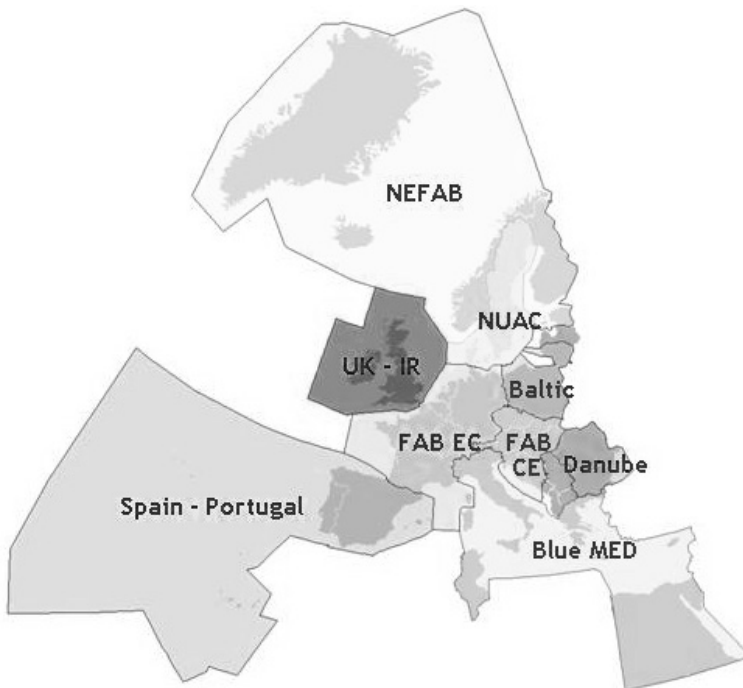
A légiközlekedés egyik elsődleges szempontja az optimális útvonalak kialakítására való törekvés. Az ettől való eltérés a repülési idő, ezáltal az üzemanyag-felhasználás (és így a környezetterhelés), valamint más repülési költségek növekedésével jár. Európában a légiforgalmi irányítást a szuverenitás jellemzi. A légtér széttagolása, valamint zsúfoltsága következtében a nemzetközi repülések során a járatok nem a legrövidebb útvonalon közlekednek, az útvonalak hosszabbak a kellenél, ezért szükségessé vált egy olyan egységes légiforgalmi irányítás kialakítása, melyben a

¹ ELTE PPK, oktató, email: sztrunga@caesar.elte.hu

légijárművek a legrövidebb útvonalon, optimális útvonalprofilal közlekednek (Európai Parlament és Tanács 549/2004/EK Rendelete). Ennek kivitelezésére nemzetközi egyezményrel létrejött az Egységes Európai Égbolt tervezet.

Az Egységes Európai Égbolt magában foglalja a páneurópai útvonalhálózatok, az útvonalkezelési és légiforgalmi-irányítási rendszerek összességét, amelyek kizárólag a biztonsági, hatékonysági és műszaki megfontolásokon alapulnak, és az összes légtérfelhasználó érdekét szolgálják. A kezdeményezés eredményeként 9 darab Funkcionális Légtérblokkot (FAB – Functional Airspace Blocks)² alakítanak ki (1. ábra) – Európa határán is túlnyúlva. Így a légtér nagyobb regionális egységekbe történő szervezésével, valamint új irányítási technológiák bevezetésével lehetővé válik az útvonalak optimálisabb alakítása.

1. ábra. Az európai Funkcionális Légtérblokkok

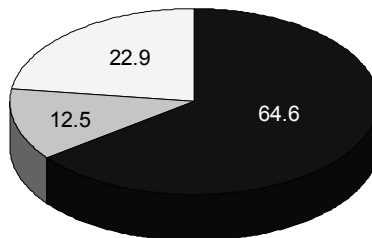
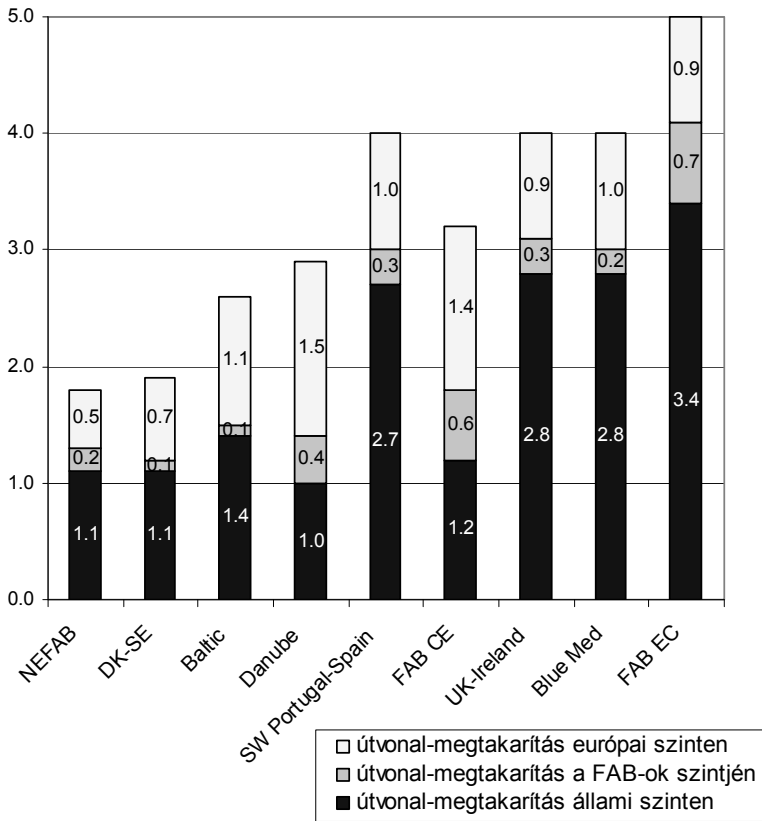
(Forrás: European Commission

http://ec.europa.eu/transport/air/single_european_sky/functional_airspace_blocks_en.htm)

² Funkcionális légtérblokk: a működési követelményeken alapuló, az államhatároktól függetlenül kialakított légtérblokk, ahol a léginavigációs szolgálatok és a kapcsolódó tevékenységek teljesítményalapúak és optimalizáltak, annak érdekében, hogy valamennyi funkcionális légtérblokkban a léginavigációs szolgáltatók között fokozott együttműködés vagy adott esetben egy integrált szolgáltató jöjjön létre (Európai Parlament és Tanács 549/2004/EK Rendelete).

Mind nemzeti szinten, mind a FAB-ok szintjén, mind pedig európai szinten is jelentős megtakarítások érhetőek el az egységes európai légi irányítással. Az útvonal-többlet 64,6%-kal csökkenthető lenne, ha a járatok közvetlen útvonalon haladnának valamennyi ország területén, és további 12,5%-os megtakarítás lenne elérhető a légtérblokkokon belüli államok közötti határok összeillesztésével. Az útvonal-többlet jelentős része, mintegy 22,9% azonban csak európai szinten kezelhető (2. ábra).

2. ábra. Az útvonal csökkenések aránya a Légtérblokkokban (%)

(Forrás: EUROCONTROL CFMU 2011.)

A Funkcionális Légtérblokkokban új útvonal-tervezést fognak alkalmazni a közforgalmi repülések számára a magaslégtérben³. Ezek lesznek a szabad útvonalak (Free Route), amelyek leginkább a közvetlen útvonalakhoz (direct route) fognak hasonlítani. Három ország egyes útvonalain már alkalmazzák őket, Portugáliában 2009 májusában, Írorszában 2009 decemberében, Svédországban 2010 januárjában vezették be. A szabad útvonalú légtér (Free Route Airspace)⁴ olyan része a légtérnek, melynek vannak belépő és kilépő pontjai, de ezeket nem kapcsolja össze kijelölt, rögzített útvonalhálózat. Vagyis ezek a járatok útvonalak helyett pontról pontra repülnek. A kilépő és belépő pontok között pedig szabadon tervezhetnek útvonalat a légtérrel használók, figyelmen kívül hagyva az ATS-útvonal-hálózatot. Az indulási eljárást követően tehát a TMA kilépőpontjáról az érkező repülőtér TMA-jának belépőpontjára repülnek a járatok, az ATC pedig a két pont közötti közvetlen útvonalon igyekszik engedélyezni a járat repülését. Ezen légterek működése (mivel bennük több szektor⁵ működik) nehezíteni fogja a szektorok közötti összehangolt koordinációt, hiszen a forgalom átadása, illetve átvétele már nem fix pontokon fog történni. Ezt az összehangolt munkát az irányítás csak új technológiai rendszerek, összetevők és eljárások operatív kialakításával tudja megoldani (SESAR közös vállalkozás⁶).

A jelenleg működő három szabad útvonalú légtér az európai kontinens periférikus, viszonylag elszigetelt területén helyezkedik el. Kialakításuk és működtetésük így viszonylag egyszerű volt, feltételezhető, hogy később átmeneti irányítási nehézségek adódhatnak, amikor a növekvő számú, ilyen típusú légterek kezdenek összeérni. A kezdeményezés a következő években folytatódik Finnországban, Norvégiában, a MUAC⁷-országokban és Szerbiában, valamint a mediterrán térség egyes részein (Magyarországon 2013-2014 telén tervezik a bevezetését). A tervezett Funkcionális Légtérblokkok közül a FAB EC, Blue MED, FAB CE és Danube légtérblokkok területén egyelőre csak éjszakai időszakban tervezik a szabad útvonalú légterek bevezetését (3. ábra).

³ Az ICAO Európai Körzetében a magaslégtér alsó határa FL245 (7450 m STD)

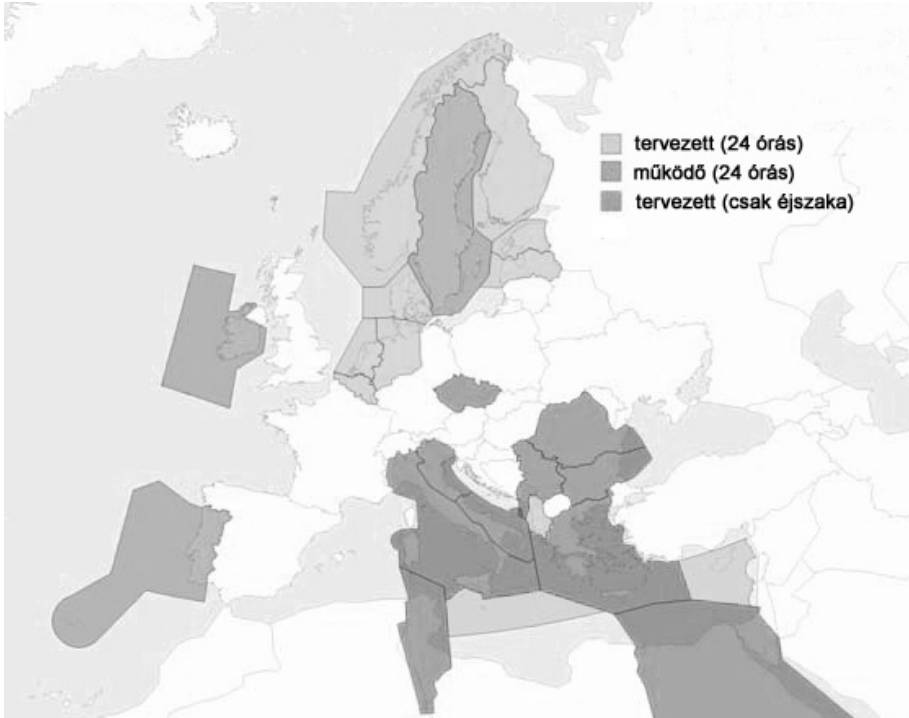
⁴ Szabad útvonalú légtér: meghatározott légtér, amelyben a felhasználók a légtérbe való belépési és a légtérből való kilépési pontok között szabadon, a légiforgalmi szolgálati útvonalhálózatra való tekintet nélkül tervezhetik útvonalukat (Az Európai Bizottság légiforgalmi szolgáltatási (ATM) hálózati funkciók végrehajtására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról szóló 677/2011/EU rendelete - 2011. július 7.).

⁵ Szektorizáció: A repüléstájékoztató körzeteket (FIR), valamint az irányítói körzeteket és a repülőtéri irányító körzeteket – az egyes ATS egységek kapacitásának és a légiforgalmi szolgálatok hatékony ellátásának növelése érdekében – a légiforgalom jellegének megfelelően kisebb légtérszakaszokra osztották, melyekben a működő légi járművek számára a légiforgalmi szolgálatokat ún. „szektorok” látják el (MUDRA I. 2008.).

⁶ A SESAR projekt az Egységes Európai Égbolt tervezetének technológiai eleme.

⁷ Maastricht Upper Area Control Centre, EUROCONTROL: a Maastricht Aachen repülőtéren található irányító központ 24 500 láb felett irányítja a repülőgépeket Belgium, Luxemburg, Hollandia és Északnyugat-Németország felett.

3. ábra. Szabad útvonalú légtér kezdeményezések

(Forrás: EUROCONTROL 2010.)

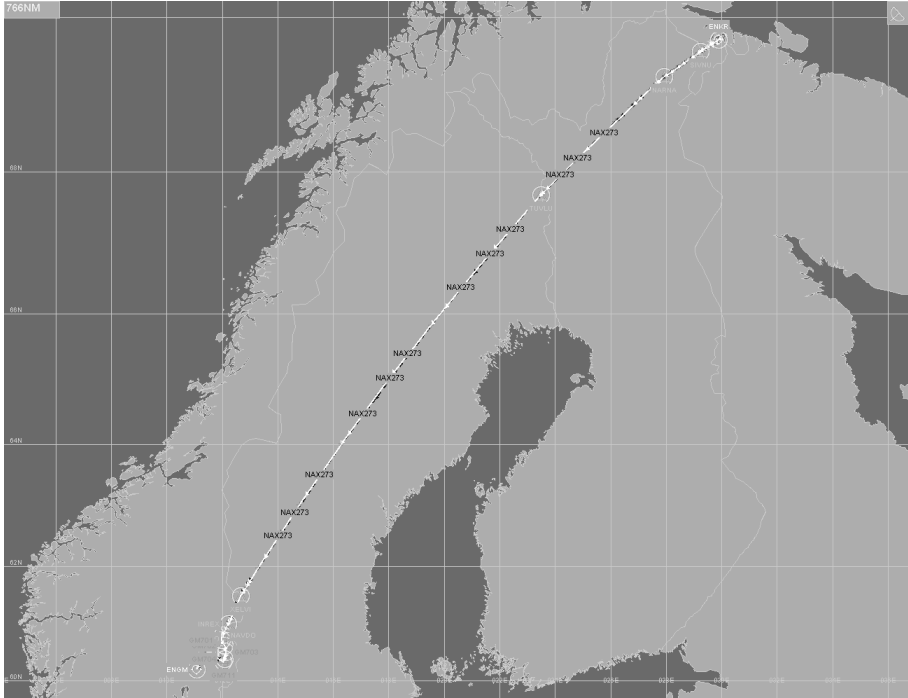
A szabad útvonalakat idővel integrálják az ATS-útvonalakba⁸, a cél pedig az, hogy a szabad útvonalú légterek nagyságának és számának növelésével létrehozzanak egy olyan egységes európai légteret, amely lehetővé teszi harmonikus alkalmazásukat Európa teljes területén.

A 4. ábra a Norwegian Air Shuttle Kirkenes és Oslo közötti NAX273. számú járat útvonalát mutatja. A járat az új légtér bevezetésének eredményeként közvetlen útirányon haladt, a legrövidebb távolság lerepülésével, amihez szükség volt az érintett másik két országgal történő együttműködésre is.

⁸ Air Traffic Services: légiforgalmi szolgálat; gyűjtőfogalom, amely jelenthet repüléstájékoztató szolgálatot, repülőtéri repüléstájékoztató szolgálatot, riasztó szolgálatot, légiforgalmi irányító szolgálatot, körzeti irányító szolgálatot, bevezető irányító szolgálatot és repülőtéri irányító szolgálatot (26/2007. (III. 1.) GKM-HM-KvVM együttes rendelet).

ATS-útvonal: a légiforgalom lebonyolítására kijelölt útvonal, amelyet a légiforgalmi szolgálatok ellátása érdekében határoztak meg. A kifejezés légi folyosó, ellenőrzött vagy nem ellenőrzött útvonal, érkezési vagy indulási útvonal stb. jelzésére egyaránt használható (26/2007. (III. 1.) GKM-HM-KvVM együttes rendelet).

4. ábra. A Norwegian Air Shuttle 2011. július 27-i
NAX273. számú Kirkenes–Oslo (Gardermoen)
járatának útvonalterképe

(Forrás: EUROCONTROL CFMU-CHM⁹)

Az Air Portugal 2011. július 27-i, TAP1951 járata Porto-ból Lisszabonba szintén szabad útvonalú légtérben haladt, közvetlen útirányon (5. ábra). A tervezett útvonalon (kék szín) található INBOM pont első ránézésre kitérőnek tűnik, de ez a pont a liszaboni repülőtér TMA-határának egyik belépő pontja. Vagyis a járat tervezett útvonala is megfelelt volna a közvetlen útvonalak követelményének, mert Porto repülőtér TMA-határának kilépőpontjáról, MANIK-ról közvetlenül Lisszabon repülőtér TMA-határának belépőpontjára, INBOM-ra repült volna. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy aktuális, lerepült útvonala (fehér színnel) még ennél is rövidebb lett, mivel felszállás után közvetlen útirányt kapott az irányítástól.

⁹ Central Flow Management Unit Common Human Machine Interface (Központi Áramlásszervező Egység Ember-gép kapcsolat).

5. ábra: Az Air Portugal 2011. július 27-i TAP1951. számú Porto-Lisszabon járatának útvonaltérképe

(Forrás: EUROCONTROL CFMU-CHMI)

A 6. ábra a MALÉV Budapest-Varsó közötti, 2011. május 24-i járatának pontos útvonalát mutatja. A térképen látható, hogy a járat nem a legrövidebb útirányon haladt. A légitársaság az útvonalak kiosztásakor tradicionálisan ezt az útvonalat kapta meg ezen útirányhoz, így a magyarországi légtérből, Budapest FIR-ből¹⁰ nem a közvetlen útvonalhoz legközelebb eső ponton lépett ki, hanem egy távolabbi kitérő pontot kapott, ezáltal megnövekedett az útvonal hossza. Ha Magyarországon is bevezetésre kerül a szabad útvonalú légtér, akkor ilyen kitérő útvonalak már nem lesznek, mert a járat a budapesti repülőtér TMA-határáról, NALAG-pontról egyenesen a varsói légtér TMA-határára, INSEX-pontra repülhet, ezáltal jelentősen csökkentve a megtett útvonal távolságát.

¹⁰ Budapest Repüléstájékoztató Körzet (Budapest Flight Information Region): a Magyar Köztársaság államhatára által körbezárt terület, amelyen belül a légitársaságok számára FL660 (20.100 m STD) magas-ságig légiforgalmi szolgáltatást biztosítanak. (26/2007. (III. 1.) GKM-HM-KvVM együttes rendelet).

séghatékony légtérhasználat, azaz a növekvő légiforgalom biztonságos kezelését biztosító korszerűsített útvonal-szerkezet megvalósítása.

Felhasznált irodalom

- Az Európai Bizottság légiforgalmi szolgáltatási (ATM) hálózati funkciók végrehajtására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról szóló 677/2011/EU rendelete (2011. július 7.)
- 26/2007. (III. 1.) GKM-HM-KvVM együttes rendelet a magyar légtér légiközlekedés céljára történő kijelöléséről
- ERDŐSI F. 1997: A légi közlekedés földrajza. JPTE University Press, Pécs 371 p.
- ERDŐSI F. 1998: A légi közlekedés általános és regionális földrajza, légiközlekedéspolitikai. I. kötet. Malév Rt., Budapest, 425. p.
- ERDŐSI F. 1998: A légi közlekedés általános és regionális földrajza, légiközlekedéspolitikai. II. kötet. Malév Rt., Budapest, 334. p.
- Evaluation of Functional Airspace Block (FAB) initiatives and their contribution to performance Improvement, Executive Final Report, EUROCONTROL 2008. Brüsszel, 36 p.
- Industry Monitor - The EUROCONTROL bulletin on air transport trends, EUROCONTROL 2005-2011. Brüsszel, 54 p.
- MEYER D. et al. 2009: Gyakorlati alapú szektorkapacitás-meghatározás validálása légiforgalmi irányítói terhelésen alapuló módszerrel. In: Közlekedéstudományi Szemle, Közlekedéstudományi Egyesület, Budapest, 5. szám, pp 19-28.
- MUDRA I. 1995: Légtérrendszerek, repülési szabályok, légiforgalmi szolgálatok. Légiforgalmi és Repülőtéri Igazgatóság, Budapest, 169 p.
- RENNER P. 2000: Optimális légiforgalmi áramlás-szervezés. Diplomamunka, Kézirat. Budapesti Műszaki Egyetem, Közlekedésmérnöki Kar, Közlekedés-gazdasági Tanszék. Budapest, 74 p.
- TÓTH J. 2005: Léginavigáció. Hungarocontrol Repülési Központ, Budapest, 185 p.

DONKA ATTILA¹

Touristic supply and demand in the Upper-Tisza Region, as the borderland of the EU

The north east part of the Carpathian Basin is a part of the most important transport corridor of EU, furthermore there is a diverse area both from the point of view of natural and social endowments as well. The most important value of the underdeveloped areas from the point of view of economy is its capabilities concerning transport geography and tourism. Here the borders of five countries (of which 4 are members of EU) meet each other within a very small range which is a serious possibility from the point of view of transport corridor development both in the direction of northeast-south west and north-south. Nevertheless it is also important that transport and logistics should not endanger the unique natural and ethnographical values of the region. Based on the tourism flow we can state that the Hungarian side of the region possesses adequate attractions, however these advantages are not yet successfully utilised. The biggest opportunity of the region is to attract greater number of guests from the neighbouring countries.

Keywords

Borders, Hungary, Ukraine, tourism, destinations, spa, transport, logistics, regional development

1. Introduction

The north east part of the Carpathian Basin possesses diverse endowments not only from the point of view of its natural values but we can experience significant differences concerning its social capabilities as well. This is primarily due to the fact that numerous state borders can be found in this area which for decades separated the regions from each other. Though here extends the external border of EU, recently the role of the state borders is less and less important so there is the chance to further develop the co-operations based on the mutual advantages.

One of the co-operation areas is tourism. The present study tries to provide answer on what extent can the cross border Hungarian areas and the tourism endowments of the Szatmár–Bereg area promote to make contacts with the neighbouring regions independently from that is it EU's member or not. During the researches we investigated on the role of the neighbouring country's visitors in the borderland of North-East Hungary's guest flow.

¹ Szent István University Institute of Health Care and Environmental Sanitation Studies, assistant professor; University of Pécs Doctoral School of Earth Sciences, PhD-student, donkaoktatas@gmail.com

The Hungarian plain landscape concerning its basic characteristics differs from the neighbouring country's landscapes so there is the possibility to become a more important attraction for the citizens of the surrounding citizens.

2. The spatial allocation of the area

The landscape allocated on the northern parts of the Hungarian Great Plain is surrounded by a 150 km long borderline from three sides touching Romania, Ukraine and Slovakia². The border section constitutes fore and aft the area of Szabolcs–Szatmár–Bereg County.

For this peripheral, economically underdeveloped area it is indispensable to launch fast and effective developments. Nevertheless the measurements underlying the planning are based on the statistical micro regions, the realisation of the development plans are not necessarily connected to either of the impoundment types, for this realisation any spatial impoundment could be adequate (enterprise zone, local government associations etc.) (Figure 1.).

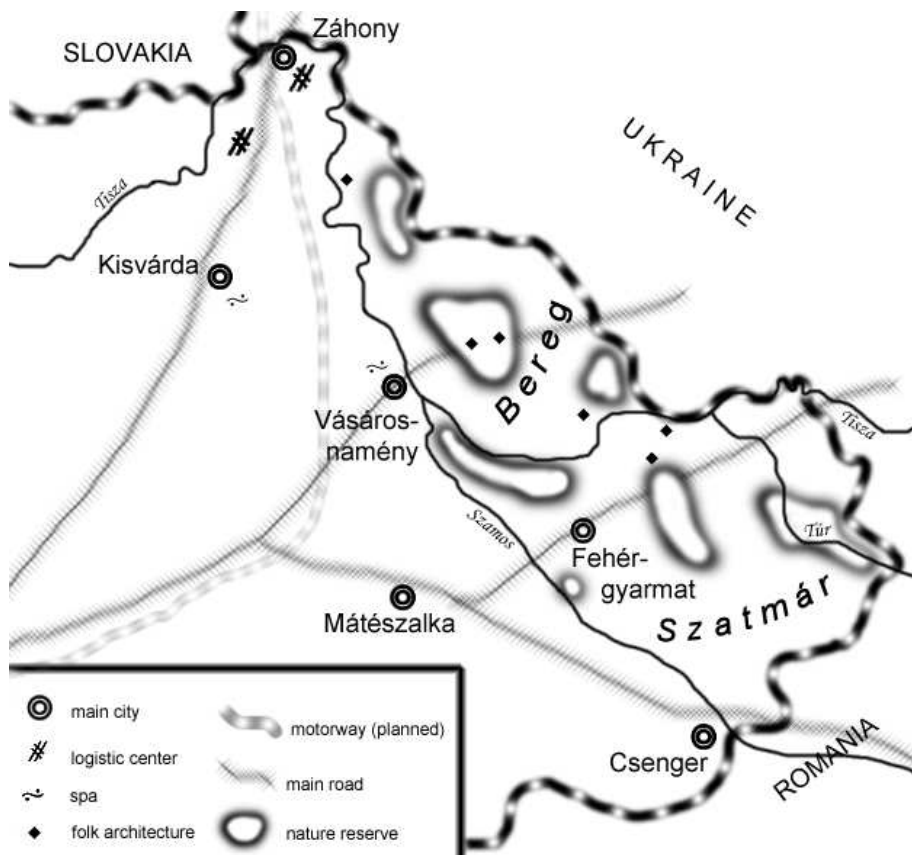
For the measurements of tourism flow the mostly accepted data are the number of arriving guests and their guest nights which are based on the data service of the accommodations so in this case one could make any collection of data by the statistical spatial units. Concerning its endowments the area itself is not uniform due to which the landscape utilisation is also not based everywhere on tourism. In the following we present the endowments framing the basics of tourism.

3. Natural endowments

The Upper Tisza Area is the lowland floodplain of the River Tisza and part of the alluvial fan created by the rivers coming from the Northeast Carpathians and Transylvania. Its elevation differs from 106-124 metres. The monotonous surface is in some degree diversified by shifting sand islands, levées and abandoned river basins. The Upper-Tisza Area is the coolest landscape unit of the Great Plains. The winter is cold and in the summer period the precipitation is relatively few.

² In the paper at the guest flow analysis apart from the mentioned countries we investigated the visitors from Poland as well regarding the geographical proximity of that sending area.

Figure 1. The presented area

The landscape unit is rich of stream waters. The area between the greater rivers is cut up by smaller, natural and channelled beds. The regime of the rivers demonstrate characteristic features. Despite of the high waters characteristic of the early summertime period and the frequent occurrence of the small waters in autumn and winter the precipitation on a certain part of the catchment area could cause floods at any time, the water level of the rivers could rise up several meters during one day (GAJDOS A. 1996.). Almost the only soil forming (natural) factor is the alluvial accumulation.

The area's remains of the original softwood grove forests can only be found in spots. The 23 000 ha Szatmár–Bereg Landscape Protection Area was created to protect these lands which soon will become a national park.

Due to the frequent floods of the River Tisza the public life renewed the debate on how the similar floods could be anticipated: shall a re-regulation of the Tisza Valley gather greater grounds to the river setting back the nearly original water course bed and also to widen the floodplains (which significantly harms the interests of the local

agricultural farmers) or continue on with the present activity and only raise the altitude of the dikes in order to prevent floods.

The first version – since it takes significant intervention – requires long preparation and decision processes and even there are more complex aspects as well. Although, during the realisation of the development plans in any case one should keep in mind the invulnerability of nature, because of the social and economic development level the development aim can not be the total restitution of the natural states. We can only take into consideration such development direction which spares the natural environment, takes the fewest possible interference, but provides the adequate life quality for the local population in the present as well (GYURICZA L. 1998.).

The second version is simpler though but it does not handle the essence of the problem: the forest degradation on the higher section of the river and so the huge surface wash down and the lack of water reservoirs (HAJDÚ Z. 1999.) consequently leads to higher and higher flood levels in the years with more precipitation. In the occurrence of the higher water levels the thickly aggregating river deposits – by the time of floods in the river basin and the floodplains – contribute as well and so as a consequence the section of the river basin decreases.

This process – beyond the fact that the flood danger will be further on persistent – goes hand in hand with the creation of levées filled up within the dams, so after a certain period of time the river will be on a higher level at normal water than the surrounding protected areas, due to which even smaller floods could cause severe destructions. (This process is much faster than the natural development of levées.)

The most effective solution would be the combination of the elements of the certain ideas. The floodplains – where it does not cause social, economic tension – could be broadened and in a certain measure the raising of the dams is needed as well but at the same time the sweeping of the river basin is indispensable by which the river basin section decrease is precluded.

It is necessary to profoundly present the natural endowments since in this region the natural factors have increased significance on the social and economic processes.

4. Endowments of geography of transport

The peripheral features of the cross border region are tempered at a smaller extent by its transport geography position. The most of the present goods turnover is transacted between the two countries, but the capabilities of the region makes it possible to raise the volume of goods transport from more distant parts of Europe as well. The transport corridor crossing the area could play a significant role in the future on both sides of the border in regional development. This route connects Italy and the Adriatic region with Russia on which the Hungarian border crossing point gives pause to the transported goods (since it is stored, transhipped resorting logistical functions). Further importance of the Tuzsér–Záhony–Csop transfer station is given by the fact that the public road and railroad passes through one point so there is the possibility to utilise combined transportation.

The chance to transact the goods and passenger transport between the two countries are at the border crossing points besides Záhony where one could avoid the huge traffic and slow getting through the border. These border crossing points are

important in the traffic of mainly Szabolcs–Szatmár–Bereg County and the Transcarpathian Areas³ especially because the roads which are parallel with the border are already added assuring to take only a small circuit when the passenger chooses a far crossing point.

There are four crossing points in the 20 km long border section but as a local initiative there is a long time planned new crossing point to be realised first aiming the so called small border traffic but at present – preparing for the future external border of the European Union – a creation of an internationally important crossing point is on agenda.

The importance of the region is further on increased by the fact that there are five different states within its 100 km reach where the transport corridors determined by the Carpathians are offered on the lowland areas nearby the Hungarian border.

5. The state of the economy

The social and economic endowments are significantly different in the neighbouring countries, the most important differences can be found in the Ukraine. The Transcarpathian area of Ukraine is its smallest administrative unit (12.800 km²), its population is 1,3 million persons. The seat of the area is Ungvár/Uzhgorod (127 thousand persons). From the middle of the 1990s the increase of wandering characterises the area and at the same time ageing as well. Eastern Slovakia is also a peripheral area, while the northwest part of Romania is less peripheral but it does not overlap either the main economic stream.

The most important natural resources of Kárpátalja are the forests of the mountainous areas. 50% of the region is covered by forest, a part of which is an international biosphere reserve. The majority of the economic branches are connected to agricultural production (processing industry), however the area is not self sufficient of agricultural products.

Szabolcs–Szatmár–Bereg County is nearly 5,5 thousand km², its population is 572 thousand persons. The county is relatively poor in basic commodities. The revealed mineral water assets are significant a part of which is utilised for curative purposes. Concerning processing industry we can also highlight the processing of agricultural products.

The cross border area of Hungary cannot be considered to be uniform nor from the natural neither from the social perspectives. The diversity of social-economic factors also needs a spatially differentiated analysis on which we can create the necessary developments. The northwest part of the area – derived from its transport geographical allocation – is traditionally a region of activities such as commerce and logistics. On the Bereg and Szatmár areas the agricultural activity is dominant.

In the consequence of the economic fallback after the change of the regime the already established transport and logistical activities become unutilised, the market of locally produced products drastically decreased. From the beginning of the 1990s

³ The Transcarpathians is a Ukrainian administrative unit which is equivalent to the so called Kárpátalja (bed or lowlands of the Carpathians) term used in Hungary.

due to the partial recovery of the eastern markets this fallback has stopped, but the 1998 economic crisis in Russia proved that the area is greatly delivered to the fluctuation of the eastern markets (TERRA-STUDIO 2000.).

An enterprise zone covers both – concerning their characteristics – altering areas which tries to generate development in the region with economy political tools.

The major objectives of the development of the area are the following:

- The utilisation of the advantages derived from cross border economic co-operations,
- The promotion of the connection to the international division of labour,
- Strengthening the economic potential, broadening the productivity and creation of new work places,
- The utilisation of the already established traffic and transportation infrastructure,
- The realisation of the infrastructural developments promoting economic development,
- The validation of the objectives which are in accordance with the principles of environmental and nature protection.

The Bereg and Szatmár areas as agricultural regions belong to the most underdeveloped parts of Hungary. The economic and social problems derived from the peripheral situation were even intensified by the floods and river pollutions of the near past.

No significant industrial and commerce activities were elaborated in these areas therefore the landscape remained relatively untouched. There are both natural and historical-ethnographic values in great diversity in the region.

6. Possible development directions

The necessary developments on the Hungarian side could be realised by the different endowments only spatially differentiated. However the constriction of the motorway is a primary question for the complete area. The motorway creating a connection to Budapest will cross the border in the north direction. The economic actors of the region make a serious preparatory work to be able to join the network of the European highways as much as possible.

6.1. Felső-Szabolcs

The established infrastructure of the transfer station in Záhony is a favourable capability concerning the development of the region. This possibility is strengthened by the fact that two parts – public road and railroad – of the European transport corridor passes through in one common point.

The role of the Záhony border station is outstanding from continental measures as well. Concerning the east-west goods turnover the border station in Terespol/Brest (Poland/Belarus) is a significant competitor (Moscow–Berlin route) but Záhony is unique in that one of east-west corridors (Corridor IV) and the southwest-northeast (Corridor V: Italy–Slovenia–Hungary–Ukraine–Russia) as well meet each other there providing a liaison towards the Adriatic ports for the post Soviet states. The southeast-European connection can have an important role in the long run as well

because more frequently nowadays the European Union is thinking about decreasing the German through traffic by evoking some by involving other east-west routes. The most recent initiatives trend towards the transport connection development of the Baltic and the Black Sea region (north-south corridor).

The logistical centre development based on the optimization of production, storage, packing and transport appeared as a highlighted priority in the earlier ideas of the development of the region. There was also a separate work programme in the accepted development plan of the zone.

One of the attendance places of logistical centres can be found where the movement of goods has stopped for some reasons in need of an obligate vehicle change (land-sea, railroad track change etc.) (DONKA A.–GYURICZA L. 2002.). In the bordering region the most important element of the present infrastructure is the transition of the different track railways to another state's area. On both sides of the border these tracks are established on quite a long section. Among the most modern plans there is an initiative to establish track changing Intercity trains among the two countries.

Since in the area of Záhony–Csap (Csop) there is a special economic zone on both sides of the border established on logistics functions, the improvement of accessibility is inevitable for the region. So the improvement of transport infrastructure is very much depending on the future establishment of the highway. The transition of this highway earlier on was planned much south but this was objected by the untouched natural environment having a highlighted role on tourism development. Bereg – despite of its geographical proximity – could be able to join the logistical developments of the Záhony transfer station only in a limited way. This is unlikely because of the lack of transfers on River Tisza and also the lack of infrastructural endowments.

6.2. Szatmár-Bereg

Based on its natural capabilities the Beregi-Tiszahát is adequate for the development of soft tourism (ecotourism, active tourism, cultural tourism). Tourism represents at present as well a significant force in the region, but in quantities it is realised in recreational activities (water tourism) with a relatively underdeveloped service quality and with a high environmental charging (DONKA A. 2011.). Besides the recreational sports, the role of village or rural tourism is strengthening in a significant measure where the major attraction – apart from the lifestyle – are the local folk architectural values and the events.

Szatmár is also an underdeveloped agricultural area also with favourable endowments of tourism. Here also both the natural and architectural attractions are present in a great number.

The joint tourism development of the two regions is supported by the similar endowments (River Tisza and its tributaries are determining factors on both areas) and also that the two landscapes constitute such an area on which tourism development and marketing plans could be elaborated effectively.

6.3. Ukrainian development concepts

On the other side of the border in the county of Transcarpathia a development zone was established as well the so called Zakarpathia Special Economic Zone. The major aim of this zone is also the investment generation which they would like to achieve by financial tools. The zone is created of spotted objects in the Ungvár–Munkács–Beregszász (Uzghorod–Mukacheve–Berehove) area out of which we can find train transfer station, airport and truck terminal. Significant scale investments are already settled down in this zone.

6.4. The possibilities of cross border cooperation

The development of the Záhony logistical centre – just like the tourism developments – could be more effective if the cross border areas would cooperate with the Ukrainian areas.

On both sides of the borders development concepts were created which proclaim the necessity for cooperation. There is even a plan which aims to realise a cross border regional development planning. The areas of joint developments – based on the differentiated capabilities – could be the following: economy development (joint development of economic zones), transport development (public road, railway system, water route on River Tisza), tourism (mountainous, curative and village tourism), higher education, environmental protection (flood protection, the debate on river pollution).

Out of these we could highlight the initiation to become the Tisza an international waterway on which the owner of the Ukrainian economic zone possesses an accomplished investment plan. This plan demonstrates the advantages of the transition of a certain amount of the transport to the waterway. In this framework from the European post Soviet states and Poland a significant amount of transports towards the Black Sea would be transitioned to River Tisza and the Danube. Parallel with the pronounce of the international waterway the construction of an inner port have already been launched.

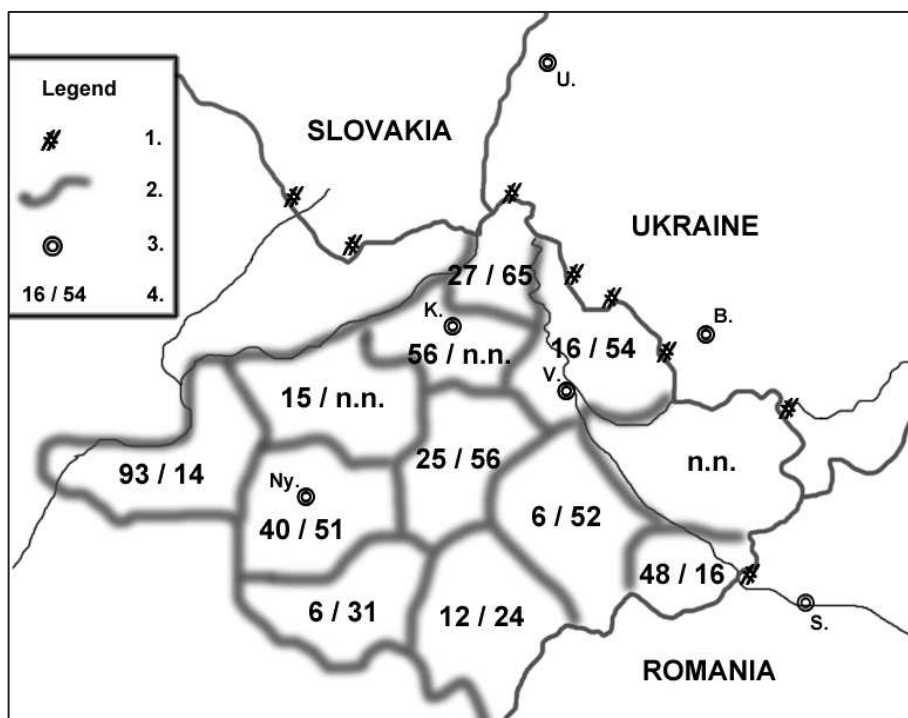
7. The turnover of guests

The tourism attractions (protected natural values, water banks, folk architectural values) of the Szatmár-Bereg area serve primarily soft tourism. The interest of the region is to be able to preserve these values during the tourism developments. It needs a special planning process since it is very hard to harmonize the developments enforced by the competitors. Also the increased guest flow and its effects needs to be handled parallel with the preservation of the values. Apparently the area does not dispose outstanding guest flow. The majority of the tourists arrives aiming water tourism and curative tourism.

During the research it was analysed the composition of the guest flow. From this we can state that the ratio of foreign guests is much lower than the national average but among the sending areas the neighbouring countries play a more vital role. In the bordering areas the ratio of inbound tourists is between 5-50% while the national average is 75%. Within the inbound tourists we investigated on what ratio the

neighbouring countries represent. We can also find here significant differences but it exceeds by far the Hungarian average of 12%. Further on we can ascertain that on the areas where unique attractions (for instance curative spas such as Nyíregyháza, Kisvárd, Vásárosnamény) are to be found, the inbound tourists are coming in a much higher rate from the neighbouring countries. Apart from this the ratio of the Polish, Slovakian, Ukrainian and Romanian guests is also higher where accessibility is much easier, namely the destinations are along the major transport routes.

Figure 2. Rate of inbound guests at North-East Hungary
 1. Border crossing, 2. Border of microregions, 3. Main city, 4. Rate of inbound guests / rate of guests from neighboring countries (RO, UKR, SK, PL) of inbound guests
 Ny. Nyíregyháza, K. Kisvárd, V. Vásárosnamény, S. Satu Mare/Szatmárnémeti, B. Berehove/Beregszász, U. Uzhgorod/Ungvár

The analyses proved that destination development has a highlighted role in the areas with unique endowments and within that the targeting of the neighbouring countries' guest flow. These target groups know the area relatively well (the ratio of guests coming without tourism purpose is really high) but with the tourism services their reception is not completely prepared. In favour of this it is necessary to develop the quality services with which on the one hand we can preserve those values which

would mean the future basics for tourism and on the other hand there are numerous attractions (mainly curative waters and protected natural attractions) on the other side of the border creating a really strong competition in the area.

8. Summary

The cross border area of Hungary belongs to one of the most underdeveloped areas along the Ukrainian border. Although the exploration of endowments and values is continuous due to the lack of capital no economic development has been launched yet. The capabilities are altering even along the relatively short border section as well. Due to the transport geography situation and already established transport infrastructure, the northern parts are adequate to fulfil central logistics functions, but we have to take into consideration the strong competition with the nearby Slovakian and Polish transfer zones. The greatest value of Bereg and Szatmár is its untouched natural environment and folk architectural monuments. All this – taking into consideration the relative sustainability of the landscape – provides an opportunity to develop certain branches of tourism as it is characteristic to the Szatmár areas as well.

The guest flow data prove that there is a great chance in the development of tourism co-operations and further on to target the guests of the neighbouring countries. For this the adequate endowments are available.

References

- A Felső-Tiszavidék fejlesztési kérdései, különös tekintettel a közlekedési infrastruktúrára, KISAN Kft., 1999.
- A vállalalkozási övezetek szerepe a területfejlesztésben, TERRA STUDIO KFT., 2000.
- AMBRUS T.–GYURICZA L. 2007.: A természeti értékekre épülő turizmus fejlesztésének aktuális kérdései Székelyföldön. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és Eurorégiók Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, pp. 507–511.
- BARANYI B. 2001.: A határ menti térség és a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének lehetőségei. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Konferenciaanyag, pp. 338-368.
- CZIMRE K. 1996.: Kelet-Európa határon átnyúló (CBC) kapcsolatainak földrajzi aspektusai. In: A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái: Geográfus doktoranduszok első országos konferenciája, Pécs, pp. 158-171.
- DANCS L. 2001.: Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Konferenciaanyag
- DONKA A.–GYURICZA L. 1999.: Szatmár–Bereg természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelése. Közlemények a JPTE Földrajzi Intézetének Természetföldrajzi Tanszékéről 11. szám, Pécs 14 p.
- DONKA A. 1999.: Szatmár-Bereg idegenforgalmi fejlesztési lehetőségei. Diplomamunka, Pécs

- DONKA A – GYURICZA L. 2002.: Az ukrán – magyar határtérség magyar oldalának területileg differenciált fejlesztési lehetőségei. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged. pp. 223-230.
- GAJDOS A. 1996.: A Tisza folyó árhullámai. Hidrológiai Közlöny, 2. szám
- GYURICZA L. 1996.: A szlovén-magyar határforgalom változása a kilencvenes években, s ennek hatása Nyugat-Zalára. Muratáj 96/2., pp. 86-95.
- GYURICZA L. 1997.: Tájhasznosítási lehetőségek vizsgálata Nyugat-Zalában, különös tekintettel az idegenforgalomra. Kandidátusi értekezés. Pécs, 125 p.
- GYURICZA L. 1998.: Természeti és társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése és komplex turisztikai kiskörzetek kialakítása Nyugat-Zala példáján. Földrajzi Értesítő XLVII. évf. VII. füzet, pp. 173-187.
- GYURICZA L. 2002.: A turizmus lehetőségei a szlovén-magyar határ mentén. In: Mohos M. (szerk.): A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzás Tudományos Napok, Pécs pp. 158-173.
- HAJDÚ Z. 1999.: Magyar víztározó- és vízierőmű építési tervek az Északkelet-Kárpátokban a II. világháború végéig. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, pp. 159-164.
- IMRE G. 2009.: Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja: periférikus helyzetű megyék az EU külső határán. EU Working Papers 2009/1. pp. 67-78.
- KISS J. P. 2000.: A határátkelőhelyek szerepe a határmenti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. In: Tér és Társadalom, k. 14/1. pp. 179-192.
- Közlekedésfejlesztési és logisztikai program a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetben, EXCELLENCE RT. 2001. Budapest
- MAKSYMENKO, S. 2000.: Ukrajna regionális politikája, az átmenet kihívásai. In: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban pp. 119-129.
- MAROSI S.–SOMOGYI S. 1990.: Magyarország kistájainak katasztere I-II. MTA FKI, Bp.
- RECHNITZER J. 2000: Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. In: Alföld és nagyvilág: Tanulmányok Tóth Józsefnek. Tanulmánygyűjtemény. pp. 85-101.
- RECHNITZER J. 2001.: A határ menti regionális együttműködés sajátosságai és a fejlesztés lehetséges irányai. In: Pro Minoritate k. nyár, pp. 120-130.
- SOMOGYI S. 1967.: Ósföldrajzi és morfológiai kérdések az Alföldről. Földrajzi Értesítő, pp. 319-337.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye fejlesztési koncepciója, 1999.
- TINER T. 2001.: Közlekedésfejlesztési koncepciók és területi tervezés. In: A terület- és településfejlesztés kézikönyve. pp. 102-112.
- TÓTH J. 1988.: Urbanizáció az Alföldön. Budapest.
- Záhonyi átrakóközvetben logisztikai központ létesítésére kialakított MÁV stratégiai koncepció, 1997.

**FODOR MÓNIKA¹ -
RUDOLFNÉ DR KATONA MÁRIA² -
KARAKASNÉ MORVAY KLÁRA³**

**Model of the facilities of work places which influence
the selection of the mode of institutional catering**

In this paper we present selected results of a 1000-member national survey. Our objective was to establish a model that includes the factors which influence the selection of the mode of institutional catering, including characteristics of consumers and workplace facilities as well.

During the validation we emphasized workplace facilities to prove that the characteristics of employment can affect consumer decisions (in eating out) on weekdays. It was proved that the direct and indirect support provided by the workplace plays an important role in the specific form of institutional catering the employees choose.

Keywords: consumers' decision-making, institutional catering, correlation analysis, workplace facilities, establishment of a model

Introduction

The primary objective of our study was to synthesise the factors that influence consumers of institutional catering and to prove that workplace facilities can affect individual decisions.

As far as we know, in Hungary complex consumer studies concentrating on this market have not been carried out so far.

For the establishment of our model we used national and international professional literature. Table 1 shows the correlation between the model factors and the professional literature.

¹ associate professor, Budapest Business School, College of International Management and Business, fodorm@fotnet.hu

² associate professor, Budapest Business School, College of Commerce Catering and Tourism agrol@t-online.hu

³ assistant professor, Budapest Business School, College of Commerce Catering and Tourism klara.morvay@gmail.com

Table 1: Factors and sources of the model

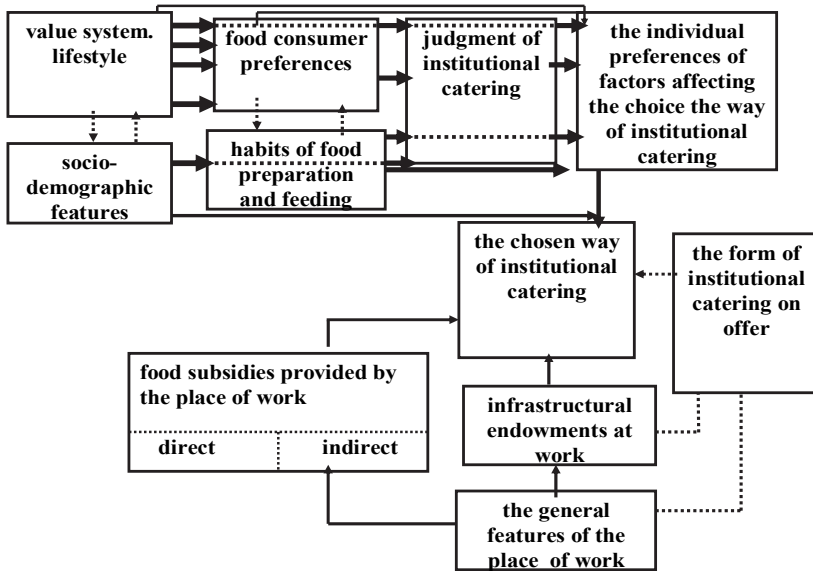
Model factors	Short explanation, justification, description and source
Value system and lifestyle	The value system based on (food) consumer preferences proved the relationship between the consumers' choices of specific food and the attitude to general human values. (Grunert, Baadsgaard, Larsen and Madsen, 1996)
Socio-demographic attributes	The characteristic attributes of customers based on their socio-demographic status. (Hayden, 2007) (Nayga & Capps 1994)
Food consumer preferences	Food consumer preference as a factor influencing eating outside the household. (Blisard & Cromartie, 2001) (Naylor, Droms and Haws, 2009)
Habits of nutrition	The impact of the attitude towards cooking at home or eating out. (Becker, 1965)
Subsidies	Subsidies like meal vouchers provided by the employer.
Circumstances of eating at work and general features of the workplace.	Eating facilities provided by the employer. The number of employees, the ownership structure of the workplace. (Mikesné, 2004)

Source: own compilation

We also used our preliminary surveys on institutional catering for the establishment of our model. There were four phases of the research in 2003, 2005, 2007 and 2008. The first three surveys were quantitative based on pre-tested standardised questionnaires. The fourth one was a qualitative research that included seven focus group interviews.

As a result of the study we established our model (*Figure 1*) that concentrates on two sets of variables, containing factors that influence consumers and employment characteristics respectively.

Figure 1: The research model of the factors affecting the chosen way of institutional catering

Source: own compilation

Materials and methods

To prove that this model is valid we carried out a 1000-member national survey in 2009. In the case of the national sample planned for 1000 persons a quota-based sampling strategy was used. Domestic employees were regarded as the population sampled, so the components of the sample were special in that the older generation above 60 constituted a smaller proportion in it than in the total population of the country. The quotas were formed by regions based on the 2007 employment data of the Central Statistical Office (hereinafter referred to as CSO). The proportion of the most important age group (between 18 and 59) of our research sample is the same as their share in the population sampled (Table 2, 3).

Table 2: Rate of female age groups according to regions (%)

Female age groups / regions	18-25	26-39	40-55	55-59	over 60	Together female correspondents of actual region (%)
North-Hungary	7,0	43,0	37,0	12,0	1,0	100
North- Flat	7,0	44,0	39,0	9,0	1,0	100
South-Flat	7,0	44,0	39,0	9,0	1,0	100
Middle-Hungary	6,0	46,5	33,0	13,0	1,5	100
Middle-Transdanubium	8,0	41,0	39,0	11,0	1,0	100
West-Transdanubium	7,0	44,0	38,0	10,0	1,0	100
South-Transdanubium	5,0	42,0	40,0	12,0	1,0	100

*Source: own survey**Table 3: Rate of male age groups according to regions (%)*

Male age groups / regions	18-25	26-39	40-55	55-59	over 60	Together female correspondents of actual region (%)
North-Hungary	7,0	41,0	37,5	13,0	1,5	100
North- Flat	7,0	42,0	37,0	12,5	1,5	100
South-Flat	8,0	37,5	39,0	14,0	1,5	100
Middle-Hungary	6,0	41,5	35,0	16,0	1,5	100
Middle-Transdanubium	6,0	39,5	38,0	15,0	1,5	100
West-Transdanubium	8,0	38,0	37,5	15,0	1,5	100
South-Transdanubium	8,0	39,5	37,0	14,0	1,5	100

Source: own survey

Data analysis

During the data processing besides the descriptive statistics, bi-and multi-variable correlation analyses were made with the help of Chi-square trial, factor-, cluster-and variance analysis. Segmentation was carried out by K-means clusterising process at all times. In the case of all processes, several trials were made but only the results of the professionally best explicable and statistically suitable segmentations are detailed when outlining the certain research results. Significance-and F-values were taken into consideration in the case of the correlations examined by variance analysis. In the case of the Chi-square trials the examination of the intrinsic

correlations of the certain relationships were made on the basis of the adjusted standardised residual values (AdjR) in the following way of interpretation: positive deviation from the expected value with a reliability of Adj.R ≥ 2 : 95%, deviation from the expected value with a reliability of Adj.R ≥ 3 : 99%. In the case of negative numbers, a negative deviation from the expected value can be expected with the same value-intervals (Sajtos-Mitev 2007).

Special attention was paid when compiling the questionnaires for the national survey and even in the preliminary research that they should logically fit into the overall framework of the whole research.

The questionnaire inquired about food consumption, eating habits, value system and demographics.

The relationship between the research model and the standardised questionnaire used for the national survey can be summarised as follows (*Table 4*):

In our paper we concentrated on selected results of the national survey mentioned above, first of all we would like to prove that the facilities of workplaces can affect the selection of the mode of institutional catering.

Table 4: The relationship between the research model and the standardised questionnaire used for the national survey

Model factor	Short description	Question of the questionnaire	
value system and lifestyle	Individual ranking of value factors, free time structure	Questionnaire IV / Question 22 Questionnaire IV / Question 21 a/b	Criteria attached to the consumer
socio-demographic attributes	gender, age, marital status, income, qualification, residence, type of residence, qualification, marital status, the size of household	Questionnaire IV / Question 23-27 Questionnaire IV / Question 30-32	
food consumer preferences	judgment of the utility factors of food consumption	Questionnaire IV / Question 1	
habits of nutrition	eating habits, attitude to cooking, the method of getting information on nutrition	Questionnaire IV / Question 2. 3-4/b, 5-9.	
judgment of institutional catering	judgment of institutional catering based on time, comfort and price	Questionnaire IV / Question 19	
individual preferences of factors affecting the way of institutional catering	judgment of factors affecting the choice of the way of institutional catering	Questionnaire IV / Question 20	
catering subsidies ensured by the place of work	direct subsidies subsidy built in the price of lunch	Questionnaire VI/ Question 17 a/b	Features perceived by the employer consumer
indirect subsidies	subsidy in the form of hot dishes	Questionnaire IV / Question 18 a/b	
Infrastructural endowments at work	possibility of consuming hot meals, premises reserved for consumption	Questionnaire VI/ Question 12-13.	
general features of the place of work	number of employees, ownership background of the place of work	Questionnaire IV / Question 33-34.	

Source: own compilation

Results

The role of subsidies in institutional catering

We would also like to present how the attributes that can be linked to the employer can affect the way an individual chooses on weekdays.

In the first step of the study of this nature we analysed whether there was a correlation between the extent of the costs of institutional catering covered by the place of work and the chosen way of institutional catering. (*Table 5*)

Table 5: The correlation of the extent of the direct support provided by the employer and the frequency of making use of institutional catering

the frequency of making use of a canteen	percentage of the costs of institutional catering covered by the employer
	sig=0.000 F= 27.584
weekly	45.64
monthly	31.65
never	20.66
total pattern	34.44
the frequency of making use of a restaurant	percentage of the costs of institutional catering covered by the employer
	sig= 0.001 F= 7.08
weekly	27.65
monthly	28.77
never	40.69
total pattern	34.44
the frequency of making use of an inn	percentage of the costs of institutional catering covered by the employer
	sig=.0.000 F= 20.94
weekly	22.34
monthly	17.93
never	41.58
total pattern	34.44
the frequency of making use of a fast food restaurant	percentage of the costs of institutional catering covered by the employer
	sig=0.047 F= 3.07
weekly	26.57
monthly	26.71
never	37.56
total pattern	34.44

Source: own research, 2008. N=997 levels of measure: proportional scale and nominal, One-Way Anova

A special attention was paid to this question as according to the specialists, subsidies can be an important drive in spreading institutional catering domestically. The results of our own research also proved the significance of subsidies, as during the factor analysis the statements „could be paid by lunch voucher” and „the employer should cover part of the costs” created a separate factor group, from the elements of subsidies covered and did not merge with any of the service elements. The highest correlation with the extent of the direct subsidy could be detected in the case of the canteen where a great part of the expenses are covered by the employer in some form and thus employees are pleased to go to the canteen. The majority of the people make use of the opportunity at places where hot meals at a discounted price are available for the employees.

However, the regular guests of inns, restaurants and fast food restaurants are employees of such workplaces where the direct form of catering subsidies is not the common practice. Those who have meals at inns, restaurants and fast food restaurants weekly get direct subsidy of a much smaller extent than the average value of the sample. Of course, it does not imply that they only make use of the examined catering facilities because they are not given lunch at a discounted price at their place of work, but the subsidies certainly do affect the frequency of making use of the certain catering facilities.

If the employer decides on indirect subsidies, i.e. provides its employees with lunch vouchers, it is favourable for the companies dealing with home delivery, buffets and fast food restaurants (*Table 6*). These are the places where the majority can use the vouchers. In the case of canteens the correlation can also be shown but the difference is not of such a great extent as experienced in the case of indirect subsidies.

Table 6: The correlation of the extent of the direct support provided by the employer and the frequency of making use of institutional catering

the frequency of making use of a canteen	percentage of costs covered by the employer in the form of lunch vouchers
	sig=0.001 F= 7.33
weekly	39.00
monthly	35.27
never	26.40
total pattern	31.97
the frequency of making use of a buffet	percentage of costs covered by the employer in the form of lunch vouchers
	sig=0.029 F= 3.58
weekly	37.62
monthly	32.69
never	27.64
total pattern	31.97
the frequency of making use of home delivery	percentage of costs covered by the employer in the form of lunch vouchers
	sig=0.003 F= 5.92
weekly	46.75
monthly	34.60
never	28.98
total pattern	32.05
the frequency of making use of a fast food restaurant	percentage of costs covered by the employer in the form of lunch vouchers
	sig=0.000 F= 8.00
weekly	40.63
monthly	30.24
never	27.26
total pattern	32.05

Source: own research, 2008. N=997 levels of measure: proportional scale and nominal, One-Way Anova

Other infrastructural endowments that can be linked to the place of work

The use of certain alternatives is differentiated according to the possibility of consuming hot lunch provided by the workplace as well as separate premises available for consuming food.

It holds true in the case of canteens that most of their regular guests work at such places that provide their employees with the opportunity of consuming hot lunch on the spot.

According to the results of the research a significant number of employees would have the possibility to consume hot lunch on the premises but they prefer going to restaurants or fast food restaurants at lunchtime and do not make use of this service. (*Table 7*)

Table 7: The relationship between the infrastructural endowments of the workplace and the frequency of making use of institutional catering

Criteria linked to workplace	canteen	buffet	restaurant	home delivery	inn	fast food restaurant
Possibility for consuming hot lunch at the place of work	sig=0.000 Adj.R= 16.9 91.3% of the regs have one and use it	sig=0.000 Adj.R= 6,5 68,4%- of the regs have one but do not use it	sig=0,000 Adj.R= 10.7 87.7%- of the regs have one but do not use it	sig=0.000 Adj.R= 4.6 23.2%-of the regs do not have it but would use it	sig=0.000 Adj.R= 5.3 75.2%- of the regs do not have it and would not use it	sig=0.000 Adj.R= 4.5 73,4 of the regs have one but do not use it
Type of workplace	sig=0.003 state, local government 34.2% Adj.R= 2.9	sig=0,034 foreign 33,7%- Adj.R= 3,16	sig=0.000 foreign 32.2% Adj.R= 4.5	sig=0.012 mixed 58.2%- Adj.R= 2.4	sig=0.019 national 32.8%- Adj.R= 2.8	sig=0.000 Adj.R= 4.7 32.5%-of the visitors who never go there are employed by the state or local governments
Number of employees (at those who make use of the given type of catering facility minimum once a week)	sig=0.000 above 250 persons 38.4% Adj.R= 4.1	sig=0,008 above 250 persons 33,2% Adj.R= 2,3				
	Adj.R >= 2: of 95% reliability a positive deviation from the expected level					
	Adj.R >= 3 : of 99% reliability a positive deviation from the expected level					

%=the ratio of the number of employees at a given place of work who make use of the given catering type at least once a week

Source: own research, 2008. N=997 Levels of measure: Chi square trial, values:

AdjR=adjusted standardised residuum

This phenomenon proves our experience gained during our focus group studies, i.e. there are employees who search for solutions outside the place of work despite the possibilities and endowments of the workplace.

The same holds true for the regular guests of buffets. In spite of the fact that they could choose hot meals for lunch at their places of work, they rather look for cold ones that appease their hunger. Both correlations suggest that the individual eating habits and expectations to food are also decisive in the way they consume at work not only the possibilities offered by the place of work.

The results show that the great bulk of employees who decide on inns would prefer hot meals at work if they had the chance. The same holds true for almost 30% of those requiring home delivery services. These correlations are also significant from a practical point of view as they suggest that most of the users of these alternatives would be open to canteen if this chance were offered for them at work.

The analysis showed that facilities at work have a role in deciding what way of eating is chosen by the employee but its weight and extent are not the same in the case of the single alternatives. There are ways of eating whose frequency of usage can be linked to the subsidies and facilities (e.g. canteen) provided by the workplace stronger and there are ways where the linkage is weaker (fast food restaurant, buffet, restaurant).

The frequency of using the single alternatives can only be defined by the basic amenities of the place of work. Among the regular guests of buffets and restaurants the employees of foreign companies (multinationals) with a lot of staff represent a proportion higher than expected.

Among those who require home delivery on a weekly basis, again, employees of companies of mixed ownership showed a positive deviation from the expected value, while in the case of inns, employees of the national companies are dominant. Among the employees of state-or local government-owned entities the number of those who could not be characterised by having lunch in fast food restaurants at all was higher than expected. They are rather regulars to canteens. This result justifies the experts' opinion, i.e. state-and local government-owned companies lead in subsidising directly the catering of their employees by running a canteen successfully and providing hot meals at a favourable price.

Conclusions

During our empirical research we have concluded that making use of institutional catering does not only depend on the criteria linked to the consumer but also on the amenities of the specific place of work.

An important part of our study was to be able to prove that the direct and indirect support provided by the workplace plays a decisive role in the specific form of institutional catering the employees choose. On the basis of our research results we have pointed out that the canteen was primarily preferred by the employees where the menu is at their disposal at a reduced price (or subsidised by the company). In contrast, support given in the form of meal vouchers mainly boosts the turnover of home delivery, fast food restaurants and buffets. These conclusions indicate that the

frequency of visiting the different eating establishments is in close connection with what eating facilities the workplace can or want to provide for the employees.

References

1. Becker, G. (1965): A Theory of the Allocation of Time, *Economic Journal* LXXV. 9, p 493-517.
2. Blisard, N.J.-Cromatie, J. (2001): Food Expenditures by U.S. Households: Looking Ahead to 2020, *Agricultural Economics Reports* 821., p 520-536.
3. Dagevos, J.C.-Gaasbeek, A.F. (2001): Approaching Contemporary Food Consumers: A Few Reflections on Research and Results, 71st EAAE Seminar – The Food Consumer in the Early 21.st. Century, p 1-8.
4. Grunert, K.G.-Baadsgaard, A.-Larsen, H.H.-Madsen, T.K. (1996): *Market Orientation in Food and Agriculture*, Kluwer Academic Publishers, London
5. Hayden et al. (2007): The Demand for Food Away From Home Full-Service or Fast Food?, *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 2007.30.3., p 520-536.
6. Horváth, Á. (1996): A fogyasztói magatartás és az élelmiszerfogyasztás jellemzői, (PhD) Doktori értekezés, GATE Gödöllő, p 34-56.
7. Mikesné, M.B. (2004): A házon kívüli étkezés szerepe, *Gazdaság és Statisztika*, p 44-55.
8. Nayga, R.M. - Capps, O. (1994): Impact of Socio-Economic and Demographic Factors on Food Away from Home Consumption: Number of Meals and by Type of Facility, *Journal of Restaurant and Foodservice Marketing* 1994.1.1, p 45-69.
9. Naylor, R.W.-Droms, M. C.-Haws, L.K. (2009): Eating with a Purpose: Consumer Response to Functional Food Health Claims in Conflicting Versus Complementary Information Environments, *Journal of Public Policy & Marketing*, 2009.28.2., p 40-42.
10. Sajtos L.- Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*, Budapest: Alinea Kiadó p 268